

Година XXIX, број 16

ISSN 2334-6922

ГОДИШЊАК

ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Филозофски факултет у Нишу
2018.

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаци

Департман за српски језик
Филозофског факултета у Нишу

Годишњак за српски језик

Главни и одговорни уредник Издавачког центра
Доц. др Гордана Ђигић

Уредник серије
Проф. др Ирена Цветковић Теофиловић
Уредништво

Проф. др Јордана Марковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Горан Максимовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ)
Проф. др Срето Танасић (Институт за српски језик САНУ)
Проф. др Недељко Богдановић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Марина Јањић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Надежда Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Бобан Арсенијевић (Karl-Franzens-University of Graz,
Institut für Slawistik)
Проф. др Мирјана Илић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Никола Рамић (Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ)
Др Првослав Радић (Универзитет у Београду, Филолошки факултет)
Проф. др Михај Радан (Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și
Teologie)
Проф. др Валентина Бонцолова (Великотърновски универзитет Св. Св. Кирил и
Методиј, Филологически факултет)

Секретар

Доц. др Александра Лончар Раичевић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Адреса
Филозофски факултет у Нишу
18000 Ниш
Тирила и Методија 2

Copyright © Филозофски факултет у Нишу

Сва ауторска права задржана. Забрањено је свако неовлашћено
умножавање, фотокопирање или репродуковање делова текста

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXIX, број 16

Ниш
2018

САДРЖАЈ

Александра М. Антић О НЕКИМ СИНТАКСИЧКИМ ОДЛИКАМА ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА УРОША I	7
Недељко Р. Богдановић ЈЕЗИЧКЕ БЕЛЕШКЕ	21
Мирјана Д. Бојанић Ђирковић КОНЦЕПТ ЧИТАОЦА У КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКОЈ ДИЈАХРОНИЈИ	31
Ана Д. Мијајловић ЕКСТРАЛИНГВИСТИЧКИ ФАКТОРИ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ИНОСТРАНСТВУ	43
Милица М. Михајловић СТАВОВИ УЧЕНИКА СА ЈУГА СРБИЈЕ ПРЕМА УСВАЈАЊУ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА	61
Александар М. Новаковић ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКА ОБЛИКОВАНOST РАДНЕ СВЕСКЕ ЗА УЧЕЊЕ СРПСКОГ И ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ – КОНТРАСТИВНИ ПРИСТУП (НА ПРИМЕРУ РАДНИХ СВЕЗАКА <i>РЕЧ ПО РЕЧ</i> И <i>NEW HEADWAY ELEMENTARY</i>)	75

ГРАЂА

Татјана Г. Трајковић ТЕКСТОВИ ИЗ ГРАДСКОГ ГОВОРА ПРЕШЕВА	95
---	----

ПРИКАЗИ

Марија С. Радивојевић КЊИГА О ГОВОРУ СЕЛА ПРИПЕК У РЕПУБЛИЦИ БУГАРСКОЈ (Христина Тончева, Иван Г. Илиев. <i>Говорът на село Припек, Джебелско.</i> Пловдив: Универзитетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2016, 181 стр.)	105
Јелена М. Стошић ИРЕНА ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ. <i>ЈЕЗИК СОВЕРШЕНИ.</i> Ниш: Филозофски факултет, 2016, 240 стр.	109

О НЕКИМ СИНТАКСИЧКИМ ОДЛИКАМА ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА УРОША I²

Истраживањем спроведеним у овом раду обухваћене су неке од најрепрезентативнијих синтаксичких одлика повеља краља Стефана Уроша I: декомпоновани предикат, рефлексивне и партиципске пасивне конструкције, исказивање семантичке категорије посесивности (употребом присвојних заменица, присвојних придева, као и генитива и датива са посесивним значењем) и бројне конструкције. Међу анализираним синтаксичким цртама има и оних које и данас карактеришу документа писана пословноправним стилом (декомпоновани предикат, рефлексивне пасивне конструкције), али и оних које су потпуно ишчезле из српског језика (исказивање посесивности обликом генитива личних заменица).

Кључне речи: повеље, декомпоновани предикат, пасив, посесивност, бројне конструкције.

1. Увод

Синтакса српскословенског језика, као једне од редакција старословенског језика, заснива се на „преузимању и чувању старословенских синтаксичких образаца и модела” (ДРАГИН 2009: 7). За разлику од графијских, правописних, фонетских, фонолошких и морфолошких одлика документа писаних српскословенским језиком, којима су проучаваоци још одавно почели да се баве, синтаксичке црте поменутих списа постале су предмет њиховог интересовања тек у скорије време. За предмет истраживања спроведеног за потребе овог рада узете су повеље краља Стефана Уроша I, сина краља Стефана Првовенчаног и Ане Дандоло и српског владара у периоду од 1243. до 1276. године. Ове списе, који представљају својеврсна сведо-

¹ aleksandraantic1993@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који се реализује уз помоћ Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Представља проширену и донекле измењену верзију одељка (о синтаксичким одликама) мастер рада *Језик у повељама краља Стефана Уроша I*, одбрањеног 18. октобра 2017. године на Филозофском факултету у Нишу под менторством проф. др Надежде Јовић.

чанства о односу између Србије и Дубровника за време Урошеве владавине, објавио је Љубомир Стојановић у књизи *Старе српске повеље и писма. Књ. 1, Дубровник и суседи његови*, издатај 1929. године од стране Српске краљевске академије. У поменутој књизи повеље краља Стефана Уроша I означене су бројевима 19, 20, 21, 22 и 23 и следећим насловима: *Дубровчани му обећавају да неће допустити да му краљица Владислављева какво зло учини; Потврђује очеву повељу о трговини; Потврђује повељу очеву о повластицама; Дубровчани му се куну у мир и пријатељство; Тражи да му без одлагања исплате кумерак или сољу или златом.*

Наведене повеље су настале у периоду од двадесет и две године (повеља број 19 1243. године, повеља број 20 1252. године, повеља број 21 и повеља број 22 1254. године, а повеља број 23 1265. године), па не можемо рећи да су временски јединствене. Повеље краља Стефана Уроша I не показују ни територијално јединство: Павле Ивић и Вера Јерковић истичу да две од наведених пет повеља (број 19 и број 20) воде порекло из дубровачке латинске канцеларије, а преостале три (број 21, број 22 и број 23) из рашке канцеларије краља Стефана Уроша I (2008: 370–373).

Требало би истаћи и да су досадашња истраживања (ПАВЛОВИЋ 2005: 21–22) показала да је једну повељу из дубровачке канцеларије (број 19) написао, а другу (број 20) преписао нотар Паскал, који је и „водио дубровачку латинску канцеларију, а словенском писању се приучио тек накнадно” (ИВИЋ, ЈЕРКОВИЋ 2008: 373). По мишљењу Петра Ђорђића (1987: 95), обе повеље из рашке канцеларије из 1254. године (број 21 и број 22) писао је исти писар, иако је једна од њих писана више калиграфски него друга.

Наведене повеље краља Стефана Уроша I представљају корпус на којем смо испитивали неколико репрезентативних синтаксичких одлика: декомпоновани предикат, рефлексивне и партиципске пасивне конструкције, исказивање семантичке категорије посесивности (присвојним придевима, присвојним заменицама и падежима са посесивним значењем) и бројне конструкције.

2. Декомпоновани предикат

Под декомпонованим предикатом Милорад Радовановић (2007: 50–51) подразумева двочлани предикат конституисан по моделу *Verbum* (глаголска копула или семикопулативни глагол) + *Nomen deverbativum* (ова категорија обухвата све девербативне именице које воде порекло од глагола), који је синоним семантички еквивалентних једночланих предиката. Радовановић сматра да је тенденција појављивања реченичних конструкција са декомпонованим предикатом „облик испољавања општег процеса номинализовања исказа у језицима” (2007: 54), као и да је њихова употреба одлика одређених

функционалних стилова – оних који се повезују са правом, науком, новинарством, политиком и администрацијом (1990: 54).

У повељама краља Стефана Уроша I налазимо десет примера декомпонованог предиката. Овај број примера је сасвим очекиван кад у обзир узмемо чињеницу да испитивана документа припадају пословноправном стилу. Седам од десет регистрованих примера долази са семикопулативним глаголом (*имати*, *(у)чинити*, *држати*). Преостали примери у свом саставу имају копулативни глагол *бити*.

У корпусу су пронађена три примера декомпонованог предиката структурираног по моделу „Cop + N dev (Nom)” (ЗАРИФОВИЋ 2004: 10): бити *ствергєне*, бити *обекманне*, бити *хтѣнне*.

Први пример, чије значење одговара значењу глагола „утврдити”, налазимо у следећој реченици:

и снє моє повелѣнне да нмъ *бвде ствергєне*³ стѣ зрошъ по мѣти (20. 27/28)⁴.

У наведеном примеру копулативни глагол има облик трећег лица јединине презента и јавља се у оквиру оптативне конструкције.

Други пример, и то са значењем „обећати”, налазимо у следећој реченици:

и снє *обекманне бѣ* гнѣ краља · прѣдъ мнхонло^а пеженникє^а · и прѣдъ петро^а матенкемъ · и прѣдъ андрѣемъ · чрѣвникемъ (21. 43/44).

Копулативни глагол се овде јавља у облику трећег лица јединине аориста.

Трећи пример налазимо у следећој реченици:

... и с квлпобъ ако се кто нанде *ѡ*дѣ нашнхъ члѣккъ ходє по зѣлн кралевѣтѣа ти свѣнь трѣгъ с коѡв нн нѣ рекло ходи ти кралевѣтѣо ти да что *бвде хтѣнне* зчинити *ѡ*дѣ ныхъ да зчинни (22. 30/33).

С обзиром на то да је значење наведеног декомпонованог предиката једнако значењу глагола *хотѣти* (*хтѣти*), можемо рећи да он у овом случају учествује у грађењу облика трећег лица јединине футура I (заједно са инфинитивом *зчинити*).

У повељама краља Стефана Уроша I три пута се појављује декомпоновани предикат структуриран по моделу „Semicop V *имати* + N dev (acc/gen)” (ЗАРИФОВИЋ 2004: 13). Реч је о следећим примерима: *нматн чѣ*^ат, *нматн потѣсть*, *нматн пѣчалн*.

Први од ових примера, чије значење одговара значењу глагола „почаствовати”, налазимо у следећој реченици:

³ С обзиром на то да до новијег јотовања долази тек крајем 16. и почетком 17. века (VUKOVIĆ 1974: 175), сматрамо да у овој речи група *нѣ* има гласовну вредност /нје/, у складу са народним изговором.

⁴ Први наведени број јесте онај под којим се повеља налази у књизи Љубомира Стојановића. Други (и некада трећи) број представља број реда у повељи у којем је пронађен пример.

... зчине ли ми правьдъ и съхоте нмлати чѣтъ кралеѣвствъ ми како съ нмлати гдѣниъ
оцѣ ми како ми се съ обѣкали... (20. 20/22).

У наведеном примеру семикопулативни глагол има облик инфинитива, а девербативна именица облик акузатива. Овакав облик декомпонованог предиката долази уз облик трећег лица једине презенте глагола съхотѣти, формирајући тако конструкцију за исказивање футура II, која се, по речима Јасмине Грковић-Мејџор, користила до петнаестог века (2012: 98).

Као и претходни пример, и овај има значење „почаствовати”. Налазимо га у следећој реченици:

такоре оиді дѣшнга дѣе да нмлато кралеѣвѣвъ ти всакъ почѣствѣ господскъ такоре е
была гнѣ ни дѣдъ ти и оцѣ ти (22. 6/7).

Семикопулативни глагол у овом примеру има облик првог лица множине, а девербативна именица облик акузатива.

Трећи од ових примера, са значењем „бринути”, налазимо у следећој реченици:

землю кою съдѣ покаже кралеѣвѣвъ ти да нѣмамю за ню печалн ни да е саднмо бесѣ
твога повелѣниа (22. 9/10).

Негирани облик семикопулативног глагола овде долази у облику првог лица множине, и то са девербативном именицом у генитиву.

У повељама су нађена и три примера декомпонованог предиката структурирана по моделу Semicop V (y)чинити + N dev (acc/gen): зчинити правьдъ, чинити кривннѣ, зчинити бесѣправьдѣтиа.

Први пример, за који не постоји семантички еквивалентан једночлани предикат, налазимо у следећој реченици:

... ако ли се кто обрете прѣзъ врокъ ни и в доѣ области ни и в твген змѣ да нмѣ се
кѣпаниа зѣмѣ зчине ли ми правьдъ и съхоте нмлати чѣтъ кралеѣвствъ ми како съ нмлати
гдѣниъ оцѣ ми како ми се съ обѣкали ... (20. 19/22).

Уз облик трећег лица множине презенте семикопулативног глагола у овом случају долази девербативна именица у акузативу.

Други пример, чије значење одговара значењу глагола „скривити”, налазимо у следећој реченици:

и ако се кога годѣ кривнна чини мегю людѣми кралеѣвѣтва ми и мегю людѣми
вашѣми да се съдомѣ справьлиа (21. 14/16).

С обзиром на то да је овде реч о декомпонованом предикату у оквиру пасивне конструкције, девербативна именица, која долази уз облик трећег лица једине семикопулативног глагола, има облик номинатива, а не акузатива.

Трећи пример, за који нема семантички еквивалентног једночланог предиката, налазимо у следећој реченици:

и бесѣда обкега да не зчиннмо никоегаре бесѣправьдѣтиа члѣкъ земле твоѣ (22. 18/19).

У оквиру наведене конструкције налазимо негирани облик првог лица множине презенте семикопулативног глагола и девербативну именицу у генитиву.

У корпусу је регистрован и један пример декомпонованог предиката са семикопулативним глаголом *држати* (у облику трећег лица једине презентата). Поменути пример је структуриран по моделу *Semicop V држати + s + N dev (loc): држати s чти*.⁵

Са значењем „поштовати” налазимо га у следећој реченици:

И да вы дръжн кравель тво мн s чти како вы є дръжъ гнѣ мн ѿцьць · нь ако и вы начнете стоити кравель твѣ мн · како сте стоили гнѣ мн ѿцьць (21. 25/27).

3. Пасивне конструкције.

„Пасивно аперципирање изражавало се и раније, као и данас, конструкцијама с трпним придевом, а сем тога, пре знатно више него данас, и рефлексивним конструкцијама” (ГРИЦКАТ 1972: 115). У овом раду ће најпре бити речи о рефлексивном пасиву, што је мотивисано чињеницом да је у повељама краља Стефана Уроша I број примера рефлексивних пасивних конструкција неколико пута већи од броја примера партиципских пасивних конструкција.⁶ Употребом великог броја пасивних конструкција (са неисказаним агенсом) у повељама постиже се обезличеност (деперсоналност) која, по речима Бранка Тошовића, и данас карактерише административни стил (2002: 363).

3.1. Рефлексивне пасивне конструкције.

Срето Танасић истиче да је за реченице са рефлексивним пасивом, као и за све пасивне реченице, карактеристично да имају синтаксички субјекат и прелазни глагол у предикату (2010: 25). У књизи *Синтакса савременога српског језика: проста реченица* рефлексивни (заменички) пасив дефинише се овако: „Заменички пасив заснива се на употреби енклитичког облика *се* (пореклом од заменице *себе*) у конструкцији с личним глаголским облицима” (ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 624).

У грађи је нађено четрнаест рефлексивних пасивних конструкција, и то са предикатом у трећем лицу једине и трећем лицу множине. Све поменуте конструкције јављају се у презенту и футуру I.

3.1.1. ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У ПРЕЗЕНТУ СА ПРЕДИКАТОМ У ТРЕЋЕМ ЛИЦУ ЈЕДНИНЕ:

... кто ли се сврѣте преслашавъ повеленіе кравельства мн да се накаже гневом | мь | кравельства | мн | ... (20. 11/12)

... да нидь сѣ сзидѣ кспла како є и прѣгн нвземанонъ шє | дь | шидь на тръге гдѣсе ... (20. 14/15)

⁵ Ради се о скраћено написаној именици чьсть.

⁶ У грађи налазимо четрнаест примера рефлексивног пасива и два примера партиципског пасива, што значи да је њихов однос 87, 5%: 12, 5%.

... да нидь се квалниа взмѣ вчине ли ли правьдѣ... (20. 20/21)
 а по тола что се нанде посагено виноградади^{ли} нан земли прнемьше · да се свдо^а исправн
 · да что свдѣ вкаже кралевствѣ ли... (21. 8/10)
 нако се кола годѣ кривна чини⁷ мегю людиди кралевѣтва ли н мегю людиди
 вашиди да се свдомь исправляа. (21. 14/16)
 н по тола да си гредѣ кралевѣтва ли скрозѣ мою землю свободно · а да ви се не
вземле ничто. (21. 30/31)
 жнто н вино кое се начне продавати в градѣ да се не подражи твонхъ ради людн нъ
 да се продае тако нашиди людѣ^а тако н твондѣ. (22. 15/17)
 ... до колѣ свдѣце вговорѣ да се плати не плати ли се до врока да по тола да е остало
 на воли кралевѣтва ти ...(22. 25/26)

3.1.2. Остале рефлексивне пасивне конструкције. У повељама краља Стефана Уроша I срећемо и један пример рефлексивне пасивне конструкције у презенту са предикатом у трећем лицу множине: н кон се виноградн прнсдѣ кь тебѣ вино тога лѣта да си е взмешѣ (22. 10/11).

Осим презентских пасивних конструкција, у корпусу је регистрована и једна рефлексивна пасивна конструкција у футуру I са предикатом у трећем лицу јединине: жнто н вино кое се начне продавати в градѣ да се не подражи твонхъ ради людн нъ да се продае тако нашиди людѣ^а тако н твондѣ (22. 15/17).

Требало би напоменути да се овај начин грађења футура I (глагол начати + инфинитив) данас нигде није сачувао. Јасмина Грковић-Мејдор истиче да су овакве конструкције, којима се изражава хипотетична радња, у старосрпском језику потврђене сасвим спорадично, као и да се у њима увек јавља инфинитив имперфективног глагола (2012: 91).

Сви регистровани примери рефлексивних пасивних конструкција потврђују запажање Владимира Поломца о њиховој употреби: „Рефлексивни пасив углавном се употребљава приликом формулација правних одредби у диспозицијама повеља, чиме се наглашава њихово опште важење и објективност” (2016: 386).

3.2. Партиципске пасивне конструкције.

„Партиципски пасив садржи у својој структури пасивни партицип⁸, тј. трпни придев у конструкцији с неким од облика глагола *бити*”⁹ (ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 624).

Употреба рефлексивног и партиципског пасива у повељама краља Стефана Уроша I није била сразмерна – наспрам четрнаест рефлексивних пасивних конструкција стоје свега две партиципске пасивне конструкције (једна у

⁷ Ово је пример рефлексивне пасивне конструкције са декомпонованим предикатом.

⁸ Мисли се на партицип претерита пасива.

⁹ У партиципским пасивним конструкцијама често налазимо и облике презента помоћног глагола *јесам*.

перфекту и једна у аористу), што одговара стању у жанру којем испитивана документа припадају.

3.2.1. ПЕРФЕКАТ ПАРТИЦИПСКОГ ПАСИВА:

... како ѓ и прѣгн нзземано нь ше|дѣ|шидѣ на трѣге гдске... (20. 15)

Наведена пасивна конструкија је сачињена од енклитичког облика трећег лица глагола *кдѣ* и јединског облика средњег рода партиципа претерита пасива. Конструкије попут ове нађене у једној повељи краља Стефана Уроша I различито се третирају у нашој лингвистици – Михаило Стевановић (1986: 354) и Живојин Станојчић и Љубомир Поповић (2005: 122) их сврставају у пасивне перфекатске, а Иван Клајн и Предраг Пипер (2013: 184) у пасивне презентске конструкије. Сreto Танасић пак истиче да наведене конструкије могу имати и презентско и перфекатско значење (2014: 13).

3.2.2. АОРИСТ ПАРТИЦИПСКОГ ПАСИВА:

... втворѣено бн снѣ мое обещанне... (21. 39)

У оквиру ове пасивне конструкије налазе се облик трећег лица једнине аориста глагола *внѣ* и облик партиципа претерита пасива средњег рода у једнини. Треба истаћи и да је поменута конструкија употребљена приликом исказивања датума, у есхатоколу.

4. Исказивање посесије

Садржај семантичке категорије посесивности сачињава „релација припадања као језички посебно осмишљен однос у којем се може наћи неко биће према неком другом бићу или објекту” (ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 680). Начини исказивања поменуте семантичке категорије једнаки су у српскословенском и у савременом српском језику: и у једном и у другом се употребљавају присвојне заменице, присвојни придеви и падежи (генитив, датив) са посесивним значењем.

4.1. Присвојне заменице.

„Присвојне заменице *мој, твој, његов; наш, ваш, њихов, свој* упућују на прво, друго или треће лице којем нешто припада, односно на било лице којем нешто припада (*свој*)” (ПИПЕР, КЛАЈН 2013: 100). Све наведене присвојне заменице воде порекло од личних заменица – заменице *мој, твој* и *свој* добијене су, према Белићевим речима, додавањем суфикса -јѣ облицима датива, а заменице *наш* и *ваш* додавањем истог суфикса облицима генитива личних заменица (1999: 226). „Од генитива *њих* личне замјенице 3. л. мн.

они / оне / она, те од генитивне основе њег-а личне замјенице он / оно у историјском развоју српског језика изведене су, помоћу суфикса -ов, присвојне замјенице њихов и његов” (МАРОЈЕВИЋ 2013: 150). Све ове присвојне заменице у повељама краља Стефана Уроша I имају функцију конгруентног атрибута, који у 75% примера долази испред именице:¹⁰

а) присвојне заменице првог лица:

МОН властелинъ (20. 16), МОН кѡмѣръкъ (23. 4); по МОЕ обла^сти (20. 5), в МОЕ области (20. 19/20), МОЕ судѣе (21. 20), крозѣ МОЮ землю (21. 30/31), МОЕ рѣти (23. 8); МОЕ повелѣнѣ (20. 1), МОЕ повелѣннѣ (20. 27), МОЕ обещаннѣ (21. 39);

съ НАШЕМЪ сѣвѣтомъ (19. 6), нѣ НАШЕГА града (19. 7), в НАШЪ граді (22. 12/13), НАШИМЪ люде^м (22. 18), в граді НАШЪ (22. 27), оуді НАШИХЪ члѣкъ (22. 30); съ НАШЕМЪ вѣденнѣмъ (19. 6/7), съ НАШЕМЪ хѣтннѣмъ (19. 9/10);

б) присвојне заменице другог лица:

ТВОГА сла (19. 9), ТВОИМЪ властело^м (22. 13), ТВОИМЪ люде^м (22. 13/14), ТВОИХЪ радн людн (22. 17), люде^м ... ТВОИМЪ (22. 18); не потти ТВОЕИ (22. 8), земле ТВОЕ (22. 19, 20); на ТВОЕ зло (19. 8/9), бѣсь ТВОЕГА повелѣннѣ (22. 10), до пришѣствнѣ ТВОГА (22. 22);

ВАШИ кѡпѣци (20. 5), мегю людімн ВАШИМН (21. 15), людн ВАШЕ (21. 17), ВАШЕМЪ члѣкъ (21. 20), трѣжннѣ ВАШИ (21. 29); в ВАШЕ оупькннѣ (23. 5);

в) присвојна заменица трећег лица:

ЕГОВЪ добытъкъ (22. 23);

г) присвојна заменица сваког лица:

СВОИМЪ си братомъ (20. 23); с кѡпламн СВОИМН (20. 6), съ ... СВОИМН прѣбѣдамн (20. 18/19), СВООВЪ главокъ (22. 24).

4.2. Присвојни придеви

Присвојни придеви могу бити дефинисани као придеви којима се означава „припадност лицу или припадност скупу, било скупу лица или скупу других бића или нечег неживог” (ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 688). Слободан Павловић примећује да се присвојни придеви са суфиксима -*оѡ, -*еѡ, -*іп, као и они са суфиксом -*іѡ чија употреба опада већ у старословенском језику, јављају у случајевима када посесор има обележја [ХУМАН +], [СИНГ –] (2006: 388–389). „Присвојни придеви са суфиксом -*ѡsk најчешће се јављају у случајевима када посесор има обележје [АНИМАТ –], мада се овим придевима могу идентификовати и посесори маркирани обележјима [ХУМАН +] и [СИНГ –]” (ПАВЛОВИЋ 2006: 389).

За разлику од присвојних заменица, које у повељама краља Стефана Уроша I у највећем броју случајева претходе именици, присвојни придеви углавном долазе иза именице. Однос присвојних придева иза именице пре-

¹⁰ У корпусу је регистровано четрдесет присвојних заменица: тридесет присвојних заменица претходи именици, а преосталих десет долази иза ње.

ма онима испред именице је 76% : 24%, што показују примери који следе:

а) -*ou/-*eu:

за соль за КАЛЗГЕРОВЪ за НИКОНОВЪ (23. 2/3), мон кзлѣрькъ н НИКОНОВЪ (23. 4);

до ГЮРГЕВА ДНѢ (21. 11);

б) -*in:

8 законѣ ЩИННѢ мн (21. 14);

в) -*i:

8 честъинн животворещи кръсть ГІДІНЬ (19. 4/5), 8 сѣа БЖА евангѣліа (19. 5), кралица ВЛАДИСАВЛА (19. 7), с подокню БЖНОВЪ (21. 1, 41), 8 сѣи н чѣтнин н животворещи крѣь ГІДІНЬ (21. 5), 8 сѣа БЖНІА евангеліа (21. 5; 22. 4/5), ѿ МИХОНЛА ДНѢ (21. 11), 8 сѣи н животворещи крѣь ГІДІНЬ (22. 4), ѿда ДНШНГА ДНѢ (22. 6), мѣн БЖНІА (22. 36);

г) -*ьsk:

кнезь ДВЕРОВЫТЬКН (19. 2), съ болгарин ДВЕРОВЫТЬКНИН (19. 2), кралицѣ РАШЬКОМЪ н ПОЛОРЬСКОМЪ (19. 2/3), кнезь ДВЕРОВЫТЬКОМЪ (20. 2), ѿпъкннѣ ГРАДІДСКОН (20. 3), доходекъ ГІДСКН (20. 8), доходекъ ГІДСКН (20. 10/11), на трѣге ГІДСКЕ (20. 15), СРЬСКЕ земѣле н ПОЛОРЬКЕ (21. 1/2), кнезь ДВЕРОВЫТЬКОМЪ (21. 2), властеломъ ДВЕРОВЫТЬКНИДЬ (21. 3), ѿбкннѣ ГРАДІДСКОН (21. 4), РАШЬКЫХ земел н ПОЛОРЬСКИХ (21. 41/42), кнезь ДВЕРОВЫТЬКН (22. 1), властелъ ДВЕРОВЫЦН (22. 1/2), ѿбкнна ГРАДІДСКА (22. 2), по чѣсть ГОСПОДІДСКЪ (22. 7), кнезь ДВЕРОВЫТЬСКОМЪ (23. 1), ѿпъкннѣ ГРАДІДСКОН (23. 2), СРЬСКЕ земѣле (23. 10).

4.3. Падежи са посесивним значењем

Слободан Павловић истиче да је у старосрпској пословноправној писмености могућност исказивања посесивности била исцрпљена употребом генитива и датива, као и да је генитив, за разлику од датива, који је функционисао као слободна форма, био блокиран одговарајућим детерминатором (2006: 352–353).

У повељама краља Стефана Уроша I налазимо само један пример посесивног генитива са детерминатором: ѿбекннѣ ГНА КРАЛИА (21. 43). Наведена конструкција је пример тзв. пропријетативне посесивности, која „подразумева да посесор има обележје [ХУМАН +], а посесум [ХУМАН –]” (ПАВЛОВИЋ 2006: 351). У регистрованом примеру посесум је означен именицом из класе *nomina deverbativa*. За означавање посесора и детерминатора употребљене су именице из класе *nomina agentis*.

Посебну пажњу треба посветити исказивању семантичке категорије посесивности личним заменицама – издвајање ових примера је мотивисано чињеницом да постоји очигледна разлика у исказивању посесивности поменутих средствима у српскословенском и савременом српском језику. Док се у савременом српском језику могу срести конструкције састављене од именице (уз коју може стајати атрибут) и енклитике личне или повратне заменице у дативу (*мајка ти*), честе и у српскословенском језику, са конструкцијама састављеним од именице и личне или повратне заменице у генитиву

У повељама краља Стефана Уроша I нађен је само један пример бројне конструкције: *ѿ ѿвѣнѣгѣстѣ* (19. 5/6). Реч је о конструкцији сачињеној од основног броја *четири*¹² и именице мушког рода. Да је читава конструкција у облику акузатива множине, може се закључити на основу предлога *ѿ* и глаголског облика *кѣнѣмѣ сѣ*, уз које поменута конструкција и стоји.

Требало би поменути и да је наставак *-е* у акузативу множине именице *ѿвѣнѣгѣстѣ*, која се некада мењала по *-ѿ-* промени, „у духу народног језика” (ПОЛОМАЦ 2016: 213). Овај наставак у оквиру бројних конструкција није био неуобичајен за српске повеље настале средином тринаестог века; налазимо га и у повељи цара Михаила Асена из 1253. године (*Дубровчани склапају с њим савез против краља Уроша I*):¹³ *ѿѿѿѿ ѿвѣнѣгѣстѣ* (791. 17)¹⁴.

6. Закључак

Испитивање одабраних синтаксичких црта је показало да стање у повељама краља Стефана Уроша I одговара стању у другим досад истраженим пословноправним документима временски блиским онима обрађеним у овом раду. И у повељама краља Стефана Уроша I уочавамо особине карактеристичне за пословноправне списе: склоност ка номинализацији, која се, пре свега, постиже употребом декомпонованих предиката, као и склоност ка употреби пасивних конструкција, чији је циљ да се избегне исказивање агенса.

Анализом смо дошли до податка да се у грађи чак десет пута јавља декомпоновани предикат, и то са копулативним глаголом *бити* и семикопулативним глаголима *имати*, *(у)чинити* и *држати* као саставним делом и девербативном именицом у одговарајућем падежу (*бѣти ѿбѣкѣнѣнѣ, ѿмѣти поѿѣстѣ, чѣнѣти крѣвѣнѣ, дрѣжѣти ѿ чѣти*).

Повеље краља Стефана Уроша I обилују и примерима пасивних конструкција: у њима налазимо четрнаест рефлексивних пасивних конструкција наспрам две партиципске пасивне конструкције. Рефлексивне кон-

варијанти заменичке промене, број *три* само облике множине по именичкој деklinацији са осном на *-ѿ-*, а број *четири* само облик множине по консонантској деklinацији (НИКОЛИЋ 1987: 166–167). Именице су са бројем *два* конгруирале у роду, броју и падежу, а са бројевима *три* и *четири* само у броју и падежу. То значи да су именице уз број *два* имале облик двојине, а уз бројеве *три* и *четири* облик множине.

¹² Број *четири* је у грађи обележен на начин уобичајен за старословенске и српскословенске споменике. За његово бележење употребљено је слово са одговарајућом бројном вредности, са по једном тачком испред и иза и напписаном титлом.

¹³ Поменута повеља се налази у књизи *Старе српске повеље и писма* Љубомира Стојановића из 1934. године.

¹⁴ И овај пример представља облик акузатива множине, који долази уз предлог *ѿ* и глаголски облик *кѣнѣмѣ сѣ*.

струкције, у складу са очекиваним, најчешће долазе са глаголом у трећем лицу јединине презента (се узме, се продае, се плати).

Семантичка категорија посесивности је у највећем броју примера у грађи исказана присвојним заменицама и присвојним придевима, међу којима преовладавају они настали додавањем суфикса *-*ьsk*. За исказивање посесивности у анализираним повељама ниједном се не употребљава адноминални посесивни датив; адноминални посесивни генитив јавља се само једном. Примери датива личних заменица и повратне заменице са посесивним значењем бројнији су у повељама краља Стефана Уроша I од примера генитива личних заменица са истим значењем.

Једина регистрована бројна конструкција у грађи упућује на закључак о чувању нумеричке деклинабилности, што се и очекује када се у обзир узме време настанка анализираних повеља.

Овим радом захваћен је само мали број синтаксичких црта повеља краља Стефана Уроша I. За описивање преосталих црта, како из синтаксе падежа тако и из синтаксе глагола и синтаксе реченице, потребно је обавити знатно опширнија истраживања.

Цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима*. Београд: Народна библиотека Србије, 1972.
- ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР, Јасмина. „О синтаксичким одликама *Житија Св. Симеона од Св. Саве*”. *Научни састанак слависта у Вукове данесвеска* 25/2 (1996): стр. 43–57.
- ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР, Јасмина. „Развој футура у старосрпском језику”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* књ. LV/1 (2012): стр. 83–103.
- ДРАГИН, Наташа. „Синтаксичке одлике култних списа посвећених кнезу Стефану Штиљановићу”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* књ. LII/2 (2009): стр. 7–27.
- БОРЋИЋ, Петар. *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1987.
- ЗАРИФОВИЋ, Бранка. „Декомпоновање предиката у старосрпским повељама и писмима од XII до XIV века (Грађа из I Стојановићеве збирке)”. *Прилози проучавању језика* бр. 35 (2004): стр. 29–49.
- ИВИЋ, Павле и Вера Јерковић. „Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века”. *Студије из српске средњовековне писмености*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад: Будућност, 2008.

- ЈОВИЋ, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. „Посесивне категорије у прасловенском језику (конкуренција посесивних падежа и посесивних суфикса)”. *Зборник Матице српске за славистику* бр. 83 (2013): стр. 147–170.
- НИКОЛИЋ, Светозар. *Старословенски језик I*. Београд: Научна књига, 1987.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Фонолошке одлике Паскалових старосрпских повеља и писама”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* књ. XLVIII 1/2 (2005): стр. 21–33.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ПИПЕР, Предраг и Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.
- ПИПЕР, Предраг и Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. *Језик повеља и писама Српске деспотовине*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2016.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Списи из синтаксе и семантике*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад: Добра вест, 1990.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Стари и нови списи: огледи о језику и уму*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад: Будућност, 2007.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин и Љубомир Поповић. *Граматика српскога језика (учбеник за I, II, III и IV разред средње школе)*. Београд: Завод за учбенике и наставна средства, 2005.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига, 1986.
- ТАНАСИЋ, Срето. „Међуоднос рефлексивне пасивне и обезличене реченице”. *Радови Филозофског факултета у Источном Сарајеву* број 12/1 (2010): стр. 259–266.
- ТАНАСИЋ, Срето. *Синтакса пасива у савременом српском језику*. Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2014.
- ТОШОВИЋ, Бранко. *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига – Арта, 2002.

- BROZOVIĆ, Dalibor i Pavle Ivić. *Језик, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1988.
- VUKOVIĆ, Jovan. *Istorija srpskohrvatskog jezika I: uvod i fonetika. I dio*. Beograd: Naučna knjiga, 1974.

Извори

СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Старе српске повеље и писма, Књ. 1, Дубровник и суседи његови. Део 1.* Београд: Српска краљевска академија, 1929.

СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Старе српске повеље и писма, Књ. 1, Дубровник и суседи његови. Део 2.* Београд: Српска краљевска академија, 1934.

Aleksandra M. Antić

ABOUT SOME SYNTACTIC CHARACTERISTICS OF CHARTERS BY KING STEFAN UROS THE FIRST

The analysis of the syntactic characteristics of charters by King Stefan Uros the First, which were created from 1243 to 1265 in Dubrovnik and Raska offices, showed that the use of periphrastic predicate and passives were important features of the documents written in business and legal register. No examples that would show an exception from the usual ways for representing the semantic category of possession were found. The form of the only numeral construction found in the charters was in line with the time period in which such constructions came into being.

Keywords: charters, periphrastic predicate, passive, possession, numeral constructions.

ЈЕЗИЧКЕ БЕЛЕШКЕ² (с времена на време)

У раду се говори о неколико народних речи у дијалекатским речницима српског језика, указујући на њихово основно значење и асоцијативност.

Кључне речи: српски језик, робиња, обиђуша, мех, слачак, тужник, батрна, спуза, накатарити се, трс и трша, жељка.

У разговору у паузи током рада на (онда тако именованом) Српскохрватском дијалектолошком атласу проф. Мато Пижурица, Ровчанин, добрано урловљен у народна знања и умења, „убацио је” једну од својих, мени увек инспиративних досмислица да је врло занимљиво читати *тај* речник (а радило се о речнику једне наше националне мањине) као штиво, од речи до речи. Дотле нисам имао такве навике, али сам касније све чешће себе „хватао” како лако отворим неки словарь наших народних говора, а има их све више, и са разних страна, и како се све више задржавам на његовим странама. Прекидам кад ме нека реч дотакне и кад отпочну различите асоцијације, однекуд из сећања, знања или предзнања, и кад се почне да плете неко ткиво које треба записати. Тако су настале и ове белешке: постоји потицај, јави се размишљање, измеша се с домишљањем и записано више не личи ни на шта, али постане нешто – запис!, што ме не ретко, наново, узбуђује. Да се такве „муке” ослободим, више пута сам и објављивао своје записе.³

¹ nedb@ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који се реализује у Институту за српски језик САНУ, под руководством академика Слободана Реметића уз материјалну одршку Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

³ *Сусрет с речима* (потпис, узао, брце, мола); Помак, 19, Лесковац 2001; *Око извора* (Запис о речима: Стањинац и стањани, Ђоштица, Шестигабар, Кална), *Око извора* (зборник), Књажевац 2004, стр. 14–16; *Сусрети с речима* (питом, привитљив, биковит, ко(мо)њ, наконче), *Развитак* 217–218, Зајечар 2004, стр. 71–72; *Сусрети с речима* (груљке, преруч, распорњача); Помак, 17/18, Лесковац 2000; *Записи о речима* (чуркало, подвала, заглавка,

И ово неколико бележака што следи настало је на такав начин.

Немајући богзна шта занимљивије на располагању, ја их нудим читаоцима, уверен да се и њима нешто слично догађа, па се може десити да наставе моја размишљања и поправе оно што сам ја или само наслутио, или погрешно усмерио. Верујем у лични и друштвени контекст којим сваки читалац располаже, те да свака реч може бити нова веза са стварношћу – дојакшоњом и садашњом, доживљеном или замишљеном, намирујућом или побуђујућом, те да и овакви записи, као и речи људске уопште, са оним што значе и са оним што зраче, могу да трају у својој комуникативној функцији са културолошким значајем.

Робиња

Значење ове речи, на први поглед, тешко да ће збунити говорника српског језика, иако је и њен корен и њен облик врло велике старине.

Али, нас је збунило, опет на први поглед, оно што је записано у *Речнику тимочког говора* Љубише Рајковића. Тамо стоји: „**робиња** ж кукасто дрво којим се придржава бакрач на огњишту!” (РАЈКОВИЋ 2014: 490). Пошто знам шта је огњиште (једно такво сам у својој авлији затрпао земљом кад се стогодишња зградаца над њим срушила од сопствене историје), могу да замислим чељаде које над распаљеном ватром (јер у селу је работа на првом месту, па тек после храна и одмор, па док се јело спреми, очи изгоре!) држи на мотки бакрач у којем ври качамак. Није то ни без тежине, али је теже што се то мора померати тако да буде близу ватре, а да опет на загори оно што је у котлићу.

Уистину је све на огњишту за дивљење,⁴ али ако је већ требало неког назвати робињом, пре би то била жена која се уз огњиште пече док држи котао с качамаком који се над ватром кува.

Једнога ратног лета, за време жетве, гледао сам како деда Божидар на мотки држи изнад отворене ватре бакрач и кува млеко које је намузао ту, у стаду које је пландовало у шумарку поред жетвених њива. Било је подне,

задорица, услуга), Бдење, бр. 20, Књажевац – Сврљиг, стр. 134–139; *Сусрет с речима* (потпис, узао, брце, мола); Помак, 19, Лесковац 2001; *Записи о речима* (дим и дом, тишина и тајина, славу), Бдење, 18–19, Сврљиг–Књажевац 2009, стр. 187–189; *Ситни алати, помагала и опрема* (о речима за урутке); у: Бдење, 39, Сврљиг 2014, стр. 165–167.

⁴ Огњишта је сада мало у стварности, али га је доста у литератури, па и у политичкој фразеологији (као: „вековна огњишта”), али додали бисмо још једну ситницу. Кад је Севделин Андрејевић, аутор више радова из економске историје, писао о Белоињу селу сврљишком, родном месту др Вилотија Вукадиновића, који је некад, кратко, радио и на Групи са српски језик Филозофског факултета у Нишу, пронашао је допис, представку среском начелнику, да се једна сеоска задруга подели. Начелник је одобрио поделу, јер је „задруга толико нарасла [Благо њима!] да се више не могу сви око једног огња огрејати!”

било је жеге, деда Божидар био нам је смешан, раздрљених груди, знојав, гологлав (а вазда је носио шубару и кожув), како се измиче од ватре која га пече а котао мора да буде баш на пламену... Не знам шта смо ми јели, али његово млеко замирисало је надалеко. И не знам је ли наш смех био од радости, или, опрости боже, од зависти. Све је могуће.

Обиђуша

Негде се проба јела које се готови зове пробом, негде кушањем, а има крајева где се каже: „Обиђи и ово”, „Обиђи мало” и слично. И није то „скрени, заобиђи, прескочи, остави...” већ управо оно: пробај! или: кушај! Откуд ова реч, не знам, можда об-види (види како изгледа на со, на љутину, на киселину, није ли горко, је ли укусно – благо, слатко...), или, можда: *обједи* (али не: поједи!, већ само дотакни језиком да му осетиш оно што треба осетити док се јело спрема, или док се обед започиње).

Кад се неко, домаћи или придошлица нуди, или нутка јелом, а он се отима и одбија – од стида, можда, јер је на туђем терену, такође му се каже: „Обиђи макар мало”. И кад неко хоће да каже да се од нечега није најео, већ да је само пробао – каже: „Обиђо́мо ма́лко”. Један мој рођак имао је израз „Да дрпнемо мало”, а то је као: узети не много, и набрзину, просто – чалабрцнути!”

Али није о томе овде реч. Нешто је друго у питању.

Природно је да ће прво да проба, односно да обиђе јело онај ко га кува, а то је у кућној задрузи редуша, која је задужена за припрему хране укућанима. Е та редуша, по ономе што може „да обиђе” према сведочењу *Речника тимочког говора* Љубише Рајковића је *обиђуша*. Баш лепо. Не бих се закleo да се можда не би могло срести да то буде малко и прекорно кад се веже за неку жену која свашта жели да проба, да „у сваком јелу буде мирођија”, да пререди село тамо и отуда и чује што чује и пренесе оно што се догодило и оно што се само измислило..., али то нисам прочитао.

Мех и његови мешести облици

„Жена великог трбуха”, тако пише поред ове речи у *Речнику говора јужне Србије* др Момчила Златановића (ЗЛАТАНОВИЋ 2008: 223). Необично, загонетно, али ипак читљиво. Претпостављамо да се ово односи на трудницу, али можда и на жену великог стомака уопште. У Врању, исти аутор сведочи: „мев¹ м трбух” (ЗЛАТАНОВИЋ 2011: 274). У сврљишком крају *мешината* је носећа жена. У складу је са речју *мешина* уопште, будући да је стомак позната реч, али њена употреба је некако књишка, чува се за посету

лекару. Па и тамо се некад омакне: Боли ме *мешина*; Једé ме у *мешину*; Подула ми се *мешина*...

Не знамо да ли за мушку особу имамо *мевљу*, или *мевчу*, али смо чули за надимак *Мешко*, па мислимо да би то било очекивано (по принципу: штрoк-ла, штрoк-ља; жмукла, жмукља).

И *мев-ла* и *меш-ина* свакако су од *мех*.

А особе са великим стомаком су некако *мешесте*. Баш у пиротском крају трбушаст човек је *мешес*. Имамо и псовке: Мајку ти *мешесту*, и Мајку ти *голомéјаву* (ЈОВАНОВИЋ 2005: 199).

Све нам се чини да и оно тепање детету, нарочито ако је ситно а пуначко, па још пупаво: Моје *мече!* долази од *мешче*, а не од тамо неког медведића који, истини за вољу, као и наше *мечесто* чељаде, изгледа баш *мешесто!*

Слачак и тужник

Слободан Џунић, модерни прозаиста из подмиџорског села Темска, у књизи *Кусидол*, има и реченицу: „Да пустиш да ја тебе завртим! и да ти исцедим *тужник*” (ЏУНИЋ 1982: 122). Тај тужник, у неком тексту Љубише Рајковића, више не знам ком, налазимо као *слачак*. У његовом *Речнику* стоји кратко, учено објашњење „оргазам” (РАЈКОВИЋ 2014: 519).

У ствари, то је и назив за сперму која се из мушкарца излива у оргазму.

Није ми јасно да ли су ово народне речи, или креације ових аутора, али склон сам поверовати да су управо народне, из непресушног врела источносрбијанских говора. Тамо је слатко оно што долази кад се човеку стужни (тужно једење је оно отужно, од кога се човеку пије вода!), па имамо мотивацију за обе речи. Немамо је за реч *кљес*, која исто значи као ове прве, али се сматра опсценом. При њеном одгонетању можда треба имати у виду дијалекатску одлику настајања *кл < тл* (*кучина*, *недокљчко* „крупан, недотучен” лед, у ствари ледена прекрупа, као врста града, *пекља*, и сл.), док саму групу *тл* имамо у *тлсто*, што такође значи масно, отужно (о јелу), односно – тусто, масно (у изреци: тук на лук!).

Не би ме изненадило ни да су *тужник* и *слачак* измишљене за посебну прилику, јер сам видео да таквих речи има повише кад се хоће (у књижевном делу) опсцена (срамотна, стидна) реч заменити другом, која то није, па бива и сликовитија од оне – табуисане. У Будалиној играчки⁵ регистроване су следеће речи и изрази за тај тужнослатки плод ејакулације: *слатке салве*, *топли излив*, *уљасти млаз*, *ванумни млаз*, *излив балсама*, *балсамски млаз*, *балсамски слатки сок*, *растворени бисер*, *бисерни ток*, *жртва леваница*, *топла притока*, *миропомаз*, *она течност*, *течна сласт*, *смоласти цуретак* (БОГДАНОВИЋ 1999: 209). Један тужник више и један слачак мање – шта фали?!

⁵ Н. Богдановић: *Будалина играчка* (прилози српском еротском речнику), Ниш 1999, 2003.

Кад се батрна убадањи

Моја мајка једно крупно, незграпно женско чељаде звала је (али онако да ова не чује!) – *батрна*. Било нам је јасно на кога се то односи, и зато никад нисам помишљао шта ова реч значи.

Ипак, у свести ми се та реч увек везивала за једну другу, која значи да се таква (крупна незграпна батрна) укрути и стане украј игранке, или сватова и не помера се, не дајући од себе никаква расположења које би се претворило у неки покрет: да нешто ослушне, да неког послуша, да мрдне и помогне у чему. Једноставно – *убадањи се* и стоји, као да се гизди и поноси, помало охоло, али прилично глупо. Управо такву слику носим са наших сеоских игранака којих је бивало увек па и о задушницама.

И ту ми реч мајка није разјаснила. Истини за вољу, ја је никад нисам ништа ни питао. Једноставно, све што сам од ње чуо долазило је спонтано, кад се намести, кад исказано легне на видљиво и очигледно. Зато ми ту није било потребно никакво објашњење. Скоро да се ово може претворити у неко методолошко правило: ако је нешто природно, оно је ту органско, усаглашено, лепо и свако објашњење може му ту лепоту (ту хармонију?!) пореметити. Другачије речено: радити (и писати, дабоме, јер је то наш посао!) да све буде природно и да му нису потребна додатна елаборирања. А да је у овом случају другачије, да сам тражио разјашњење, бојим се да га не би било. Јер, батрна је батрна, а кад се нешто убадањи, то му је.

Али, кљуца нешто, и тражи да се испили (ако није мућак?!).

Данас ми се ове речи везују за бат (као батло, батурика, мотка...), или бадањ, односно велики трупцац, толико дебео да се од њега може направити корито за воденицу поточару, кроз које вода зајажена на ћерепу, кад се дигне устава, јурне на витло, па почне мељава.

Убадањена батрна кад се смести, почне да *буречи*, па ти се чини не да те људски погледа, него као да те погледом млатне, као маљем.

Батрна у Тимочкој крајини већ би могла бити и од влашког / румунског апелатива за старију жену, (негде и као придев *bătrn(ă)* „стара” (ZAJEČARANOVIĆ 2003: 12), али то је у речницима, а моја мајка није читала речнике, била је неписмена, па ми је зато наша батрна остала некако изворнија, и симпатичнија. Имала је и лепо име. Тиославка – покојна, а на њу се све ово и односи, па нека јој и овде буде спомена, јер је била добра жена – прескромна.

У *Речнику тимочког говора* Љ. Рајковића стоји: „**батрна** ж старинско оро влашког порекла” (РАЈКОВИЋ 2014: 26). Не знам како се ове две представе могу повезати, сем да се то оро игра некако укрућено, а да је она моја сељанка укрућена тако као да игра влашку батрну. А можда је то моја мајка, веселница, која је некад чула да постоји „оро батрна”, везала за нашу укрућену и убадањену земљакињу, јер ју је, ево и овде, споменула баш кад је о игранци реч. Док се не сазна више, биће ми довољно и ово.

А шта ако све ово значи: *убадањила се као да игра батрна?!* Може, и лепо би било, јасно, само што ја не знам како се батрна игра.

Кад се спуза накатари

Спуза, то су оне скитнице што се беспослени *сполузају* по сокацима. Тако би некако гласило објашњење ове речи у Алексиначком Поморављу, само с леве стране Мораве. А с десне, наспрам подручја где поред спуже постоји и *ајта*, такође за младеж, па и средовечне, који како се модерно каже „глуваре” по селу, постоји село Катун, негде на граници равне Мораве и источног побрђа.

Катун Александар Лома, објашњава у својој ученој књизи *Топони-мија Бањске хрисовуља* (ЛОМА 2013: 102–103). Једно тумачење је да је то „покретно станиште сточара”, а такође и она пастирска кућица (скло-ниште) које се „мешта” онако како се помера стадо с испаше на испашу, котраљајући се, дакле превозећи се, или на санкама, које се превлаче пратећи трљаке и остављајући трлишта.

Управо читајући та Ломина тумачења, сетио сам се, опет, и ко зна који пут!, своје мајке која је, гледајући на Врлу страну, преко које се из мога села одлазило „у свет”, некад говорила: „Накатарили се Горњокрајци и одоше на ва́шар!”

Сада се у мени повезују *катуни*, са *катунарима* – а то је појам некад за Цигане који иду из места у место и где застану образују *надалиште*, обично на чистини поред реке, али надомак селу, где ће старији да крпе и калајишу котлове, жене да обилазе село и врачају, а деца да играју и да се играју и по сунцу и по месечини.

А оно „накатарили се” значи натоварили се, опремили за пут, и у поворци одлазе уз Врлу страну, на вашар. Сада размишљам, да је тако могло да се каже само ако се људи крећу у групи, и ако су опремљени, натоварени. Појединац не би могао да се накатари. Нити је „накатарен” неко ко не носи ништа! А кретање један по један, или један за другим, условљено је у самим путем – уз Врлу страну, наспрам моје куће, ишла је стаза где је и морало да се иде у поворци.

Било је можда у мајчином гласу и неког лаког прекора, подсмеха због начина како неки усред пољских послова (претварајући бригу у весеље!) одлазе на вашар, али можда и мало зависти, јер „благо њима” они иду да се проведу, док неко мора да остане дома и да ради као и јуче, као и сутра. За њега нема реда да се некад макар и накатарен помери и накратко одвоји од стоке и од других послова.

Има тога још – није исто, али је слично. Она лепа животињка која се *катари* или *катери* по дрвећу, веверица, или: верверица, у неким селима се

зове никако друкчије него – *катерица*.

Знам да професор Ћирић (Љубисав) у Речнику Лужнице, који убрзано кува, већ има речи: *катери се, кантери се, кандери се* све, некако у значењу „пење се по дрвећу” (моја мајка рекла би: пењаштри се). То знам, али не знам шта све још нема у томе народу који као да ништа друго не ради него измишља речи које после ни учени не могу да одгонетну.

Најзад, у Рајковићевом *Речнику тимочког говора, катун* је „чергар, номад!” Значи човек, а не станиште. Катун је дакле – катунар, за што Рајковић има: катунарин РАЈКОВИЋ 2014: 215).

Све иде једно с другим, онако – цумле!

Аваз

Др Голуб Јашовић у раду *Лексика за именовање простора, мера и мерила у околини Приштине* записује: „аваз м раздаљина на којој могу да се дозову два човека. Тако се дел’ила утрина. Дeја за валове, деја за јaганце” (ЈАШОВИЋ 2011: 263). Аваз је, како се зна, персијска реч са значењем *глас*.

Ова Јашовићева белешка извукла ми је из сећања давно потиснуто сазнање да се и атар, нарочито део атара који се обрађује, одмеравао на сличан начин и био широк толико да се људи, с краја на крај атара, могу дозвати, у случају какве потребе (или опасности). Простор који је изван домашаја људскога гласа, представља другу целину, другу „државу” (посед фамилије, рода или породице).⁶ Ово сам понео из завичаја, а реч држава са значењем „државина”, оно што се поседује а тиче се простора, јавља се у документима из 19. века и за наш крај (сврљишка котлина).

Ја се сад не бих могао заклети кад сам то чуо, и од кога, али се својим танким сећањем придружујем овој Јашовићевој белешци, па ће можда неко бити срећније руке и нешто више сазнати о овој методолошкој солуцији народног искуства у самеравању простора и човека, или – о односу човека и простора, или: човека у простору.

Простор се, одавно се зна, мери временом, – знају то путници или они који резултат неког посла, процеса, мере временом потребним да се то обави (Далеко је сат хода; Велико је пола дана орања!), али ево, простор се мери и гласом.

Опет – људским.

И овде је човек и мерач, и мера.

⁶ „Нема сигнала” рекло би се данас, па „изостаје конекција”.

Трс и трша

Од глагола *трсити*, „чистити тле од коровског растиња и шипражја”, настаје назив за површине тим поступком приведене обради: *трс*, *трша*, *тршевина*. *Трша* и *тршевина* су именице са значењем радње где се такво чишћење изводи.

Аналогно је „чишћење земљиште од дрвећа, шуме”. То се онда именује глаголом *крчити*, а површине тако створене за обраду су *крчевине*. Дометнимо овде и сазнање да се корен дрвета, рачваст и снажан, који се том приликом извади зове *крља*.

У сврљишком крају апелатив *трс*, *трша*, *тршевина* често подлежу онимизацији, па се врло често јављају као микротопоними, будући да у сваком атару постоје обрадиве површине настале тршом.

У широј околини (јужније, према Власини), чести су топоними *Гаре*, *Гарине*, које чувају успомену на поступак да су крчевине и трше постајале спаљивањем растиња, од чега не би били далеко ни топоними *Палежи*.

Оно што нам је изнудило овај запис је чињеница да се у неким атарима (а систем именована тла организован је управо по атарима, као просторној целини која припада једној социјалној заједници, селу) јесте да се, као у Бучуму, јављају топоними и *Трша* и *Трс*. Разлози томе су да поред места која су отршена, где је обављена трша, и мочварни делови тла, па се по трсци која тамо расте именују као *Трс* (са упрошћавањем финалне групе *-ст*, што је одлика велике већине стрпских дијалеката, а источносрбијанских радикално). Дакле, у оваквим случајевима *трша* и *трс* у различити појмови и различите ознаке тих појмова, иако има атара где нема мочвара нити расте трска, па могу бити две речи за ознаку (ис)тршеног тла уопште.

Жељка

У југоисточној Србији се корњача зове жељка (мак. костенурка, буг. желка). Ово загонетно име може се довести у везу са пуж (и једно и друго пузи, или се креће полако „као да пузи”, и једно и друго има коштани оклоп, у Бучуму се тај оклоп пад је пуж у питању зове *пужевка*) и то преко: *пужељење/пужење* (пузање, пуже(љ)ење). Решење нуди стање у говору Лужнице, где је пуж – *пужељ*, мн. *пужеље* (у Бучуму: пужови), и Пироту: *пужаљћа/пужељћа* (ЖИВКОВИЋ 1987: 132); *пужељ* и *пужаљћа* (ЗЛАТКОВИЋ II 2014: 321), па би *пужељка* била блиска животиња, а да би се ипак разликовало једно од другог, онда имамо *пужељ* (< пуж) и *жељка* (< пуж/жељка).

Било би лепо кад би тако било, али то ни пуж ни жељка не знају. А ученим етимолозима сигурно не би било довољно да буде баш сигурно.

Цитирана литература

- БОГДАНОВИЋ, Недељко: *Будалина играчка* (прилози српском еротском речнику), Ниш, 2003.
- ЖИВКОВИЋ, Новица. *Речник пиротског говора*. Пирот: Музеј Понишавља, 1987.
- ЗАЈЕЋАРАНОВИЋ, Gligorije. *Rumunsko-srpski i srpsko rumunski rečnik*. Zaječar: Ariadnae filum, 3003.
- ЗЛАТАНОВИЋ, Момчило. *Речник говора јужне Србије*. Врање: Врањске, 2008.
- ЗЛАТАНОВИЋ, Момчило. *Речник говора југа Србије*. Врање: Аурора, 2011.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. *Речник пиротског говора*, II, Београд: Службени гласник, 2014.
- ЈОВАНОВИЋ, Борисав. *Пиротски еротски хумор*; Пирот 2005.
- ЛОМА, Александар. *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд; САНУ, Одбор за ономастику; Библиотека Ономастичких прилога, књ. 2, 2013.
- РАЈКОВИЋ, Љубиша. *Речник тимочког говора*. Неготин: Лексика, 2014.
- ЏУНИЋ, Слободан. *Кусидол*, Београд: „Вук Караџић”, 1983.
- ЈАШОВИЋ, Голуб. „Лексика за именовање простора, мера и мерила у околини Приштине”. *Октоих*, часопис Одјељења за српски језик и књижевност Матике српске – друштва чланова у Црној гори, 1–2 (2011): 257–271.

Nedeljko Bogdanović

LINGUISTIC NOTES

Based on the search of the Serbian dialectological dictionaries, the author of this paper analyzed words such as: *avaz*, *batrna*, *željka*, *meh*, as well as *mevla*, then *nakatariti se*, *robinja*, *obuđuša*, *slačak*, *trs*, *trša*, and *tužnik*. Starting from their puzzling forms and their special usage, the author of this paper indicated potential associative relations, as well as their potential etymology.

КОНЦЕПТ ЧИТАОЦА У КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКОЈ ДИЈАХРОНИЈИ

Предмет рада је анализа концепата читалаца афирмисаних унутар књижевнотеоријских и методолошких оријентација током дијахронијског развоја науке о књижевности, уз указивање на разлоге комплексности самог проблема и дивергентних методолошких позиција са којих му се приступа. Анализа поменутих концепата читалаца најпре узима у обзир критеријуме за класификацију које су примењивали разни теоретичари књижевности, а потом и саме карактеристике сваког од издвојених концепата. Циљ рада је доношење релевантних закључака у вези са самим процесом (методом) истраживања статуса читаоца у науци о књижевности, а потом и издвајање типологија у вези са којима је постигнут консензус међу теоретичарима књижевности.

Кључне речи: уписани (апстрактни, енкодирани) читалац, емпиријски читалац, имплицитни читалац, теорије читања.

Искусство читања, као и свако људско искуство, неизбежно је дволично, двосмислено, растргнуто: између разумевања и љубави, између филологије и алегорије, између слободе и стеге, између пажње о другом и бриге о себи. Овај положај негде између [подв. М. Б. Ћ.] одбојан је за праве теоретичаре књижевности.

Антоан Компањон, *Демон теорије*

1. Дијахронијски посматрано, теорија књижевности неретко је настојала да процес читања опише путем објективних метода, научно и саобразно са очекивањима самог текста. Међутим, чак и током лабораторијског сецирања текста² као једним од индуктивних метода описа процеса читања,

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

² *Практична критика* (1929, односно 1930 – измењено и допуњено издање) А. А. Ричардса садржи описе оваквих експеримената које је вршио аутор, уједно професор на Кембриџу, са својим студентима. Примера ради, Ричардс је, у зависности од дужине песме која је предмет

заговорници објективног и научног читања неизоставно су се, у сусрету са опет неизоставним емпиријским аспектом, саплитали. Поједини теоретичари читања усмеравали су се ка лингвистичком методу³ у опису стратегија које читаоци користе да би разумели реченице књижевноуметничког дела. Приступ овом проблему из емпиријског угла парадоксално је резултовао не транскриптом доживљаја процеса читања, већ личним наративом о читању.

У односу на књижевнотеоријско одређење процеса читања и активности које су му инхерентне, ништа мање компликовано није одређење појма *читалац* и његове улоге у поменутом процесу. Дефинисање читаоца додатно се компликује узимањем у разматрање есејистичких бележака, интервјуа или других текстова у којима романописци, сваки из свог угла, дају своје дефиниције читалаца.⁴

експеримента, студентима препоручивао између четири и дванаест (често узастопних) читања текста и упућивао их да бележе своје реакције после сваког читања. Ставови теоретичара књижевности – проучавалаца Ричардсовог дела – подељени су. А. Компањон (2001: 179) Ричардсове експерименте сматра нефункционалним јер услед незрелости, неразумевања, ароганције студената, те предрасуда, клишеа и недостатка опште информисаности, њихови одговори нису осветлили ефекат песама које су биле предмет Ричардсових експеримената. Међутим, Ричардс је био чврсто уверен у то да се проблем неразумевања, површног и погрешног тумачења може решити подучавањем читаоца пажљивом читању, превазилажењем индивидуалних, културолошких и социјалних ограничења, те радом на побољшању његове информисаности када је у питању наука о књижевности.

³ Примера ради, Ролан Барт је наративне нивое (функција, акција и приповедања) издвојио управо по лингвистичком моделу нивоа реченице (фонетском, морфолошком, граматичком) који имају своја правила комбинације и који једино путем интеграције (операција које врши појединац) могу указати на значење реченице.

⁴ Доносимо кратак осврт на романописце који су својим текстовима о читаоцу значајно утицали на развој теорија читања. Умберто Еко (2015: 305) приступао је писању романа као читалац, те је најпре водио истрагу у вези са осмишљеном фабулом, бележио погрешне трагове и хипотезе, а потом је закључке комбиновао са одбаченим хипотезама формирајући на тај начин стазу током које ће читалац све време бити активан. Милорад Павић (2005: 9) роман назива државом која има своје законе, становнике, обале и границе и која пропада „ако у њој живе добро они који је руше, а лоше они који је одржавају.” Понајвише, ова држава живи од читалаца. Поред поменутих романописаца који у свој белетристички рад уграђују активну улогу читаоца, Вирџинија Вулф је била заинтересована за двосмерни дијалог међу читаоцима и писцима, што је резултовало експериментима са техником тока свести у њеним романима. „Књиге те уче како их читаш”, један је од чувених аутопоетичких ставова Вирџиније Вулф о читању. Из овог угла, њени романи значајно су допринели оприродњавању технике тока свести међу читалачком публиком. Своја књижевноуметничка дела Жан Пол Сартр (1991: 567) је, по свом признању, писао за „универзалног читаоца”: „Prema tome, čitalac kome se obraćam nije ni Mikromegas, ni Nevini, a ni Bogotac. On nije neznalica poput dobrog divljaka kome treba sve objasniti polazeći od principa, on nije ni neki duh, ni neka tabula raza. Ali nije ni sveznajući kao neki anđeo ili večni otac; ja mu otkrivam izvesne aspekte sveta, ja se koristim onim što on zna da bih pokušao da ga naučim onome što ne zna.” С обзиром на то да је ово додатно објашњење илустративног карактера, задржаћемо се на свега четворо писаца који су у својим есејима или аутопоетичким белешкама описивали читаоца за којег пишу, уз напомену да је овај списак готово неисцрпив. Обимнија синтеза аутопоетичких ставова

У вези са читањем постављају се многа питања, али се, сходно природи овог процеса током којег у интеракцију ступају текст, жанровске или конвенције књижевног рода, оквири (жанровски, когнитивни, културолошки), читаочева емпатија и карактер, не могу дати једнозначни одговори. Издвојићемо нека од таквих питања која су, из данашње перспективе, топоси теорија о читању, а на која су одговори и на синхорнијској, и на дијахроннијској равни, амбигвитетни:

- Шта читалац чини са текстом током читања?
- Шта текст чини са читаоцем (односно, читаоцу)?
- Да ли је читање активан или пасиван процес?
- Колики је удео читаоачеве слободе у процесу читања, а колики принуде текста?

И, напоследку, нама најзначајније – Ко је читалац: скупина индивидуалних реакција или актуелизација одређене конвенције, стратегије, компетенције? Због тога је и наше истраживање у овом, систематском делу, само једна од карика ланца „читања” читања.

2. Када је у питању типологија читалаца, међу теоретичарима читања консензус је постигнут једино у вези са основном поделом унутар ове категорије, те се као њене две најшире групе издвајају она која се односи на фиктивног и она која се односи на реалног (емпиријског) читаоца (када је у питању онтолошки статус читаоца), односно концепти текстуалног (енкодираног, уписаног) и извантекстовног адресата (када је у питању позиција читаоца у односу на текст, *homo* односно *hetero* позиција). Усмеравање ка било ком од ових типова читалаца додатно усложњава разматрање дате категорије јер концепт фиктивног читаоца обухвата читав корпус који, од теоретичара до теоретичара читања, бива проширен и терминолошки,⁵ и спецификацијом његових одређених нијанси, док се категорија емпиријских читалаца у контексту прагматички оријентисаних теорија додатно усложњава на основу њиховог односа према сврси текста, а потом у односу на начин и интензитет рецепције. Међу теоретичарима читања углавном постоји слагање у вези са функцијом фиктивног читаоца те се он, као конститутивни елемент дела, односно у тексту претпостављени адресат, сагледава као смерница (или скуп смерница у тексту) на основу којих реални читалац обликује стратегију читања (рецепције) текста.

С друге стране, типологије читалаца разматраних у књижевнотеоријским текстовима често се систематизују без наведених критеријума.

светски познатих романописаца о ауторској публици публикована је под насловом *Roman*, у издању Нолита (Београд 1975). Приређивач ове синтезе је Александар Петров.

⁵ Нпр. оваквог читаоца Изер назива имплицитним, а Еко узорним, односно модел-читаоцем.

Примера ради, Стефан Сантер – Саркани (2001: 50–85)⁶ предлаже следећу типологију читалаца присутних у теоријама књижевности 20. века: први је тип *видљивог читаоца* и он одговара инстанци имплицитног читаоца у Изеровом (ISER 1974) значењу тог појма, нарочито оном из прве фазе Изерових истраживања процеса читања где је поменути концепт углавном текстоцентричан; други је тип *правог читаоца* којег прижељкује писац, што одговара каснијем Рабиновичевом и Фелановом типу (идеалне) ауторске публике; трећи је тип историјског, анонимног, док је четврти *виртуелни читалац* као вантекстовна, културна инстанца која одређује читљивост текста, што се може упоредити са хоризонтом очекивања као методом читања Х. Р. Јауса.⁷ Иако заснована на међусобно искључивим критеријумима, Сарканијева типологија читалаца је добар оријентир ка дијахроничким поставкама о читаоцу јер осветљава смену тежишта теорија читања: читалац као текстуална инстанца (формализам и структурализам) – емпиријски читалац (делом теорија рецепције, критика читалачког одговора), док је „камен међаш”, *прави* читалац, концепт који је најјасније осветлила реторичка теорија читања („бутовска” линија) која се методом „из текста” усмерава ка његовим ефектима у процесу читања. Међу типологијама читалаца које узимају у обзир дијахронију, а засноване су на једном критеријуму, значајно место заузима систематизација коју предлаже Снежана Милосављевић Милић. У уводном, теоријско-методолошком делу своје студије „Типови наратера у српском реалистичком роману”, Милосављевић Милић (2008: 184–207) предлаже следећу типологију читалаца, засновану на њиховој позицији у односу на текст: наратера, наративну публику и ауторску публику (имплицитног читаоца) као суме стратегија читања уписаних у текст. Значај ове студије је и у томе што њена ауторка типове спољашњих наратера изводи на основу стратегија оцртавања спољашњих наратера у завидно обимној грађи српских реалистичких романа, а узимањем у обзир њихове карактеристике и функције у процесу рецепције.⁸ Књижевноисторијски преглед типова чи-

⁶ С обзиром на то да користимо превод Сарканијеве *Теорије књижевности* напомињемо да је њено прво издање из 1993. године.

⁷ Ханс Роберт Јаус (1978: 362–365) је читаоца сагледао у целокупном историјском простору у коме дела настају и у коме се реципирају. Пишући о читаоцу, Ханс Роберт Јаус има на уму стварног, емпиријског (експлицитног) читаоца који чину читања приступа кроз хоризонт очекивања као скуп конвенција у вези са датим жанром, поетиком датог писца, књижевном традицијом, те општим читалачким навикама, предуберењима, идејама и идеалима као параметрима времена и друштвеноисторијског контекста конкретног читаоца.

⁸ У нашој науци о књижевности овакав допринос дала је и монографија *Модели коментара у српском роману XIX века* (2006) Снежане Милосављевић Милић, где је указано на опште и специфичне функције енкодираног читаоца у неколико књижевноисторијских епоха српске књижевности. Драгана Вукићевић је низом монографија и студија о критичкој рецепцији српског реализма (*Поетика читања – критика прозе 1868–1901*, 1998, *Анархија текста: огледи о српској књижевности 19. века*, 2011.) указала на функције енкодираног читаоца

талаца, али без јасно назначеног критеријума сем контекстуализације унутар теорија изабраних аутора, углавном критичара читалачког одговора, даје Јован Попов (1993). Међутим, у односу на овај преглед, значајнији је допринос Јована Попова афирмацији појма ослобођеног читаоца (уједно, ово је наслов монографије Јована Попова) као ушћа у које се уливају рукавци критике читалачког одговора, нарочито њене субјективистичке оријентације.

Једну од најпотпунијих систематизација типова читалаца у књижевним теоријама до 80-их година 20. века даје Волфганг Изер у књизи *Чин читања* (*The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*, 1976).⁹ Полазиште из којег се Волфганг Изер усмерава ка детаљном опису читаоца *уписаног* у текст јесте схема типова читалаца насталих у окриљу књижевнотеоријских оријентација (теорије рецепције и критике читалачког одговора), у чијем су фокусу читаочева реакције на књижевно дело током чина читања и, уједно, ефекат дела на читаоца. У зависности од тога да ли је пажња ових оријентација усмерена на историју читалачких одговора (реакција) или на потенцијалне ефекте текста, Изер уочава два основна типа читалаца: *реалног*, чије су реакције на текст документоване књижевнокритичким, есејистичким или књижевнотеоријским списима (односно, текстовима о рецепцији књижевног дела од стране одређене читалачке публике)¹⁰, и хипотетичког читаоца ка коме су усмерене све могуће актуализације текста. Реконструкција „реалног” читаоца превасходно зависи од опстанка савремених докумената одређеног периода. Други проблем у вези са реконструкцијом реалног читаоца тиче се верности реконструисане слике, јер се при поменутом процесу треба узети у обзир друштвеноисторијска и културна ситуација одређеног времена. На основу овога Изер закључује да, заправо, постоје три *савремена*¹¹ читаоца: први је прави и историјски, изведен из постојећих докумената, а друга два су хипотетичка: онај који се може реконструисати на основу друштвеног и историјског знања времена¹², а потом и читалац који се може екстраполирати на основу његове улоге уписане у тексту. Наспрам ових вр-

у прози српске књижевности предромантизма, романтизма и реализма. О статусу читаоца у прози српског реализма опширније в. и: Вукићевић, Драгана и Снежана Милосављевић Милић, *Огледавања – Лаза Лазаревић и Симо Матавуљ*, Ниш: Филозофски факултет 2014.

⁹ Најдетаљнија Изерова систематизација теоријских поставки о читаоцима у другој половини двадесетог века налази се у одељку „Читаоци и концепт имплицитног читаоца” („Reader and the Concept of the Implied Reader”) *Чина читања* из 1978.

¹⁰ Навешћемо неке од студија које су значајно допринеле истраживањима емпиријских читалаца: Preston, John, *The Created Self. The Reader's Role in Eighteenth-Century Fiction* (1970), Slatoff, Walter J., *With Respect to Readers. Dimensions of Literary Response* (1970) и др. Исти проблем разматра и Волфганг Изер у поглављу *Имплицитног читаоца* (1971) посвећеном стратегијама читања светских реалистичких романа.

¹¹ Овде се мисли на читаоца као ауторовог савременика.

¹² Уп. са хоризонтом очекивања у теорији рецепције Х. Р. Јауса.

та стоји идеални читалац, по Изеру (1978: 29) – сувишни концепт јер, теоретски, једини могући идеални читалац свог дела је аутор.¹³ Кључна замерка коју Изер упућује традиционалним концептима реалног и хипотетичког читаоца, а унутар њега савременог и идеалног, тиче се њиховог усмерења ка резултатима (ефектима, реакцијама)¹⁴, уместо ка структури текста која је одговорна за поменуте реакције. Стога је Изерова теорија читања усмерена ка потенцијалу у тексту који изазива „ре-креативну дијалектику у читаоцу” (ISER 1978: 30).

С друге стране, поједини теоретичари књижевности типологију читалаца заснивају на дихотомији класичних наратолошких истраживања у вези са нивоом приче и нивоом дискурса. Тако Мартин Волас (1986) ову дихотомију примењује на читаоца, те разликује оног који није у причи, већ само у коментару, од читаоца који је путем коментара и сам у причи као драматизовани лик. Извантекстовни читалац, било конкретни, било виртуелни, иако није у књижевном делу, може бити апострофиран или се на њега може упућивати неким знацима у делу. Део комуникативног ланца који се односи на реципијента, Мартин Волас (2016: 141–142) разлаже на четири концепта: наратера као реципијента у причи и подразумеваног (имплицитног) читаоца као „apstraktnog koncepta koji se koristi u raspravama o vrstama sposobnosti koje stvarni/konkretni čitaoci poseduju” и коме, као синониме, у зависности од способности на којој се инсистира, налази појмове „идеални”, „надчиталац” или „информисани” читалац. Фигуру имплицитног читаоца, у зависности од постојања више адресаната, Волас (2016: 142) систематизује на модел-читаоца¹⁵ (чији су синоними Принсов *виртуелни читалац*, Рабиновичева

¹³ Ово није једино место у *Чину читања* у којем Изер одбацује концепт идеалног читаоца. Замишљен као биће које је у стању да реализује читав значењски потенцијал фикционалног текста, идеални читалац не постоји јер различита значења једног текста често се појављују у различитим временима. Идеални читалац би, како Изер (1978: 29) истиче, требало да изврши „укупну потрошњу текста” („total consumption of the text”), што би, како додаје овај аутор, било погубно за књижевност. Концепт идеалног читаоца, по Изеру, прихватљив је једино уколико се односи на чисто фиктивно биће јер само као такав он може затворити празнине које стално се појављују у било којој анализи књижевних реакција и одговора.

¹⁴ Унутар критике читалачког одговора, превасходно психолошке и психоаналитичке оријентације Симон Лесер и Нормана Холанда, постоји низ студија усмерених ка истраживању *реалних* читалаца и њихових субјективних доживљаја конкретног књижевног текста. Примера ради, Норман Холанд из угла психоаналитичке, трансактивне теорије анализира ефекте који су на њега, као емпиријског читаоца, оставила читања Поовог *Украденог писма*. Рифатеров суперчиталац такође је дефинисан према особинама реалног читаоца, на основу групе информаната која увек долази до заједничких чворишта у тексту. Основу њихове заједничке реакције Рифатер је нашао у стилу текста.

¹⁵ Појам *модел-читалац* (*узорни читалац*) односи се на читаоца кога текст не само да предвиђа као сарадника, већ и покушава да створи; примера ради, целокупан белетристички опус Умберта Ека, Итала Калвина, Милорада Павића као једну од примарних интенција има изградњу таквог читаоца – сарадника (коаутора). Међутим, поред тога што истиче да

наративна публика и *јавни наратор* Сузан Лансер) као „kvazifikcijsku ulogu која се очекује од читаоца да је игра” и ауторског читаоца као концепта који се односи на праву публику којој се обраћа имплицитни аутор, а која фикцијском тексту приступа са пуном свешћу о његовој артифицијелној природи. Као синониме овом појму, Волас наводи Гибсоновог лажног читаоца.¹⁶

У књижевнотеоријским разматрањима жанрова, као један од критеријума за типолошко разврставање узиман је емпиријски читалац. Овакво „мерило”¹⁷ примењује се приликом класификације¹⁸ романеског жанра.¹⁹ „Оправдање” за узимање емпиријског читаоца као критеријума за класификацију романа налазимо у самој природи овог жанра: у односу на друге књижевне врсте (лирску песму, епску песму, еп, трагедију, комедију), роман је од почетка везан за књигу и намењен је индивидуалном читању (читању у себи), за разлику од слушања и колективног реципијента као видова усвајања и преношења претходно поменутих књижевних врста. Обрађујући се појединцу роман је, за разлику од осталих књижевних врста, „израз култа индивидуе који је у свом успону изградило грађанско друштво” (ЛЕШИЋ 2010: 392). Аутор одреднице „роман” у *Речнику књижевних термина* „prema rangу и хијерархији vrijednosti i odnosу publike prema romanу” (FLAKER 1985: 665) као критеријумима разликује трилер, тривијални роман, забавни, дечји и омладински.²⁰ Мимо наведених, још једна романескна врста – роман у наставцима формирала се путем специфичног односа према публици: крајем друге деценије 18. века, роман се почео објављивати у новинама и, услед недостатка простора, у наставцима. Роман у наставцима плод је масовне пот-

се профил модел-читаоца одређује текстом и унутар текста, Умберто Еко (2003: 16) каткад овог читаоца изједначава са појмом идеалне публике која је, судећи по студијама реторичких теоретичара читања унутар којих је аформисан овај концепт, укључује и емпиријску димензију – одређене компетенције извантекстовних читалаца неопходне за праћење и повезивање наративних елемената

¹⁶ Лажни читалац (*mock reader*) Вокера Гибсона је опозиција *читаоцу од крви и меса*: спона између произвођача и конзумента, односно смерница кроз текст

¹⁷ Наведени критеријум примењиван је још у антици, приликом класификације „песничких врста” (АРИСТОТЕЛ 1982: 29–30).

¹⁸ Напомињемо да је разврставање романеског жанра према мерилу намене само једна од његових могућих типологија.

¹⁹ Овоме треба додати да је успеху романа као књижевне врсте, временски лоцираном у осамнаестом веку, значајно допринела женска читалачка публика. Историчар књижевности Милорад Павић (2005: 44) наводи да је у поменутом периоду женској читалачкој публици био намењен „роман са степеништа за служавке”, тип сентименталног, често тривијалног романа.

²⁰ Наведена класификација не имплицира разврставање романеских врста на више и ниже као пандан високој, официјелној култури и широким масама као дијаметралним типовима емпиријских читалаца. С друге стране, такво „класно” раздвајање књижевних врста у односу на публику којој су намењене строго је чувано је у средњем веку.

рошње чија се експанзија најпре учила у Француској тридесетих година 19. века. С друге стране, независно од економских интенција увођења романа у наставцима као сталне рубрике у дневним новинама, овај жанр рачуна на напетост и неизвесност читалаца. Овакав вид комуникације романописца са читаоцима неретко је подстицао публику да ступи у контакт са аутором и да покуша да утиче на даљи ток радње и судбине јунака. С друге стране, нису ретки ни романописци који су између публикација наставака настојали да дознају како њихова читалачка публика замишља даљи ток радње.²¹ Роман у наставцима неодређености²² користи на посебан начин, а самим тим читаоцу намеће одређен облик читања – због пауза (углавном седмодневних) које су му прописане, читалац романа у наставцима више је ангажован у односу на појединца који чита роман у целини јер је принуђен да дуже и интензивније замишља наставак радње и да размишља о њој. Овоме треба додати и размене мишљења међу читаоцима у периоду између наставака које су интензивније и учесталије него у контексту романа публикованих у целости.

Разматрање функција емпиријских читалаца је комплексан проблем јер се, као и у претходном случају, теоретичари читања опредељују за различите категорије унутар области која припада емпиријском читаоцу. Истраживања емпиријских читалаца углавном се усмеравају ка моралном, социјалном, политичком, идеолошком, интелектуалном, естетском дејству или ефекту текста на реалну публику. Према Принсу (2013: 4), недостатак оваквих истраживања је у сагледавању читалаца као пасивних објеката, уместо као активних субјеката у процесу формирања значења текста. У Вучковићевој (2008: 105–106) синтези типова емпиријских читалаца у текстовима савремених теоретичара читања, као најфреквентнији се издвајају обичан (савремени), преводилац (и сам писац), критичар (научни радник, наставник) и читалац прошлости.²³ У зависности од типа емпиријског читаоца, његове функције крећу се од пружања основе за анализу рецепције дела у одређеном тренутку садашњости

²¹ Један од таквих романописаца заинтересованих за жеље и размишљања својих читалаца био је Чарлс Дикенс. Овакво Дикенсово интересовање резултовало је брижљивим компоновањем романа са циљем да своју публику држи у перманентној неизвесности, али и повременим „награђивањем” усмеравањем радње ка жељеном читалачком току. О контакту између аутора и читалаца романа у наставцима писали су Џорџ Форд (George H. Ford, *Dickens and his Readers*, 1955) и Кетлин Тилотсон (Kathleen Tillotson, *Novel soft he Eighteen-Forties*, 1962).

²² Наводимо Изерову дефиницију празних места која обухвата њихову природу, улогу у процесу читања и начин њиховог превазилажења: „Praznine upućuju na to da različiti segmenti i primerci teksta treba da budu povezani, iako sam tekst ne nalaže tako. One su nevidljivi spojevi teksta, koji jednovremeno razdeljuje sheme i tekstualne perspektive i podstiču stvaranje ideja kod čitalaca. Naravno, kada su sheme i perspektive opet povezane, praznine 'nestaju'” (IZER 1989: 55).

²³ Слична типологија емпиријских читалаца налази се у *Историји читања* Алберта Мангела (2005: 259–275). Наведени аутор засебна поглавља посвећује аутору и преводиоцу као типовима емпиријских читалаца, док се у самом „попису” значајних читаоца појма *читање*, његових начина и видова налазе антички филозофи, императори, писци...

(што је функција аутору савременог читаоца), до основе на којој се просуђује стање рецепције одређене књиге у деценијама и вековима након њеног објављивања. Категорија емпиријских читалаца усложњава се не само услед промена у социјалним, културним и књижевним аспектима који неизоставно морају бити узети у разматрање било које врсте емпиријског читаоца, већ и узимањем у обзир чињенице да ли је одређеном емпиријском читаоцу читање било занимање²⁴ или духовни ужитак током усамљеног читања литературе одабране према личним афинитетима.²⁵

Аутори *Ротлициове енциклопедије наративне теорије* (2008) разматрање појма *читалац* сужавају на читаоце – конструкције. У оквиру истоимене одреднице *Енциклопедије*, Ралф Шнајдер се, на трагу теорија оријентисаних ка читаоцу, а у којима се значење посматра као нешто што се формира само у интеракцији текста и читаоца, опредељује за анализу апстрактног читаоца, односно текстуалних карактеристика које заједно формирају текстуалну стратегију у функцији предодређивања потенцијалних ефеката текста и усмеравања појединачних искустава емпиријских читалаца у сусрету са датим текстом. Описујући Гибсоновог „лажног читаоца”, Рифатеровог архичитаоца, Изеровог имплицитног читаоца, Ековог модел-читаоца, Рабиновичев и Феланов концепт наративне публике као најзначајније концепте апстрактних читалаца, Шнајдер (SCHNEIDER 2008: 482) налази да су, упркос некада експлицитном инсистирању појединих аутора на томе да се, у контексту поменутих концепата читалаца, искључиво ради о текстуалним чињеницама, они ипак амбивитетно позиционирани између текст-интерног и текст-екстерног нивоа, односно да су текстуалне границе концепата апстрактног читаоца флуидне.

Творац једног од концепата енкодираног рецепијента наративног текста (наратера), Џералд Принс (2013: 1), у својој синтези значења појма „читалац” овај концепт своди на емпиријски ниво, али са ограниченом слободом „читања”. Принс читаоца назива декодером, оним ко дешифрије текст, те интерпретатором наративних (и ненаративних) текстова.²⁶ Међу апстрактним читаоцима уграђеним у структуру наративног текста, унутар теоријско-методолошког аспекта науке о књижевности најшире су прихваћени Принсов „текстуално уписан” наратер (ПРИНС 1971; 1972)²⁷ и Изеров имплицитни читалац (ISER 1971).

²⁴ Ово се односи на писаре у старом веку, те на јавног читача и праксу читања сакралних текстова пред скупом људи, у средњем веку.

²⁵ Наведена разврставања емпиријских читалаца само су неке од могућих класификација ове категорије.

²⁶ „A reader is a decoder, decipherer, interpreter of written (narrative) texts or, more generally, of any text in the broad sense of signifying matter” (PRINCE 2013: 1).

²⁷ С обзиром на то да користимо превод Принсовог текста објављен 2009. године у часопису „Наше стварање”, напомињемо да овај аутор уводи појам наратера далеке 1971. године.

3. Након указивања на критеријуме типолошког разврставања концепта читаоца унутар књижевнотеоријских поставки, уочавамо најмање два недостатка. Први се тиче општег места теоретичара књижевности да се занимање за читаоца, као средишњи истраживачки интерес, везује за трећу еру „историје модерне књижевне мисли”, односно, књижевног процеса. Најексплицитнији у овом ставу био је Тери Иглтон, уједно најпознатији „побуњени читалац”²⁸ међу теоретичарима књижевности 70-их година 20. века. Међутим, мишљења смо да питања у вези са процесом читања и читаоцем од антике, па до двадесет и првог века нису заобилажена ни у иманентним, ни у спољашњим методолошким приступима у тумачењу књижевног дела. У античкој књижевнотеоријској мисли (Платоновој, Аристотеловој, Хорацијевој), проблем рецепције посматра се у релацији са аспектима сазнања, уживања и инвенције, док се анализи активности рецепијената подробније приступа у Псеудо-Лонгиновој расправи *О узвишеном*; руски формализам процес читања сагледава као вид „продужене перцепције”, те кроз функцију поступка „очуђења”, новокритичари се фокусирају на помно читање, а кључни концепти (енкодираног) читаоца, као што смо истакли, парадоксално се афирмишу унутар иманентног, структуралистичког приступа у проучавању књижевности.²⁹ Други проблем који је остао отворен у досадашњим прегледима типологија читалаца у књижевнотеоријским разматрањима тиче се заобилажења разматрања концепата читалаца у спрези са теоријама о значењу књижевног текста³⁰ које су значајно подупирале теоријско-методолошко „освешћење” о читаоцу као суштинском обележју наративне комуникације. Почев од теоријских списа насталих 60-их година 20. века, значење књижевног текста претежно је лоцирано између текста (приповедача) и читаоца. Расправе о значењу књижевног текста у широј, херменеутичкој традицији значајне су и због указивања на нијансе читалачких одговора и реакција у сусрету са текстом.

²⁸ У истоименом тексту („Побуна читаоца”) Тери Иглтон ће најексплицитније и најаргументованије проговорити у име читалаца: „Mi smo potrebni autorima, autori nisu potrebni nama!” (IGLTON 1989: 18)

²⁹ Наведени проблем далеко је комплекснији него што је назначено у овом илустративном сегменту рада.

³⁰ Опредељењем за појам „текст” уместо „дело” алудирамо на аспект значајан за развој савремених теорија читања – померање од дела као затворене, довршене форме ка отвореном и недовршеном тексту, односно на прелазак са сагледавања значења у делу на указивање на његову конфигурацију у процесу читања, интеракцијом између текста и читаоца. Између два поменута „померања” не само да се може уочити паралелно кретање кроз књижевнотеоријски корпус, већ и међусобна интеракција и рекурзивни утицај.

Цитирана литература

- АРИСТОТЕЛ. *О песничкој уметности*. Београд: Рад, 1982.
- VOLAS, Martin. *Novije teorije pripovedanja*. Prevod Milene Vladić Jovanov. Београд: Službeni glasnik, 2016.
- ВУЧКОВИЋ, Радован. *Писац, дело, читалац*. Београд: Службени гласник, 2008.
- ЕКО, Umberto. *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Text*. Bloomington: Indiana University Press, 1984.
- ЕКО, Umberto. *Granice tumačenja*. Prevod Milane Piletić. Београд: Paideia, 2001.
- ЕКО, Umberto. *Šest šetnji kroz narativnu šumu*. Prevod Lazara Macure. Београд: Narodna knjiga – Alfa, 2003.
- ЕКО, Umberto. *О књижевности*. Prevod Milane Piletić. Београд: Vulkan, 2015.
- IGLTON, Teri. „Pobuna čitaoca”. *Književna kritika*, XX, 3 (1989): стр. 18–20.
- ISER, Wolfgang. *The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyann to Beckett*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1974.
- ISER, Wolfgang. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. London and Henley: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- IZER, Wolfgang. „Interakcija između teksta i čitaoca”. *Književna kritika*, XX, 3 (1989): стр. 51–60.
- JAUS, Hans Robert. *Estetika recepcije*. Prevod Drinke Gojković. Београд: Nolit, 1978.
- КОМПАЊОН, Антоан. *Демон теорије*. Нови Сад: Светови, 2001.
- ЛЕШИЋ, Зденко. *Теорија књижевности*. Београд: Службени гласник, 2010.
- МАНГЕЛ, Алберто. *Историја читања*. Превоо Владимир Гвозден. Нови Сад: Светови, 2005.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ, Снежана, „Типови наратера у српском реалистичком роману”. *Прича и тумачење*. Београд: „Филип Вишњић”, 2008.
- ПАВИЋ, Милорад. *Роман као држава и други огледи*. Београд: Плато, 2005.
- ПОПОВ, Јован. *Ослобођени читалац*. Нови Сад: Матица српска, 1993.
- ПОПОВ, Јован. „Теорије читалачких одговора”. *Прегледни речник компаративистичке терминологије у књижевности и култури*, група аутора. Нови Сад: Академска књига, 2011, стр. 374–376.
- ПРИНС, Цералд. „Увод у проучавање наратера I”. *Наше стварање: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност*, год. 56, бр. 1/2 (2009): стр. 135–147.
- PRINCE, Gerald. „Reader”. *The Living Handbook of Narratology*. <. 11. 2017.
- САНТЕР-САРКАНИ 2001: Сантер-Саркани, Стефан. *Теорија књижевности*. Превод Јелене Новаковић. Београд: Плато, 2001.
- SARTR, Žan Pol. „Za koga se piše”. *Teorijska misao o književnosti*, priredio Petar Milosavljević. Novi Sad: Svetovi, 1991.

SCHNEIDER, Ralf. „Reader Constructs”. Jan Manfred and Marie-Laure Ryan (eds). *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London and New York: Routledge, 2008: 482–483.

FLAKER, Aleksandar. „Roman”. *Rečnik književnih termina*, grupa autora. Beograd: Nolit, 1985, 664–668.

Mirjana D. Bojanić Ćirković

THE CONCEPT OF A READER IN LITERARY THEORETICAL DIACHRONY

This paper analyzes the concepts of readers affirmed within literary theoretical and methodological orientations during the diachronic development of the science of literature, indicating the reasons for the complexity of the problem itself and divergent methodological positions from which it is accessed. The analysis of the aforementioned concepts of readers first takes into account the criteria for classification that have been practiced by various literary theorists, and then the characteristics of individual concepts. The objective of this paper is to draw relevant conclusions regarding the process (the method) of the research of status of a reader in the science of literature, and then extract typologies for which the consensus among theorists of literature has been reached.

Keywords: inscribed (abstract, encoded) reader, empirical reader, implied reader, theories of reading.

ЕКСТРАЛИНГВИСТИЧКИ ФАКТОРИ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ИНОСТРАНСТВУ

Овај рад се бави испитивањем екстралингвистичких фактора у настави српског језика као завичајног, и то путем интерлингвалног контрастивног проучавања, односно проучавања на макролингвистичком плану које се односи на поређење обичаја везаних за начине прослављања божићних празника код Срба и Норвежана. Ауторка је дошла до закључка да се укључивањем ванјезичких фактора може значајно обогатити и унапредити настава српског језика која се организује за децу српског порекла у дијаспори, као и да непрекидно повезивање језичких и ванјезичких чиниоца мора бити императив у планирању и реализацији наставе српског језика у иностранству.

Кључне речи: завичајна настава, методика наставе, екстралингвистички фактори, етнолингвистика.

1. Увод

Екстралингвистички фактори у настави српског језика као завичајног представљају елементе који не припадају самом језичком систему, али путем којих се, ипак, може пренети одређена порука. Ова тема представља неисцрпан извор и пружа прегршт могућности истраживачима наставе која се одвија у иностранству јер у себи обједињује знања великог броја научних дисциплина попут психологије, социологије, историје, географије, етнологије, и других, у зависности од природе истраживања које се спроводи.

Рад је организован тако што је у првом поглављу дата уводна реч аутора, а у оквиру потпоглавља 1.1. и 1.2. у кратким цртама изложена организација наставе на српском језику у дијаспори и проблем који се тиче одређења термина којим се означава језик српских исељеника и њихових потомака. У другом поглављу је представљен преглед претходних истраживања ванјезичких фактора. Треће поглавље је посвећено екстралингвистичким факторима у завичајној настави српског језика. У оквиру истог поглавља дат је пример контрастивног

¹ anamijajlovic1970@gmail.com

проучавања божићних обичаја (3.1) у Србији (3.1.1) и Норвешкој (3.1.2), а у последњем потпоглављу (3.1.3) изложена је подударност/неподударност обичајних образаца двеју култура. Четврто и пето поглавље представљају закључак и библиографија.

1.1. ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНИ РАД НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ИНОСТРАНСТВУ. Настава српског језика у иностранству специфична је најпре по томе што се остварује ван граница Републике Србије, односно ван матице српског народа. Првобитни циљ наставе био је интегрисање ученика у српски национални школски систем након повратка у завичај, али се он временом готово потпуно изменио јер се веома мали број исељеника вратио у матицу. О томе говори и податак да је број Срба у дијаспори готово једнак броју Срба који живе у Републици Србији (око пет милиона и сто хиљада²) са тенденцијом пораста – сведоци смо миграција пре свега високообразованог становништва, али и стручних кадрова.

Настава може бити интегрисана са образовно-васпитним системима земаља које су тренутно пребивалиште српских исељеника, односно неинтегрисана – настава у допунским школама која је организована од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и уређена правним документима – *Законом о дијаспори (2009)* и *Правилником о остваривању образовно-васпитног рада у иностранству (2009)*, а у оквиру њега *Посебним програмом основног образовања и васпитања у иностранству. Посебан програм* садржи наставни план и програм, а поред тога и дидактичко-методичко упутство за остваривање наставе из предмета: *Српски језик, Моја отаџбина Србија и Основи културе српског народа*, али подразумева и организовање слободних активности. Настава се реализује на млађем (први, други и трећи разред), средњем (четврти, пети и шести разред) и старијем нивоу (седми и осми разред), а годишњи фонд часова се креће у распону од 105 до 114. На интернет сајту Завода за уџбенике из Београда налазе се онлајн уџбеници у којима су испоштовани сви захтеви прописани *Посебним програмом*. Највећи недостатак *Посебног програма*, самим тим и уџбеника за српски језик, огледа се у чињеници да они претпостављају организацију наставе српског језика као матерњег, односно да аутори поменутог подзаконског акта подразумевају да је ученицима који похађају наставу српски језик матерњи језик, занемарујући чињеницу да потомци српских исељеника у данашње време у највећем броју случајева не припадају првој генерацији миграната, односно да се не служе или готово

² Податак преузет из текста *Споразума између Министарства просвете, науке и технолошког развоја и Министарства спољних послова о организовању образовно-васпитног рада на српском језику у иностранству* (<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/09/SPORAZUM-MPNTRI-MPS.pdf>).

не служе српским језиком у усменој и писменој комуникацији.³ Овде треба напоменути да наставу могу похађати и деца из тзв. мешовитих бракова, у оквиру којих је само један од родитеља српског порекла, што значи да се деца по рођењу могу срести са два или више језика – језиком који говоре родитељи, као и језиком средине у којој обитавају. Њихов матерњи језик биће језик средине у којој одрастају, док ће са друге стране за језике својих родитеља бити везани наслеђем, односно пореклом.

Настава се може одвијати и ван оквира образовних институција формалног типа попут онлајн наставе српског језика која је организована од стране центара за српски језик при филолошким факултетима (ЈАЊИЋ 2015: 5), приватних школа за учење језика или појединаца који су стручно оспособљени за извођење виртуелне наставе. Нажалост, овај вид наставе још увек није равноправан са наставом која се одвија при образовним институцијама.

1.2. ЈЕЗИК СРПСКИХ ИСЕЉЕНИКА – ТЕРМИНОЛОШКО ОДРЕЂЕЊЕ. Матерњи језик потомака српских исељеника није једноставно дефинисати јер се он мора посматрати у вези са језичким, културним, социјалним и другим чиниоцима који могу на било који начин утицати на његово одређење (САВИЋ 1989: 14).

У литератури се наилази на различите термине који означавају језик миграната попут „језик порекла” (ВУЈЕТИЋ ЂУРИЋ 2015: 54), „завичајни језик”⁴ (ЈАЊИЋ 2015: 10), „језик дијаспоре” или „дијаспорални језик” (САВИЋ 1989: 40), а код хрватских аутора: „ini jezik” као надређени појам „nasljednom jeziku”⁵ (heritage language), „predački jezik” (ancestral language), „jezik podrijetla” (languages of one’s origin)⁶ (JELASKA 2014: 85–86) и слично.

³ О истоме пишу и хрватске ауторке Цвикић, Јеласка, Канајет Шимић: „Budući da su nasljedni govornici jezikom uglavnom ovladali u obitelji i na njemu se nisu školovali, često na njemu ne znaju čitati ni pisati ili im te vještine nisu razvijene kao u nadmoćnome (dominantnome) jeziku” (CVIKIĆ, JELASKA i dr.: 2010: 116).

⁴ „Интересовање за учење српског језика као завичајног није прагматично, дакле није ни политичко, ни економско, ни рационално или интересно, већ емоционално, субјективно и пристрасно. Тако би и кованица требало да конотира природу тих односа према Србији, српској култури и српском језику. У том смислу, а и у контексту завичајне педагогије и завичајног принципа у настави која чини основу наставе српског језика у иностранству, предност бисмо дали називу методика наставе српског као завичајног. Како не постоји у наставној терминологији кованица настава порекла, или наследна настава, аналогно завичајној настави и ова методика заслужује овај атрибут” (ЈАЊИЋ 2015: 10).

⁵ „Nasljedni jezik određuje se kao jezik neke manjine koji se unutar društvene zajednice te manjine prenosi zbog osjećaja identiteta i pripadnosti skupini, dok se većina ili sav društveni život pripadnika te manjine (školovanje, posao...) ostvaruje na okolinskom jeziku” (HRŽICA 2006: 165).

⁶ „Osobe tek podrijetlom povezane s govornicima koji su u svojedobno u obitelji govorili nekim drugim jezikom od okolinskoga, ali nemaju navedena obilježja nasljednih govornika jer nisu usvajale jezik svojih

У овом раду користићемо термин *завичајни* језик, а самим тим и говорити о настави српског као завичајног језика – образовно-васпитном процесу који се одвија ван граница Републике Србије, а у чијем се центру налазе ученици који су потомци српских иселјеника.

2. Претходна истраживања

Тема нашег рада налази се у оквирима методике наставе српског језика као завичајног и лингвокултурологије,⁷ а пажња је усмерена на екстралингвистичке факторе у настави која се организује за децу српског порекла која живе у дијаспори.

У Лонгмановом речнику *Dictionary of language teaching & applied linguistics* екстралингвистички фактори су дефинисани као елементи који су део комуникације којима се преноси одређена порука (гестикација, мимика, итд.) или који на неки начин утичу на употребу језика (сигнализирање узраста, пола или социјалне класе којој припада говорник).⁸

Под овом одредницом у речнику Дејвида Кристала *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* пронашли смо опширнији опис екстралингвистичких фактора који се у најширем смислу односе на било шта (сем језика), односно на било која својства ванјезичке ситуације, док се у ужем смислу односе на комуникационе особине које се не могу јасно анализирати, нпр. гестови, тонови гласа. Неки лингвисти сматрају прву класу карактеристика металингвистичком, а другу паралингвистичком.⁹

Утицај екстралингвистичких појава проучавао је велики број лингвиста, али и истраживача другачије научне оријентације. Изложићемо неке од радова страних и домаћих аутора који су се бавили поменутиим феноменом.

predaka, njime uopće ne vladaju (čak ga i ne razumiju) pa onda nisu ni dvojezične ni u širem smislu te riječi nazivaju se predачkim govornicima” (JELASKA 2014: 83).

⁷ Предмет лингвокултурологије Кириченко и Шамајева (КИРИЧЕНКО, ШАМАЄВА 2008: 63) виде у проучавању повезаности културе и језика, и етнологије језика и менталитета и језика. У литератури се поред овог јављају и други термини попут: етнолингвистика, културална лингвистика, антрополошка лингвистика, антрополошко-културална лингвистика и лингвистичка антропологија (BARTMIŃSKI 2009: 4).

⁸ „Those features in communication which are not directly a part of verbal language but which either contribute in conveying a MESSAGE, e. g. hand movements, facial expressions, etc., or have an influence on language use, e. g. signaling a speaker’s age, sex, or social class” (RICHARDS, SCHMIDT: 194).

⁹ „In its most general sense, this term refers to anything in the world (other than language) in relation to which language is used – the extralinguistic situation. The term extralinguistic features is used both generally, to refer to any properties of such situations, and also specifically, to refer to properties of communication which are not clearly analysable in linguistic terms, e.g. gestures, tones of voice. Some linguists refer to the former class of features as metalinguistic; others refer to the latter class as paralinguistic” (CRYSTAL: 182).

Анализирањем лингвистичких и екстралингвистичких варијабли које се тичу међусобне разумљивости говорника шведског, норвешког и данског језика (*neighbouring languages*) и њихових ставова према језицима у свом окружењу бави се холандска ауторка Шарлот Гооскенс. Говорници ових језика се углавном разумеју међу собом, али комуникација између њих понекад може захтевати и већи напор. Екстралингвистичке варијабле којима се ауторка у раду бави су: став говорника једног језика према језику у окружењу, контакт говорника са језиком у окружењу путем медија (ТВ канали, новине), познанства и сусрети са људима, као и колико често испитаници посећују земље у свом окружењу (GOOSKENS 2006: 101–105). Шуперт и Гооскенс налазе да су дански и шведски уско повезани језици, па се обзиром на то одрасли говорници ових језика разумеју међу собом. Сматрају да екстралингвистички фактори играју важну улогу у успешној билингвалној комуникацији (SCHÜPPERT, GOOSKENS 2008: 194) и притом наводе три екстралингвистичка фактора:

1. став говорника једног језика према језику у окружењу (нпр. *Do you think Danish/Swedish sounds beautiful?* или *Would you like to live in a Denmark/Sweden?*),
2. контакт говорника са језиком у окружењу,
3. док трећи екстралингвистички фактор називају „literacy” – сличност између данског и шведског језика огледа се у морфологији, синтакси и донекле ортографији, а разлика у изговору (SCHÜPPERT, GOOSKENS 2008: 199–200).

Камарудин, Дани, Че Сох проучавају екстралингвистичке факторе (мотивацију, став према идентитету, понашање, емоције, природу личности ученика) који могу утицати на учење другог/страног језика. Резултати њиховог истраживања су показали да су обе групе анкетираних ученика изабрале став према идентитету говорника као доминантну екстралингвистичку варијаблу (KAMMARUDIN, DANI i dr.: 2005: 678).

Групама екстралингвистичких фактора за које је у ранијим истраживањима доказано да су релевантни за испитивање феномена језичког назадовања (*language attrition*) баве се Шмид и Дуселдорп. Ови аутори издвајају три групе екстралингвистичких фактора. Прву групу чине уопштени фактори (узраст, пол и ниво образовања испитаника), другу представљају фактори који се односе на билингвалну популацију (узраст испитаника и ставови и (етничко) удруживање), док се трећа односи на контакт са матерњим или првим језиком (J1) и његову употребу. Студија испитује до ког степена социolingвистички и екстралингвистички фактори оправдавају индивидуалне разлике на високом нивоу познавања J1 (SCHMID, DUSSELDORP 2010: 125, 128–130).

Сања Милићевић у свом раду анализира систем облика за ословљавање у руском језику закључујући да избор форме обраћања зависи од низа ванлингвистичких фактора као што су пол или узраст адресата, степен блискости

саговорника, комуникативна ситуација и друштвено-политички услови (МИЛИЋЕВИЋ 2007: 188).

Према нашим сазнањима, до сада се нико није бавио истраживањем екстралингвистичких фактора у настави српског језика као завичајног.

3. Екстралингвистички фактори у завичајној настави српског језика.

Приликом организације часова у оквиру наставе српског језика као завичајног важно је, поред лингвистичких фактора, имати на уму и оне чиниоце који нису део лингвистичког система, а који и те како одређују овакав образовно-васпитни рад. Када је реч о завичајној настави на српском језику, можемо говорити о бројним екстралингвистичким факторима попут: мултикултуралности, учениковог поимања сопственог, националног и културног идентитета, мотивације, интересовања ученика, емоција (љубав према отаџбини, завичају, културном наслеђу, традицији, фолклору, страх од грешке), постојања сарадничког односа између наставника и ученика, и наставника и породице ученика, укључености родитеља у учеников рад у оквиру часова на српском језику и тако даље.

Наставу битно одређује живот наших исељеника углавном у мултикултуралном окружењу, који подразумева и контакт са две, или чешће, више етничких група, али и језичку интерференцију, при чему треба узети у обзир да „један од језика остварује снажнији утицај на други, а јачи утицај испољава обично званични језик народа који политички и административно влада дотичним подручјем” (RADAN 2009: 289–290).

Настава српског језика у иностранству представља остваривање васпитно-образовног рада у мултикултуралном контексту који би требало да подразумева и постојање интеркултуралности, дакле, не само егзистирање више етникума и култура, већ и њихово мешање и узајамно повезивање. Говорећи о променљивости етничког идентитета Бугарски истиче да „уз вишејезичност иде и вишекултурност, па појединци могу да припадају различитим културним групацијама, делећи свој идентитет и своје афинитете између њих” (БУГАРСКИ 2005: 73). Васпитање и образовање у мултикултуралном духу треба да буде циљ и задатак сваког образовног система. Њиме се могу превазићи стереотипи, предрасуде и неспоразуми који се јављају међу народима, промовисати сараднички однос и успешна комуникација међу њима (КАМЧЕВСКА 2012: 494). У литератури се може наћи оквир за поучавање међукултурних компетенција у настави, познат као *NAPI-KEPRA*,¹⁰ а Новак Милић, Гулешић Мачата (2006)

¹⁰ Према енглеском: *Natural environment, Artifacts, People, Information/Communication – Kinship, Economics, Politics, Religion, Associations.*

напомињу да се према овом оквиру у настави другог и страног језика, а ради развијања културне компетенције треба бавити: природом (клима, географија, флора и фауна), артефактима (архитектура, накит, одећа, имовина), људима (становништво, етничке различитости, демографска слика, веровања, вредности и ставови заједнице), комуникацијом (путем медија). Свака од поменутих целина мора се сагледати из перспективе сродности (породица, чланови породице, односи у породици), политике (историја, политичке странке), вере (верски обичаји, празници, ставови према другим религијама и језицима), друштва (однос према политици, социјалним променама), занимања (производња, потрошачке навике) (NOVAK-MILIĆ, GULEŠIĆ-MACHATA 2006: 76–77). Све наведено значи да се појаве у култури посматрају са неколико тачки гледишта са циљем да се постигне знање, али и разумевање других култура на нивоу вишем од пуког стереотипа.

Наставник мора неговати интеркултурализам и инсистирати на уважавању различитости и сталном међусобном прожимању култура са којима су деца свакодневно у додиру. Ауторка Будимир Нинковић говорећи о интеркултурним компетенцијама учитеља наводи да је улога наставника разредне наставе у иностранству од великог значаја и да се све компетенције могу објединити у његовој педагошкој функцији – општа и стручна знања, као и особине личности наставника важних за наставни рад (БУДИМИР НИНКОВИЋ 2012: 488). Нису довољни традиционално проучавање културе и формална настава, која се своди на наставничково препричавање сопственог искуства или набрајање познатих чињеница. Наставник треба да: организује наставни процес по савременим, иновативним моделима инсистирајући на максималном ангажовању ученика (које подразумева и самостално истраживање ученика уз наставничково вођење), прилагоди градиво ученику (према узрасту, нивоу познавања језика), тежи непрестаном повезивању животног искуства и наставне материје, упоређује српску културу са културом окружења ради бољег разумевања обе и успостави сараднички однос на релацији наставник – ученик – породица.

Веома важну улогу у неговању и очувању језика и традиције међу нашим људима који живе у дијаспори имају управо школе.¹¹ Нажалост, веома мали број ученика наспрам укупног броја оних ученика који живе у иностранству похађа допунску наставу на српском језику, а разлози за такво стање могу бити различити: мали број допунских школа, велика удаљеност места становања ученика од школе, проблем са усклађивањем времена и поклапања са временом реализовања редовне наставе, али и ваншколским активностима ученика.

За наставу српског језика као завичајног веома је значајан боравак ученика у завичају, његово упознавање са српском културном баштином, заправо

¹¹ „Школе су својеврсни центри за промовисање писмености, културе и очување матерњег језика као суштинског дела традиције” (АНЂЕЛКОВИЋ, СТАНИСАВЉЕВИЋ ПЕТРОВИЋ 2012: 132–133).

са свим елементима који чине национално и културно биће српског народа (уознавање ученика са обичајима краја из кога потиче, географијом Републике Србије, културно-историјским чињеницама и знаменитостима кроз посету позориштима, музејима, галеријама и сл.). Уочавањем етничких различитости између српске културе и култура у окружењу ученика, односно њиховим поређењем могу се разумети обе, а самим тим и побољшати квалитет часова на српском језику (поређење учтивих образаца понашања, националних кухиња, обичаја, националних ношњи итд.).

3.1. КОНТРАСТИВНО ПРОУЧАВАЊЕ БОЖИЋНИХ ОБИЧАЈА. Предмет нашег интересовања у овом поглављу представља интерлингвално контрастивно проучавање, односно проучавање на макролингвистичком плану које се односи на поређење обичаја везаних за начине прослављања божих празника код Срба и Норвежана. Норвешка је узета само као пример једне од земаља у којима се остварује настава српског језика као завичајног. Упоредивањем српског и норвешког обичајног модела желимо да укажемо на неопходност сталног контрастирања и повезивања култура земље порекла и земље домаћина, односно уочавања њихових сличних и различитих или подударних и неподударних елемената, али и значај који овакав приступ има при планирању и реализацији завичајне наставе.

3.1.1. Божих празници у Србији.¹² Божих се празнује у част рођења Исуса Христа и увек се пада 7. јануара по грегоријанском, а 25. децембра по јулијанском календару. Најинтересантнији српски обичаји везани су за Божих и празнике који га прате. Тих неколико недеља око Божића представљају најлепши и најсвечанији период током читаве године – празник деце и породице. Велики број људи се постом припрема за дочек Божића, који представља најрадоснији хришћански празник. Божих пост почиње 28. новембра, а завршава се причешћем 7. јануара.

Током седмица које претходе Божићу, поједини дани се одликују нарочито лепим народним обичајима. На Вариндан (дан посвећен Светој Варвари) се, у неким крајевима Србије, у плитку посуду водом потопе зрна пшенице која ће проклијати и изнукнути до Божића, када се гледа колико је пшеница израсла, што по народном веровању показује каква ће пшеница родити наредне године. Ова посуда је често део декорације на трпези за Бадње вече. Недеље (друге, треће и четврте седмице децембра) које непосредно претходе Божићу посвећене су породици, деци и детињству, као и родитељима. Тим редоследом се и празнују Детињци, Материце и Очеви. Оно што повезује ова три празника је обичај везивања онога чији се празник прославља. Најчешће се везују ноге

¹² Податке о начину прослављања божих празника у Србији ауторка износи ослањајући се на *Речник божих народних обичаја* (<http://www.manastirvavedenje.org/bozic.html>), али и сопствена сазнања, која се тичу поменутих тематике.

каишем или канапом, а онај ко је завезан (дете, мајка или отац) откупљује своју слободу поклоном. Везивањем се симболизује повезаност породице, међусобно поштовање и помагање њених чланова.

Два дана пре Божића, 5. јануара, празнује се Туциндан. Овај празник је име добио по томе што се некада печеница „тукла” крупицом соли, а касније ушицама од секире. Тог дана се коље и спрема за печење божићна печеница¹³ – прасе или јагње. На Туциндан, по народном веровању, не ваља тући децу јер ће читаве године бити несташна или болешљива.

Шестог дана месеца јануара, уочи Божића, прославља се Бадњи дан, који је уједно последњи и најстрожи дан божићног поста. Назив је добио по бадњаку, који пре свитања, на Бадње јутро, сече домаћин. Бадњак је младо храстово или церово дрво, које треба да буде толико, да га домаћин на рамену може донети кући. Након што изабере одговарајуће дрво, домаћин се окрене ка истоку, прекрсти и помоли, узме секиру и из трећег пута одсече бадњак. Кад бадњак донесе кући усправи се поред улазних врата, где стоји до вечери када се сече и уноси у кућу. Бадњак је симбол дрвета које је праведни Јосиф заложу у хладној пећини у Витлејему, где се Исус Христос родио. По повратку из шуме домаћин ставља печеницу да се пече, док домаћица припрема храну за празничну вечеру.

Прослављање Бадње вечери отпочиње уношењем бадњака. Домаћин уноси бадњак и поздравља укућане речима: „Добро вече! Честит Божић, срећно Бадње вече!”, домаћица га са децом дочекује, отпоздрављају му и посипају га пшеницом. Бадњак се ставља на огњиште или пећ (ако их има у кући). Једна грана бадњака ставља се уз источни зид куће где стоје икона и кандило где ће остати и наредна три дана. Сламу уноси домаћин опонашајући квоцање и посипа је по кући или макар у просторији где је постављена свечана трпеза, док га деца прате пијукањем. Уношење сламе симболизује сламу у пећини у којој се родио Исус Христос, а квоцање и пијукање – рађање Христа који доноси заштиту, љубав и спас. Након уношења бадњака, сламе и печенице сви укућани се окупљају око стола, певају божићни тропар и изговарају молитве, честитају једни другима Бадње вече и седају за трпезу која је посна и коју чине разво суво воће, хлеб, пасуљ, риба и друга јела.

У ноћи између Бадњег дана и Божића деци посебну радост доноси Божић Бата у чијем лику многи виде лик Светог Николе (Светог Николаја Мирликијског), који се за живота одликовао милосрђем, добротинством и тајним даривањем убогих. Деца пре спавања стављају своје чизмице у прозоре у које ће им Божић Бата у току ноћи оставити поклоне којима ће се по буђењу на Божићно јутро обрадовати.

Рано ујутру, на Божић, звоне звона на православним храмовима, пуца се из пушак и најављује долазак Божића. Домаћица устаје пре свих и од теста

¹³ Обичај клања потиче из многобожачких времена када су се боговима приносиле жртве.

прави погачу која се зове „чесница”. У њу ставља златни, сребрни или обични новчић. Име је добила по томе што се меси у част Исуса Христа или зато што се ломи на „части” (делове). Чесница се боцка гранчицом бадњака, а када буде печена, износи се на Божићну трпезу.

Неко од укућана, а најчешће домаћин и његова деца, одлазе у цркву на јутрење и литургију, а уколико су постили, онда се и причешћују. Људи се поздрављају речима: „Христос се роди!” и отпоздрављају: „Ваистину се роди!”. Рано ујутру у кућу долази положајник, који се у новије време обично претходно договори са домаћином око времена доласка. По уласку положајник укућане поздравља Божићним поздравом: „Мир Божији! Христос се роди!”, а укућани одговарају: „Ваистину се Христос роди!”, након тога узима гранчицу бадњака којом цара ватру изговарајући лепе жеље упућене дому и укућанима. Домаћица га потом послужи и дарује припремљеним поклоном. Положајник симболизује мудраце са истока, који су пратећи звезду дошли да се поклоне новорођеном Исусу. Верује се да је положајник особа која ће целе године доносити срећу у кућу. Пошто стану око стола домаћин запали свећу, узима кадионицу, окади иконе, кандило и све присутне па преда кадионицу неком млеђем ко окади целу кућу. Потом се пева Божићни тропар и изговарају молитве, а после тога приступа ломљењу чеснице на онолико делова колико има укућана. Верује се да ће онога ко добије део чеснице са новчићем срећа пратити током читаве године. У неким крајевима обичај је да домаћин „откупи” новчић, уколико га он није добио. Укућани потом честитају једни другима Божић и седају за мрсну, богату трпезу на којој се осим чеснице налази и печеница, као и разне ђаконије које је припремила домаћица.

За прослављање Божића везани су још нека народна веровања, нпр. да би на Божић требало да се измире сви они који су током године били у свађи, да се после ручка симболично започне неки посао како би људи целе године били вредни и како би им послови ишли од руке, да се на први дан Божића не одлази у посете и да се празник прославља у кругу породице, трпеза се не распрема од Бадње вечери до Светог Стефана (трећег дана Божића), баш као што се и кућа не чисти.

3.1.2. Божићни празници у Норвешкој.¹⁴ Прослава божићних празника у Норвешкој почиње рано у децембру. Уличне декорације и јавна божићна дрвета постављају се недељом и то прве седмице Адвента (четири недеље пре Божића), а тада се и пали прва од укупно четири адвентских свећа. Деца обично одбројавају дане до Божића уз помоћ такозваних *julekalender* или адвентских/божићних календара. Наиме, свакога јутра од 1. до 25. децембра отвара се по једна кућица израђена најчешће од картона, иза које се углавном налази

¹⁴ Књига *Culture and Customs of Norway* Маргарет Хејфорд О`Лери (Margaret Hayford O`Leary) послужила је ауторки рад као основни извор података о начину прослављања Божића у Норвешкој.

мали поклон (чоколадица, бомбона) или симболична слика која упућује на скоро долазак Божића.

Шведски обичај прослављања Свете Луције (13. децембра, по јулијанском календару) пренет је и у норвешку културу поставши веома популаран поготову у основним школама и вртићима. У католичкој цркви Света Луција (лат. *lux, lucis* – светлост) заштитница је слабовидих и слепих, занатлија и симбол светлости. По узору на легенду која каже да је Света Луција носила круну сачињену од свећа на глави како би јој руке биле слободне и какао би могла потајно помагати хришћане. У Норвешкој се најстарије девојчице у породицама у зору прерушавају у Луције носећи венце са свећама на главама и дугачке беле одоре, док дечаки са шеширима у облику купе у рукама држе штапиће на чијим се врховима налазе звезде и певају песму „Santa Lucia”. Тако одевени они буде своје родитеље и послужују их кафом и слатким, округлим колачем са грожђицама – *lussekatter*.

Уобичајено је и организовање божићних забава – *julebord* у ресторанима за запослено становништво. Већина Норвежана не поставља божићно дрво – *juletre* – дрво смреке или бора је украшено свећама беле боје, јабукама, украсним папирима, украсима од сламе, лампионима од стакла, у зависности од укуса укућана све до 23. децембра.

Бадње вече – *julaften* – главни је међу божићним празницима. Многи Норвежани који у току године ретко иду или уопште не иду у цркву на овај дан одлазе на службу која почиње у 17 часова, а чији се почетак објављује црквеним звонима. По повратку из цркве породице се окупљају на свечаној вечери. Трпеза на Бадње вече углавном садржи јела: *ribbe* (свињска ребра), *pinnekjøtt* (јагњећа ребра), *lutefisk* (бела риба са разним додацима попут сланине, грашка, кромпира), а незаобилазна је божићна пиринчана каша (*risgrøt*), док је у старијим временима јела каша од павлаке и бутера (*rømmegrøt*). У каши је скривен бадем, а укућанин који га нађе добија поклон. Један део каше се оставља испред куће или негде у дворишту како патуљак – заштитник куће¹⁵ (*nisse*) не би правио несташлуке током године.

После вечере се отварају поклони, а породице са децом посећује *julenisse* – божићни патуљак, кога глуми рођак или пријатељ добре воље носећи маску (бела брада, капа и одело у црвеној боји), а његов је изглед веома сличан америчком Деда Мразу. Божићни патуљак доноси врећу пуну поклона и пре него што их подели деци пита: „Er det noen snille barn her?” („Има ли добре деце овде?”).

¹⁵ У Норвешкој се верује да патуљци помажу породици и да они представљају душе оних људи који су први живели на поседу на коме се налази кућа. Да се не би разљутили, обичај је да се на Бадње вече и за њих одвоји божићна каша. Описују се као натприродна бића ниска растом, са ликом старијих људи и дугачком белом брадом и црвеном купастом капом. Појављују се у причама и као неизоставан део божићних украса, а у новије време, под америчким утицајем, бивају све чешће приказивани као помоћници Деда Мраза.

Славље се наставља и на сам дан Божића када људи присуствују литургији и поздрављају једни друге божићним поздравом „God Jul!”. И Бадњи дан и Божић празници су који се проводе искључиво у кругу породице. Дани између Божића и Нове године називају се *romjul* и посвећени су прослављању празника са пријатељима. Деца иду на забаве чији тематски центар чини божићно дрво – *juletrefest*), држе се за руке и ходају око њега певајући божићне песме. Други обичај који се везује за овај временски период јесте да деца облаче костиме и стављају маске на лица и тако маскирани¹⁶ одлазе комшијама певајући божићне песме у замену за слаткише. Божићна чаролија траје најдуже до половине јануара када се раскићује божићно дрво и одлаже декорација до наредне године.

3.1.3. Подударност/неподударност обичајних образаца. Важно је напоменути да у потпоглављима 3.1.1. и 3.1.2. нису изложени сви обичаји и народна веровања који су везани за ове празнике, са једне стране јер су многобројни (само један обичај може имати више варијанти), а са друге стране би то представљало скретање са теме јер контрастивна анализа обичајних образаца није предмет нашег рада, већ средство помоћу кога смо желели предочити да укључивањем екстралингвистичких фактора можемо значајно унапредити квалитет наставе српског језика као завичајног. Због тога смо одабрали оне обичаје и народна веровања који су најзаступљенији у испитиваним изворима. Поређење обичајних модела два језика сматрамо значајним, јер се у овом социолингвистичком, тачније етнолингвистичком аспекту могу наћи примери подударности, делимичне подударности и апсолутне неподударности међу обичајним обрасцима везаним за прослављање божићних празника у Србији и Норвешкој (Табела 1).

¹⁶Некада су људи, у посебним приликама, облачили одећу коју је делом чинила и кожа јарца заједно са главом и роговима. Корени овог обичаја могу се пронаћи у старонордијској традицији и митовима о Тору. Тор је био један од главних нордијских богова, онај који управља муњама и громовима, заштитник обичних људи и најстарији Одинов син. Понекад прек, али у суштини добронамеран и веселог карактера, заљубљеник у укусну храну и пиће, Тор се вози небом и земљом у кочијама које вуку два јарца који се зову Тандгнјост (Tanndgnjost) и Тандгриснир (Tanndgrisnir). Познат је и по бројним причама у којима увек односи победу над злим духовима и троловима.

ОБИЧАЈНИ ОБРАСЦИ		
АПСОЛУТНА ПОДУДАРНОСТ	ДЕЛИМИЧНА ПОДУДАРНОСТ	НЕПОДУДАРНОСТ
<ul style="list-style-type: none"> • Божић се у обе земље празнује у част рођења Исуса Христа. • Прослављању Божића у Србији и Норвешкој претходи четрдесетодневни пост. • Божићни поздрави (Христос се роди! и God Jul!); • Одлазак на божићну литургију; • И Бадњи дан и Божић се проводе у кругу породице. 	<ul style="list-style-type: none"> • Божић Бата и божићни патуљак – <i>Julenisse</i>; (Божић Бата кришом доноси поклоне деци у божићној ноћи, а божићни патуљак то чини на Бадње вече представљајући се деци при уласку у њихов дом); • Бадњак – норвешко божићно дрво (<i>juletre</i>); (сличност: дрво; разлика: различита врста дрвета и намена); • Слама која се уноси у кућу на Бадње вече (Србија) – украси који се праве од сламе и каче на јелку (Норвешка); • Чесница са скривеним новчићем ломи се на Божић – божићна пиринчана каша са скривеним бадемом (<i>risgrøt</i>) једе се на Бадње вече; 	<ul style="list-style-type: none"> • Божић се у Србији празнује 7. јануара по грегоријанском, а у Норвешкој 25. децембра по јулијанском календару. • Српски празници Вариндан, Детињци, Материце, Очеви, Туциндан – норвешки празник Света Луција; • Положајник се јавља само у српској традицији. • Трпеза на Бадње вече је у Србији, међу православним становништвом, увек посна, док у Норвешкој то није случај (<i>ribbe, pinnekjøtt</i> – јела са месом). • Забаве чији тематски центар чини божићно дрво (<i>Juletrefest</i>), део су искључиво норвешке традиције. • Маскирање деце у Норвешкој у данима између Божића и Нове године.

Табела I. Приказ подударности/неподударности обичајних образаца двеју култура

Контрастирање се спроводи са циљем:

- развијања знања ученика о божићним празницима у интеркултуралном контексту,
- упознавања ученика са фолклорним веровањима и обичајно-обредним радњама,

- истицања значаја чувања и неговања традиције, а тиме и етничког идентитета,
- прихватања различитости и подстицања верске толеранције,
- мотивације ученика за рад на часу и
- унапређења наставне праксе.

Могућности за организацију часова на тему божићних празника су многобројне и директно зависе од преданости и стручности наставника, као и њихове мотивације за рад са децом. Навешћемо само неке од њих:

- израда честитки, украса, припрема поклона за родитеље (које ће им деца уручити на празник Детињци) и положајника,
- стварање празничне атмосфере у учионици инсценирањем обичаја на Бадње вече (уношење бадњака и сламе у учионицу) или Божић (дочекивање положајника, ломљење чеснице), певање/слушање божићних песама,
- организовање природби, представа, изложби ликовних и литерарних радова на тему Божића,
- организација часова културе изражавања – говорне и писмене вежбе (како ученици прослављају Божић у својим породицама, да ли су некад присуствовали прослави Божића у Србији и како она изгледа, уочавање сличности и разлика у прослављању Божића у Норвешкој и Србији и сл.),
- свештеник као гост на часу и разговор ученика са њим,
- организована посета православном храму у окружењу и разговор са свештеним лицем,
- ученици могу снимити документарни филм о Божићу и обичајима који се спроводе у њиховим породицама у току божићних празника,
- наставници могу замолити ученике да направе аудио или видео записе чланова породице из Србије који би говорили о прослави Бадње вечери и Божића, а снимљени материјал би донели на час и анализирали га заједно са осталим ученицима и наставником, и томе слично.

4. Закључак

Из свега наведеног можемо закључити да укључивање екстралингвистичких фактора може унапредити наставу српског језика као завичајног. Непрестана интеракција језичких и ванјезичких чиниоца мора бити приоритет у планирању образовно-васпитног рада у иностранству, а уз то треба тежити сталном повезивању српске културе са културама земаља у којима ученици живе. Изнетим интерлингвалним контрастивним проучавањем српских и норвешких обичајних модела, уочавањем подударности (апсолутних и делимич-

них) и неподударности међу њима желели смо да укажемо на значај који овакав приступ може имати при планирању завичајне наставе и у њеној пракси.

Наиме, контрастивна анализа ових екстралингвистичких варијабли може допринети развијању знања ученика о прослави празника и обичајно-обредним радњама, које их прате, у интеркултуралном контексту, али и њиховом упознавању са српском народном традицијом, обичајима и фолклором, развоју свести о значају очувања и неговања етничког идентитета, уз то и прихватању различитости и подстицању верске толеранције, појачавању ученичке мотивације за рад, што ће све укупно унапредити наставну праксу.

Цитирана литература

- АНЂЕЛКОВИЋ, Слађана и Зорица СТАНИСАВЉЕВИЋ ПЕТРОВИЋ. „Очување традиције и културе у српским школама у Румунији”. *Традиција, модернизација, идентитети. Традиционално и модерно у култури српског и балканских народа* (2012): стр. 131–142.
- BARTMIŃSKI, Jerzy. *Linguistic worldview as a problem of cognitive ethnolinguistics*. <<http://www.rastko.rs/projekti/etnoling/delo/13731>> 10. 9. 2017.
- БУГАРСКИ, Ранко. *Језик и култура*. Београд: Библиотека XX век, 2005.
- БУДИМИР НИНКОВИЋ, Гордана. „Интеркултуралне компетенције учитеља”. *Учитель у балканским културама* (2012): стр. 479–491.
- ВУЛЈЕТИЋ ЂУРИЋ, Јулијана. „Процес замене језика и промене изазване контактом српског са немачким језиком у говору Срба у СР Немачкој”, докторска дисертација. <<https://fedorakg.kg.ac.rs/fedora/get/o:639/bdef:Content/download>> 9. 9. 2017.
- GOOSKENS, Charlotte. „Linguistic and extra-linguistic predictors of inter-Scandinavian intelligibility”. *Linguistics in the Netherlands* (2006): стр. 101–113.
- ЂОРЂЕВИЋ Радмила. *Увод у контрастирање језика*. Београд: Филолошки факултет, 2004.
- ЈАЊИЋ, Марина. *Српски језик за ученике у дијаспори (Методика наставе српског као завичајног)*. Ниш: Штампарија Лав, 2015.
- JELASKA, Zrinka. „Vrste nasljednih govornika”. *Lahor – 17* (2014): стр. 83–105, <<https://hrcaak.srce.hr/file/218229>> 10. 9. 2017.
- KAMARUDDIN, Rohaidah, DANI, Noor Aina, CHE SOH, Nur Amirah. „Extralinguistics Factors: Motivations in Language Learning Among Malay Students in Negeri Sembilan Malaysia”. *Journal of US-China Public Administration*, Vol. 12/ No. 9 (2005), стр. 669-678. <<http://www.davidpublisher.com/index.php/Home/Article/index?id=23249.html>> 9. 9. 2017.
- КАМЧЕВСКА, Билјана. „Улогата на наставникот во новите мултикултурни текови на воспитанието и образованието”. *Учитель у балканским културама* (2011): стр. 451–501.

- CRYSTAL, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. <http://www.mohamedrabeea.com/books/book1_3891.pdf> 9. 9. 2017.
- КИРИЧЕНКО, Николай Александрович, Юлія Юріївна ШАМАЄВА. „The image constituent of the emotional concept joy (represented in modern English songs)”. *Англійська мова та література* 20. <http://journal.osnova.com.ua/article/6605-The_image_constituent_of_the_emotional_concept_joy_%28represented_> 11. 9. 2017.
- МИЛИЋЕВИЋ, Сања. „Утицај ванлингвистичких фактора на избор форме обраћања у руском језику”. *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу* бр. 15 (2017). <<https://filolog.rs.ba/index.php?journal=filolog&page=article&op=view&path%5B%5D=127>> 10. 9. 2017.
- NOVAK-MILIĆ, Jasna i Milvia GULEŠIĆ- MACHATA. „Međukulturna kompetencija u nastavi hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika”, *LAHOR* 1. <<https://hrcak.srce.hr/file/16702>> 10. 9. 2017.
- RADAN, Mihai. „Иновације у српским говорима у румунском Банату у светлу језичке интерференције (са посебним освртом на карашевске говоре)”. *Научни састанак слависта у Букове у дане. Развојни процеси и иновације у српском језику*, 38/1 (2009): стр. 289–301.
- RICHARDS, Jack & Richard SCHMIDT. „Dictionary of language teaching & applied linguistics”, <<https://archive.org/stream/DictionaryOfLanguageTeachingAndAppliedLinguistics/Dictionary%20of%20Language%20Teaching%20and%20Applied%20Linguistics#page/n203/mode/2up>> 9. 9. 2017.
- САВИЋ, Свенка. „Докле смо дошли?”. *Интеркултурализам као облик образовања деце миграната* (1989): стр. 8–42.
- HRŽICA, Gordana. „Kada je hrvatski pretežak i Hrvatima: metodologija nastave hrvatskoga kao drugog jezika”, *Govor XXIII* (2006). <<https://hrcak.srce.hr/173653>> 11. 9. 2017.
- CVIKIĆ, Lidija i Zrinka JELASKA, Lada KANAJET ŠIMIĆ. „Nasljedni govornici i njihova motivacija za učenje hrvatskoga jezika”, *Časopis za hrvatske studije*, Vol. 6 (2010). <<https://hrcak.srce.hr/86321>> 11. 9. 2017.
- SCHMID, Monika, DUSSELDORP, Elise. „Quantitative analyses in a multivariate study of language attrition: the impact of extralinguistic factors”, *Second Language Research* 26/1. <<http://www.elisedusseldorp.nl/pdf/SchmidDusseldorp2010QuantitativeAnalysis.pdf>> 11. 9. 2017.
- SCHÜPPERT, Anja, Charlotte, GOOSKENS. „The influence of extra-linguistic factors on mutual intelligibility: Some preliminary results from Danish and Swedish pre-schoolers”, *Proceedings of Methods XIII*. <https://www.researchgate.net/publication/237500486_The_influence_of_extra-linguistic_factors_on_mutual_intelligibility_Some_preliminary_results_from_Danish_and_Swedish_pre-schoolers> 11. 9. 2017.

Извори

- Закон о дијаспори и Србима у региону*, <http://dijaspora.gov.rs/wp-content/uploads/2012/12/Zakon_o_dijaspori.pdf> 9. 9. 2017.

Правилник о остваривању образовно-васпитног рада у иностранству, „Службени гласник РС”, бр. 62/03, 64/03 - исправка, 58/04, 62/04 - исправка, 79/05 - др. закон и 101/05 - др. закон,

Речник божићних народних обичаја. Црквено празновање Божића и божићни народни обичаји. <<http://www.manastirvavedenje.org/bozic.html>> 11. 9. 2017.

Споразум између Министарства просвете, науке и технолошког развоја и Министарства спољних послова о организовању образовно-васпитног рада на српском језику у иностранству, <<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/09/SPORAZUM-MPNTR-i-MPS.pdf>> 9. 9. 2017.

HAYFORD O'LEARY, Margaret. *Culture and Customs of Norway*. <https://books.google.rs/books?id=CFjVv4qZ8K0C&pg=PA74&lpq=PA74&dq=star+boys+norway+christmas&source=bl&ots=vS-Kk_7Ke6&sig=-VPZev9Pn35fTDH8caLofzHg01E&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKEwiM8p6F1dHWAhUhJJ0KHXRrTCMAQ6AEIbjAO#v=onepage&q&f=false> 11. 9. 2017.

Ana D. Mijajlović

EXTRALINGUISTIC FACTORS IN THE TEACHING OF THE SERBIAN LANGUAGE ABROAD

The author of this paper deals with the examination of extralinguistic factors that can significantly influence the teaching of the Serbian language as a native and contribute to its improvement, through interlingual contrastive study, or study on the macrolinguistic plan that relates to the comparison of customs related to the ways of celebrating Christmas holidays among Serbs and Norwegians. It was concluded that the continuous connecting of linguistic and extralinguistic factors must be an imperative in the planning and realization of teaching Serbian language abroad.

Keywords: extralinguistic factors, ethnolinguistics, comparative study.

СТАВОВИ УЧЕНИКА СА ЈУГА СРБИЈЕ ПРЕМА УСВАЈАЊУ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА²

У раду су представљени резултати истраживања ставова ученика са југа Србије у вези са усвајањем стандардног језика. Испитаници су били ученици првог, другог, трећег и четвртог разреда Гимназије „Бора Станковић” у Врању и Гимназије „Скендербеу” у Прешеву. Истраживање је извршено на узорку од 120 испитаника (86 девојчица и 34 дечака). Примењена је квантитативна метода. Ученици су анкетирани помоћу инструмента скале процене. Основни циљеви истраживања су: *откривање ставова ученика према стандардном језику и дијалекту и утврђивање могућих разлика у мишљењу дечака и девојчица*. Осим циља сазнајне природе, постоји и један практичан циљ: *унапређивање наставе српског језика и књижевности у школама на југу Србије*. Резултати истраживања треба да покажу ставове ученика и њихов однос са посматраном варијаблом (пол). Потреба за оваквим испитивањем лежи у чињеници да је настава српског језика у школама на овом простору отежана због самих особености призренско-тимочких говора, које их умногоме удаљавају од језичког стандарда. Наставници матерњег језика су први и најодговорнији чувари језичког наслеђа. Због тога је важно уважавати учеников локални говор, али га истовремено оспособљавати да говори у складу са нормама стандардног језика.

Кључне речи: призренско-тимочка дијалекатска област, стандардни српски језик, ставови ученика, родне разлике.

1. Увод

Док шумадијско-војвођански и источнохерцеговачки дијалекат улазе у основицу стандардног српског језика, призренско-тимочка дијалекатска област није део стандарднојезичке норме. Уколико овде укључимо контекст

¹ milica.m.mmihajlovic@gmail.com

² Овај рад представља део резултата истраживања за потребе мастер рада насловљеног као *Жаргон младих са подручја призренско-тимочког дијалекта и настава српског језика*, одбрањеног 9. новембра 2016. године на Филозофском факултету у Нишу под менторством проф. др Марине Јањић.

наставе матерњег језика, долазимо до чињенице да наставници у школама на призренско-тимочком подручју раде са децом чији говор није у складу са језичким стандардом. У таквим условима наставник треба да се свесрдно залаже да, уз уважавање учениковог локалног говора, стандардни српски језик што више приближи носиоцима призренско-тимочких дијалекатских одлика.

Потреба за оваквим истраживањем управо лежи у претпоставци да саме особености призренско-тимочких говора, које, како смо навели, у великој мери не одговарају језичком стандарду, чине питање наставе српског језика на овој територији изузетно сложеним. Полазећи од мишљења да став појединца према властитом идиому и језику који усваја има велики утицај на сам процес усвајања новог идиома, одлучили смо да циљеви нашег истраживања буду: *сагледавање ученичких ставова о стандардном језику и дијалекту и утврђивање могућих разлика у мишљењима дечака и девојчица*. Испитивану групу информатора чинили су ученици првог, другог, трећег и четвртог разреда Гимназије „Бора Станковић” у Врању и Гимназије „Скендербеу” у Прешеву. Истраживање је извршено на узорку од 120 испитаника (86 девојчица и 34 дечака).³

И дијалекат и стандардни језик имају своју норму. Разлика је у томе што се норма дијалекта успоставља спонтано, док се норма стандардног језика успоставља свесно, „поштовањем успостављених и обавезних правила добре употребе језика, која служе као мерило језичке исправности, прописаних од стране признатих извора ауторитета, као што су граматике и правописи, речници и институције попут језичких академија” (БУГАРСКИ 1995: 158–162). Посебно је питање зашто се ове норме различито оцењују. Разлози су обично ванјезички, при чему се норма стандардног језика оцењује позитивно, а дијалекатска норма углавном негативно. Такође, „проглашење одређених облика језика за стандардне, негативно се одражава на статус нестандардних језичких варијетета, који због тога губе на угледу, док ови први уживају званични престиж” (БУГАРСКИ 1995: 158–162). Дијалекти не уживају овакав третман само у нашем језику. Много жучних дебата о лингвистичком интегритету језичких варијетета било је и у америчкој лингвистици. Током 60-их и 70-их година у образовним круговима водиле су се бројне полемике о тзв. дефицитно-разликовним проблемима. Једни су сматрали да је дијалектска варијација резултат разлике, а не недостатка, док су други тврдили да је варијација друштвено прихватљивог стандарда заправо била основни недостатак (WOLFRAM, SCHILLING-ESTES 2005). Народним говорима (или дијалектима) сматра се „језик широких народних

³ Дисбаланс између рођених дечака и девојчица је наша реалност, која нас је сачекала на терену у току истраживања. Регистровани подаци говоре да се готово свакодневно рађа више девојчица него дечака. На нивоу Србије годишње се роди око 8000 деце, међу којима је за око 800 више девојчица.

слојева, док се стандардним језиком означава нормирани облик језика, који служи јавном саобраћају” (НИКОЛИЋ 2000: 52). Асим Пецо (1977) дијалектом означава већу говорну целину, а наречја и говоре именује као мање говорне целине. Како П. Ивић (2001: 175) истиче, „граница призренско-тимочке области према једином српском дијалекту с којим се њено подручје додирује, косовско-ресавском, скоро свуда је врло оштра”. Исто је наведено и за граничне појасеве са македонским и бугарским говорима. Он даље додаје: „Све те границе најчешће се не поклапају са географским препрекама. Оне пресецају планине, котлине и реке, што показује да нису настале органским развојем на лицу места, већ миграцијама које су ставиле у непосредно суседство популације чији су се говори развили пре тога на различитим местима” (ИВИЋ 2001: 175). Када је реч о језичким особеностима, призренско-тимочка дијалекатска зона задржала је извесне архаизме (полугласник, вокално и финално *л*), а обилује и иновацијама (губљење опозиције дугих према кратким слоговима, аналитичка деклинација, аналитичка компарација, непостојање инфинитива, удвајање личних заменица). Ове одлике доприносе да „говорима призренско-тимочке зоне припадне посебно место у оквиру штокавског наречја” (ИВИЋ 1985: 110). Од осталих особина треба навести и: екавску замену *јата*, непостојање гласа *х*, ослабљену артикулацију сонаната *ј* и *в*, сугласник *з* који се најчешће јавља уместо *з*, упрошћавање финалних сугласничких група *-ст*, *-зд*, *-ит*, *-жд*, наставак *-е* у В јд. именица ж. р. на *-ка*, постојање заменичких енклитика *ни* и *ви*, додавање партикуле *-ј* или *-ја* на облике показних заменица итд.

Дејвид Кристал (2000) сматра да између смрти дијалекта и смрти језика нема никакве разлике. Овоме ваља додати и да су наставници матерњег језика први и најодговорнији чувари језичког наслеђа.

2. Методолошки оквир истраживања

Како је наведено у уводном делу овог рада, ученици са југа Србије на часовима српског језика систематски усвајају стандардни језик, док у свакодневном говору користе дијалекат, због чега би било интересантно проверити њихове ставове према усвајању језичког стандарда. Из овога се намеће питање: *Да ли су ученици наклоњенији свом дијалекту или стандардном језику?* Осим циљева сазнајне природе (*Откривање ставова ученика према стандардном језику и дијалекту* и *Утврђивање могућих разлика у мишљењу дечака и девојчица*), постоји и један практичан циљ: *Унапређивање наставе српског језика и књижевности у школама на југу Србије*. Ставови ученика ће свакако бити од значаја наставницима приликом планирања наставе.

Полазне хипотезе су следеће:

1. Претпоставља се да ученици у свакодневном животу паралелно користе дијалекат и стандардни језик;
2. Претпоставља се да ученици бирају који ће говор употребити у зависности од комуникационе ситуације и саговорника;
3. Претпоставља се да место пребивања утиче на усвајање стандардног језика;
4. Претпоставља се да ученици сматрају да дијалекат треба неговати.

Метода коришћена у овом истраживању је у складу са природом проблема, предметом, циљем и задацима истраживања, као и са постављеним хипотезама. У истраживању је коришћена квантитативна метода. Ученици су анкетирани помоћу скале процене о ставовима ученика према усвајању језичког стандарда, која је конструисана за ово истраживање. Скала процене⁴ сачињена је од 20 тврдњи. Резултати су обрађивани у статистичком програму SPSS (11.5).

Истраживање о ставовима ученика са југа Србије према усвајању стандардног говора спроведено је у месецу марту 2016. године. Временско попуњавање скале процене трајало је око 20 минута.

3. Интерпретација резултата

Спроведено истраживање је показало да већина ученика оба пола користи дијалекат у свакодневној комуникацији, а разлике у броју девојчица и дечака који се одлучују за неке од афирмативних одговора (*слажем се* и *у потпуности се слажем*) је незнатна (45% : 37%). Овај податак указује на позитиван став младих према локалном говору, па се може претпоставити да ће се дијалекатске црте дуго бити део њиховог идиолекта. Ученици су показали и да професори на часовима у школи не говоре у дијалекту. То је потврдило 17 (34,0%) дечака и 33 (38,4%) девојчице, заокруживши *не слажем се*, као и 11 (28,2%) дечака и 28 (32,6%) девојчица, заокруживши *степен уопште се не слажем*. Наставници српског језика и књижевности, дакле, нису усамљени у својој тежњи да ученицима приближе стандардни језик. Девојчице и дечаци имају уједначен став када је у питању тврђење да говор који користимо није у уској вези са степеном образовања⁵: *у потпуности се*

⁴ Скала процене налази се на крају рада, у одељку *Прилози*.

⁵ Анализирајући ситуациону употребу стандарда код носилаца дијалекта из Прешева, Таџана Трајковић (2013) долази до закључка да узраст и ниво образовања не утичу на дијалекатско адаптирање стандарду.

слажем 14 (41,2%) дечака и 40 (46,5%) девојчица, док је 16 (47,1%) дечака и 28 (32,6%) девојчица заокружило да се *слаже* са тврдњом. Дакле, само 1 (2,9%) дечак и 14 (16,3%) девојчица определило се за *не слажем се*, и 3 (8,8%) дечака и 4 (4,7%) девојчице за *уопште се не слажем*.

Са тврдњом да стандардни језик усвајају, у највећој мери, на часовима српског језика и књижевности ученици су показали потпуну сагласност. У *потпуности се слажем* 14 (41,2%) дечака и 36 (41,9%) девојчица, а *слажем се* 15 (44,1%) дечака и 42 (48,8%) девојчице. Са тврдњом се *не слаже* само 3 (8,8%) дечака и 6 (7,0%) девојчица, а *уопште не слаже* 2 (5,9%) дечака и 2 (2,3%) девојчице. Према овим подацима, ученици увиђају залагање наставника и сматрају га важним савезником у савладавању стандардног језика. На основу прикупљених података, који се односе на тврдње о начинима усвајања стандардног језика, може се извести следећи закључак у виду графикана:

Слика 1. Графички приказ односа понуђених начина у усвајању језичког стандарда (на основу укупног броја ученика оба пола који су дали одговоре у *потпуности се слажем* и *слажем се*)

Из датог графикана јасно се очитава да је настава српског језика најчешћи начин на који ученици усвајају стандардни језик, што је потврдило 107 у *потпуности се слажем* и *слажем се* одговора девојчица и дечака. Одмах иза наставе српског језика следе дела признатих писаца (95), школска лектира (81), телевизија (52) и часописи (45).

Највећи број дечака (16/ 47,1%) и девојчица (50/ 58,1%) се слаже са тим да осећа потребу да у званичним (јавним) ситуацијама говори стандардним

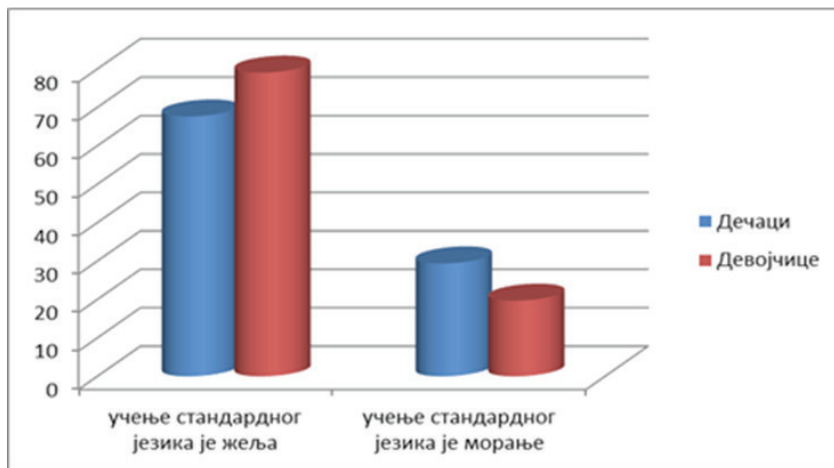
језиком⁶. Када је у питању комуникација на друштвеним мрежама, ученици, такође, предност дају стандардном језику. То показује 23 (67,6%) дечака и 52 (60,5%) девојчице. Они, према томе, подлежу друштвено пожељном језичком понашању. Упркос томе што се труде да у званичним ситуацијама и на друштвеним мрежама користе стандардни језик, испитиваним ученицима не смета када чују неког како говори у дијалекту на јавном месту, што је потврдило 16 (47,1%) дечака и 44 (51,2%) девојчице. На тврдњу *Не осећам се пријатно када у разговору са саговорником са новоштокавског говорног подручја говорим својим дијалектом* највећи број девојчица (42) одговара са *слажем се* (48,8%), док највећи број дечака (13) одговара са *не слажем се* (38,3%)⁷. Одатле се може закључити да већи део испитаних дечака не осећа нелагодност приликом разговора са саговорником који говори неки од дијалеката који су ушли у основу стандардног српског језика. Девојчице се пак не осећају пријатно у наведеној ситуацији.⁸

Поводом тврдње да нормирани језик уче својом вољом, ученици су скоро једногласно исказали став да желе да усвајају стандардни језик. Из прорачунатих вредности произилази да је усвајање нормираног српског језика за ученике оба пола жеља, али ваља нагласити да у томе предњаче девојчице. На основу укупног броја ученика оба пола (који су одговорили са *слажем се* и у *потпуности се слажем*) упоређено је да ли ученици усвајање стандардног језика третирају као жељу или као морање. Резултати су илустровани у следећем графикаону:

⁶ Истражујући језичко понашање говорника из Шида, Сремске Митровице и Шапца у јавној и приватној комуникацији, Сања Вулетић (2015) налази да већина испитаника књижевну варијанту српског језика користи у званичној комуникацији (школи, јавним установама и слично), а жене се са овом тврдњом слажу у нешто већем проценту него мушкарци. На основу података до којих долазимо, исто се може рећи и младе говорнике са подручја призренско-тимочке дијалекатске области.

⁷ Занимљиво је да су у истраживању о језичкој адаптацији носилаца дијалекта (ТРАЈКОВИЋ 2013) мушкарци показали већу склоност прилагођавању стандардном језику од жена.

⁸ Тајана Трајковић (2013) разговарајући са информаторима из Прешева, налази да у говору испитаника долази до диглосивног понашања које је у уској вези са говорном ситуацијом, а најчешће онда када је њихов саговорник носилац стандарда, непознат или високообразован, уколико је тема о којој се говори од одређеног значаја или службеног карактера. Дакле, наведени закључци се подударају са ставовима који су исказали ученици у овом истраживању.

Слика 2. Графички приказ ставова дечака и девојчица према усвајању стандардног језика

Поводом тврдње *Волео/ла бих да сам рођен/а у средини у којој се говори стандардним језиком* ученици су најчешће одговорили са *не слажем се* и то 16 (47,1%) дечака и 43 (50,0%) девојчице. Када је у питању тврдња *Сматрам да бих боље говорио/ла стандардним језиком да живим на другом говорном подручју*, они се слажу или не слажу, али нема изражених вредности степена у *потпуности се слажем* и *уопште се не слажем*. Наведени податак може указати на то да наши испитаници, заправо, нису у потпуности сигурни како да суде о овом питању.

Слика 3. Графички приказ одговора дечака и девојчица у вези са недостацима условљених становањем на територији призренско-тимочке дијалекатске области

И дечаци и девојчице својим ставовима представљеним у датом графikonу у највећој мери показују неслагање са тим да је место становања негативан фактор који утиче на процес учења стандардног језика⁹. Приметно је и предњачење дечака. Овај податак улива наду да ученици усвајању стандардног језика прилазе са позитивним ставовима и високим степеном аспирације, што ће, претпостављамо, довести до веће успешности приликом сваладавања стандардног језика.

Ученици су показали љубав према свом дијалекту и обележивши степен у *потпуности се слажем* поводом тврдње да треба неговати дијалекат.¹⁰ Осим дијалекта, они сматрају да треба неговати и стандардни језик. То показује велики проценат оних који су се, поводом тврдње да треба неговати стандардни језик, определили за степен у *потпуности се слажем* и *слажем се*. За први степен, одлучило се 8 (23,5%) дечака и 39 (45,3%) девојчица, а за други, 21 (61,8%) дечак и 42 (48,8%) девојчице. Са овом тврдњом, неслагасност је изразио изузетно низак проценат дечака и девојчица, тј. 2 (5,9%) дечака и 5 (5,8%) девојчица је рекло да се *не слаже*, а 3 (8,8%) дечака и 0 (0,0%) девојчица да се *уопште не слаже*. Са тврдњом да је говорити у дијалекту „ин”, ученици се *не слажу*, што каже 15 (44,1%) дечака и 33 (38,4%) девојчице. Ови подаци показују подударност са одговорима који се односе на тврдњу *На друштвеним мрежама за комуникацију користим дијалекат*, при чему су ученици потврдили доминацију стандардног језика (дечаци: 67,6%, девојчице: 60,5%). Према томе, претпостављамо да, руководећи се ставом да није „у тренду” говорити дијалектом, ученици на друштвеним мрежама избегавају његову употребу. Занимљиво је да дечаци на тврдњу *Не осећам се пријатно када у разговору са саговорником са новоштокавског говорног подручја говорим својим дијалектом* у највећем проценту одговарају неслагањем (38, 3%), а са друге стране се такође не слажу када је у питању тврдња *Говорити у дијалекту је „ин”* (44,1%). Може се констатовати да се, и поред тога што употребу дијалекта не сматрају пожељном, дечаци не устручавају да током разговора са саговорником који говори стандардним српским језиком користе дијалекат. Одговори девојчица поводом ових двеју тврдњи у потпуној су сагласности, те оне, сматрајући да говорити у

⁹ Сања Микетић (2016: 309) долази до следећег сазнања: „Испитаници са села су у највећој мери и заговорници става да говоре стандардним језиком или дијалектом у зависности од тога шта ће околина лакше и боље прихватити и највише су се сложили са тим да обраћају доста пажње на свој говор и да се труде да говоре што исправније. Они се више од других испитаника труде да говоре стандардним језиком међу непознатим људима. Испитаници из града су најсклонији томе да често исправљају друге када чују неки нестандардни облик. [...] Негативне стереотипе према појединим локалним говорима у нешто већој мери имају испитаници из града, а потом они из приградског насеља”.

¹⁰ Софија Милорадовић (2014: 146) истиче да је један од изванјезичких фактора и „емотивна везаност за матерњи дијалекат, за говор на коме се и уз који се одрастало и којим су се могла исказати најтананија осећања и најубојитије псовке”.

дијалекту није „ин” (38,4%), приликом разговора са неким ко долази са новоштокавског говорног подручја имају изванредан осећај нелагодности када говоре својим дијалектом (48,8%). Претпостављамо да овај психолошки фактор утиче и на појаву ауторегулације у наведеној ситуацији.

Слика 4. Графички приказ ставова ученика о неговању дијалекта и стандардног језика (у обзир су узети слажем се и у потпуности се слажем одговори)

Из приложеног графикона (4) закључујемо да је далеко већи број оних средњошколаца и средњошколки који сматрају да треба неговати дијалекат. Укупан број њихових у *потпуности се слажем* и *слажем се* одговора је 263, док је позитивних одговора о неговању језичког стандарда било 161.

4. Закључна разматрања

На основу изложеног, имамо јасну слику језичких ставова ученика са југа Србије. Све полазне хипотезе су потврђене. Ученици су, руководећи се искључиво личним мишљењем и искуством, показали љубав према свом дијалекту, шта више, и према месту у коме су рођени (у овом случају Врање и Прешево). Они воле што су рођени баш ту и не сматрају то било каквим недостатком или „хендикепом” у односу на своје вршњаке са новоштокавском граматичком основом. Тако, ниједан дечак није заокружио степен у *потпуности се слажем*, када је у питању тврдња да су људи

рођени на југу Србије, у извесној мери, у недостатку од оних са новошто-кавског подручја. Из тих разлога, ваља се сагласити са тим да познавати и говорити својим дијалектом није недостатак, већ богатство, у језичком и духовном смислу. Ученици не сматрају да начин говора, употреба дијалекта или стандардног језика, мора бити у непосредној вези са степеном нечијег образовања.¹¹ Њима не смета кад неко говори у дијалекту, а и сами га користе у живој комуникацији са својим вршњацима, мада то чини нешто већи проценат дечака него девојчица. За комуникацију на друштвеним мрежама се, ипак, чешће одлучују за стандардни језик. Својим одговорима ученици су показали да постоји осећај за ситуацију која изискује одговарајући језички регистар, те да се придржавају утврђене норме у јавној комуникацији. Такође, истичу да треба неговати дијалекат, али у исто време и стандардни језик. Они желе да говоре стандардним језиком, а књижевнојезичку норму у највећој мери усвајају на часовима српског језика и књижевности, као и читањем дела признатих писаца, око чега су дечаци и девојчице потпуно сагласни. Ипак, девојчице су показале нешто већу жељу за читањем од дечака. У складу са тим, дечаци су се изјаснили да је учење стандардног језика за њих морање.¹² Међутим, усагласили су се око тврдње о постојању жеље за усвајањем стандардног језика.

Резултати овог истраживања подударају се са закључцима Марине Јањић, која у неколико својих радова (2011, 2012) налази да млади Врањанци остају верни дијалекту, али да истовремено књижевни језик „поштују, али не користе”. Након спроведене анализе међу средњошколцима у Врању, она закључује да се велика већина њих пре опредељује за дијалекат него за стандардни језик. Такође, употреба србоанглицизама је у моди и млади Врањанци их користе чешће него књижевни језик. Овакав однос према употреби дијалекта, стандардног језика и англицизама, према њеном мишљењу, резултат је утицаја средстава јавне комуникације (штампе, радија, телевизије).

Територијално раслојавање језика на дијалекте нужно изискује модификацију наставних начела у школама на разруђеним дијалекатским просторима. То се, пре свега, односи на призренско-тимочке говоре. У новије време заговара се поштовање одређених наставних метода (компарација и контрастирање), начела (индукције и дедукције, тј. од познатог ка непознатом и од ближег ка даљем) и принципа (принцип примерности, поступно-

¹¹ Нека истраживања показују да људи са нижим образовањем чешће чувају локалне одлике од оних са вишим степеном образовања, али и да се у говору обазованих људи могу чути дијалекатске карактеристике (РАЈИЋ 2009).

¹² Љубиша Рајић у раду „Градски говори” дајући преглед истраживања (Традгил, Лабов, Лејкоф), закључује да пол као варијабла јасно издваја мушкарце као говорнике који чешће користе локални говор и жене које су склоније употреби стандардних облика: „Код мушкараца локални облици уживају прикривени престиж, а код жена стандардни облици отворени престиж” (РАЈИЋ 2009: 37).

сти и завичајности), са циљем да се овакве тешкоће превазиђу. Из наведених резултата произилази закључак да је неопходан специфичан вид организације наставе стандардног језика на дијалекатском подручју, која уважава учеников локални говор, али га истовремено оспособљава да говори у складу са нормама стандардног језика.

Цитирана литература

- БУГАРСКИ, Ранко. *Увод у општу лингвистику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995.
- WOLFRAM, Walt and Natalie, Schilling-Estes. *American English dialects, Standards and Vernaculars*. New Jersey: New Jersey City University, 2005.
- ВУЛЕТИЋ, Сања. „Ставови говорника српског језика о јавном и приватном дискурсу”. Биљана Мишић Илић, Весна Лопичић (ур.). *Језик, књижевност, дискурс: језичка истраживања*. Ниш: Филозофски факултет, 2015, стр. 377–389.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика – увод и итокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- ИВИЋ, Павле. „Српски дијалекти и њихова класификација (III)”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. бр. 44, св. 1/2 (2001): стр. 175–209.
- ЈАЊИЋ, Марина. „Говор младих Врањанаца: од дијалектизама до англицизама”. Радмила Жугић (ур.). *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковац: Културни центар, 2011, стр. 109–115.
- ЈАЊИЋ, Марина и Илијана, Чутура. „Дискурс младих на дијалекатском подручју: урбани дијалекат као резултат језичке хибридикације”. Весна Лопичић, Биљана Мишић Илић (ур.). *Језик, књижевност, комуникација: језичка истраживања*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2012, стр. 332–348.
- CRYSTAL, David. *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- МИКЕТИЋ 2016: Микетић, Сања. *Ставови према језику код студентске популације у Републици Србији*. <<https://www.scribd.com/document/361420589/Sanja-Miketic-Doktorska-DisertacijaSTAVOVI-PREMA-JEZIKU-KOD-STUDENTSKE-POPULACIJE>> 19. 2. 2018.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Узуални стандард у урбаним центрима на косовско-ресавском и призренско-тимочком говорном подручју”. *Зборник Института за српски језик САНУ* 2 (2014): стр. 143–150.
- НИКОЛИЋ, Мирослав. „О односу између народног и књижевног језика”. *Књижевност и језик*, свеска 3–4 (2000): стр. 51–59.
- ПЕЦО, Асим. „Књижевни језик, стандардни језик и народни говори”. *Књижевност и језик*, свеска 1 (1977): стр. 34–41.
- РАЈИЋ, Љубиша. „Градски говори”. Жарко Бошњаквић (ур.). *Говор Новог Сада 1: Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009, стр. 31–46.

ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Ситуациона употреба стандарда код носилаца дијалекта“. *Годишњак за српски језик*, година 26, бр. 13 (2013): стр. 549–561.

Milica M. Mihajlović

STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS THE ACQUISITION OF THE STANDARD LANGUAGE IN THE SOUTH OF SERBIA

The paper presents the results of the investigation of students' attitudes towards the acquisition of language standard in the south of Serbia. The participants were the students from the first, second, third and fourth grade of Grammar school "Bora Stanković" in Vranje and Grammar school "Skenderbeu" in Preševo. The study was conducted on a sample of 120 participants (86 of them were girls and 34 were boys). A quantitative method is applied. Students were interviewed using an assessment scale instrument. The main aim of the research is: *the detection students' attitudes towards the standard language and the determination potential differences in the way of thinking between the boys and the girls*. Apart from the aim cognitive in nature, there is also a practical one: *improvement the teaching of Serbian language and literature in the south of Serbia*. The results of the research should show students' attitudes and their relationship with the observed variable (gender). The necessity of this kind of research stems from the fact that Prizren-Timok speech makes Serbian language teaching in schools in this area rather difficult because of its specific features which differ from the standard language. Teachers who teach mother tongue are the first and the most responsible ones for preserving the linguistic heritage. Therefore, it's important to respect students' local speech, while also enabling them to speak according to the language standards.

Key words: Prizren-Timok dialect area, standard Serbian language, attitudes of students, gender differences.

Прилози

**СКАЛА ПРОЦЕЊИВАЊА СТАВОВА УЧЕНИКА
СА ЈУГА СРБИЈЕ ПРЕМА УСВАЈАЊУ
СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА**

Овим истраживањем желимо да упознамо Ваше ставове у вези са усвајањем стандардног српског језика. Сматрамо да ће то бити од значаја за унапређење и побољшање ефикасности извођења наставе српског језика и књижевности у школама на југу Србије.

УПУТСТВО: За сваку тврдњу заокружите број описаног степена који Вам највише одговара. Степеновање заснивајте на личном мишљењу и досадашњем искуству. Битно је да приликом одговарања не пропустите ниједну тврдњу. Ваши одговори не могу бити ни тачни ни погрешни. Очекујемо само да будете искрени.

ПОЛ	мушки	☐	женски	☐
Описи степена:				
У потпуности се слажем	Слажем се	Не слажем се	Уопште се не слажем	
1	2	3	4	
1. На јавним местима говорим дијалектом.			1	2 3 4
2. У разговору са својим вршњацима користим дијалекат.			1	2 3 4
3. Не осећам се пријатно када у разговору са саговорником са новоштокавског говорног подручја говорим својим дијалектом.			1	2 3 4
4. На друштвеним мрежама за комуникацију користим дијалекат.			1	2 3 4
5. Начин говора (дијалекатски – стандардни) није показатељ степена образовања говорника.			1	2 3 4
6. Професори на часовима у школи говоре дијалектом.			1	2 3 4
7. Осећам потребу да у званичним (јавним) ситуацијама говорим стандардним језиком.			1	2 3 4

8. Да ли ћу говорити стандардним или локалним говором зависи од тога како говори мој саговорник.	1	2	3	4
9. Смета ми када чујем неког да говори у дијалекту на јавном месту.	1	2	3	4
10. Стандардни језик учим својом вољом.	1	2	3	4
11. Треба неговати стандардни језик.	1	2	3	4
12. Смаграм да бих боље говорио/ла стандардним језиком да живим на другом говорном подручју.	1	2	3	4
13. Стандардни језик у највећој мери усвајам путем телевизије.	1	2	3	4
14. Стандардни језик у највећој мери усвајам читањем дела признатих писаца.	1	2	3	4
15. Стандардни језик у највећој мери усвајам читањем часописа.	1	2	3	4
16. Стандардни језик у највећој мери усвајам на часовима српског језика и књижевности.	1	2	3	4
17. Треба неговати дијалекат.	1	2	3	4
18. Учим стандардни језик зато што морам.	1	2	3	4
19. Волео/ла бих да сам рођен/а у средини у којој се говори стандардним језиком.	1	2	3	4
20. Говорити у дијалекту је ИН.	1	2	3	4

ХВАЛА НА САРАДЊИ!

ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКА ОБЛИКОВАНOST РАДНЕ СВЕСКЕ ЗА УЧЕЊЕ СРПСКОГ И ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ – КОНТРАСТИВНИ ПРИСТУП (НА ПРИМЕРУ РАДНИХ СВЕЗАКА *РЕЧ ПО РЕЧ* И *NEW HEADWAY ELEMENTARY*)²

Рад се бави контрастивном анализом дидактичко-методичке обликованости радне свеске за учење и увежбавање српског језика као страног (*Реч по реч – радна свеска*, Институт за стране језике) и енглеског језика као страног (*New Headway Elementary – Workbook*, Oxford). Резултати анализе показали су да нема суштински значајне разлике између двеју радних свезака. Успешно одговарају на пред њих постављене захтеве у погледу дидактичко-методичког обликовања, уз постојање могућности за њихово даље усавршавање. Реч је о лепо дизајнираним и функционалним радним свескама које омогућавају систематско усвајање и увежбавање језика који се учи.

Кључне речи: радне свеске, *Реч по реч*, *New Headway Elementary*, српски језик као страни, енглески језик као страни.

1. Увод

Постојање квалитетног уџбеничког комплета главни је предуслов успешне наставе језика.³ Учење страног језика неминовно повлачи за собом и продукцију нових и модернијих уџбеничких комплета који ће у потпуности одговорати савременом концепту образовања, обезбеђујући наставницима и ученицима систематско остваривање наставног програма, односно усвајање предвиђеног градива.⁴ Према *Закону о уџбеницима* уџбенички комплет

¹ aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене*, бр. 178006, чији је руководилац проф. др Божо Ћорић.

³ „Уџбенички комплет нема јединствено, једнозначно појмовно и терминолошко одређење. Уобичајено је под њим подразумевати комплет пратећих – превасходно текстуалних – материјала уз основни уџбеник за један школски предмет и одређени разред (ниво учења) обједињених заједничком концепцијом...” (KONČAREVIĆ 2002: 74)

⁴ „Konstruktivistički pristup nastavi počiva na pretpostavci da se proces učenja odvija temeljem osobne konstrukcije i rekonstrukcije znanja koje nastaje kao rezultat učeničkih interakcija s

чине: уџбеник, радна свеска, збирка задатака, збирка текстова, репродукција докумената, уметничких дела, фотографија, илустрација, цртежа, нотни запис, дигитални запис, практикум за вежбе, аудио-запис, аудио-визуелни запис, материјал за конструкторско обликовање, речник за стране језике (ZOU 2015: 1–2).

Радна свеска је стални пратилац наставног процеса и укључује се у све видове наставне активности и све фазе организовања и извођења наставе (ILIĆ 2006: 113–114) – „представља серију питања, задатака, проблема, радних налога које ученик решава или извршава без непосредне помоћи наставника и о томе бележи своје одговоре, запажања и искуства на одређеним, за то предвиђеним местима” (KONČAREVIĆ 2002: 78). Радна свеска омогућава једноставан начин структурирања активности наставног рада у учионици, чиме настава језика добија на својој систематичности. Другим речима, доприноси усвајању нових и усавршавању постојећих језичких знања ученика, при чему предности коришћења радне свеске на часовима страног језика не осећају само ученици, већ и њихови наставници, који су у прилици да прате напредак ученика ради обезбеђивања додатне помоћи у савладавању појединих језичких партија. Стога би се могле издвојити неколике функције радне свеске за учење страног језика: самосталан практичан рад ученика, проверавање и усавршавање учениковог знања и праћење напредовања ученика. Урсула Ходли и Џама Галант радну свеску сматрају средством остваривања практичног дела наставног програма (HOADLEY, GALANT 2016: 1). Радна свеска потпомаже успешно дизајнирање наставног процеса од стране наставника и активно учествовање ученика на часовима. Такав значај радне свеске води ка потреби континуиране евалуације, која се у већини случајева темељи на процени њеног сврсисходног коришћења од стране ученика и наставника. Једино се континуираним оцењивањем може обезбедити квалитетна радна свеска за учење (страног) језика која у потпуности одговара потребама наставног програма и захтевима савремене конструктивистичке наставе. Спровођењем ревизија обезбеђује се отклањање постојећих грешака и побољшање квалитета уџбеничког комплета.

Потреба анализе дидактичко-методичког обликовања радних свезака свеприсутна је у данашњем наставном окружењу. Бернстејн истиче да је евалуација срце било које педагошке активности (BERNSTEIN 1996). Међутим, спровођење такве анализе неоствариво је без постојања претходне евалуације уџбеника који радна свеска прати.

Прегледом релевантне литературе може се закључити да слична истраживања нису досада вршена на српском говорном подручју. Ситуација је донекле другачија на енглеском говорном подручју, где је присутно неколико радова који се баве анализом радних свезака за учење енглеског језика као страног (OSBORN 1984; RANALLI 2002; NATION, MACALISTER 2010; BALEGHIZADEH, AGHAZADEH 2014; HOADLEY, GALANT 2016).

Ограничени број истраживања квалитета и природе радних свезака условљава спровођење систематских (контрастивних) анализа уџбеника за

prirodnim svijetom u određenom sociokulturnom kontekstu, uz dinamično posredovanje njihovih prethodnih znanja” (JUKIĆ 2013: 1).

учење страног језика. У складу са тим, циљ овога рада јесте контрастивна анализа две радне свеске за учење српског, односно енглеског језика као страног, о чему ће више речи бити у наредним поглављима.

2. Методологија истраживања

2.1. Предмет истраживања

Радне свеске имају важну улогу у учењу страног језика. Представљају средство за усавршавање језичких вештина решавањем одређеног броја задатака, при чему ученици усвајају граматичка правила, увећавају сопствени вокабулар и развијају говорне компетенције; уз то, подстичу самостално учење и олакшавају рад наставника. Радне свеске често садрже живописан и интересантан језички материјал, јасно назначавачући на шта треба ставити посебну пажњу, што се јасно, према речима Залани и Петнеки (1997), рефлектује на рад наставника, као и на стилове и стратегије учења ученика (према: SARDOZI i sar. 2006).

Стога је од важности спровођење константних анализа и евалуација постојећих радних свезака и указивање на могућности њиховог побољшања. Приликом истраживања у обзир се мора узети шири дијапазон мерила њиховог квалитета – од дизајна радне свеске, преко садржаја, до активности које предузимају ученици и наставници. Такође, дидактичко-методичко обликовање радних свезака односи се и на анализу наслова и поднаслова, текстова и задатака, наставникових подсетника и дефиниција изучаваних граматичких партија, као и могућности праћења напретка ученика.

Према Флишовим речима, радна свеска је у блиској вези са уџбеником са којим чини основу уџбеничког комплекта (FLEISCHETAL 2011). Таква констатација за собом повлачи потребу њихове симултане евалуације. Како је аутор већ спровео детаљну анализу уџбеника који чине уџбеничке комплете за учење српског, односно енглеског језика као страног, предмет овога рада биће контрастивна анализа двеју радних свезака – једне за учење и увежбавање српског језика као страног (*Реч по реч – радна свеска, почетни течај*) и друге за учење, односно увежбавање енглеског језика као страног (*New Headway Elementary – Workbook*).

2.2. Значај истраживања

Евалуација радних свезака игра велику улогу у побољшању квалитета уџбеничких комплекта. Као што је већ речено, Литлџон (1998) тврди да се анализом и евалуацијом уџбеничких комплекта ствара могућност за дубље сагледавање и самим тим преузимање контроле над њиховим дизајнирањем и коришћењем. Наведеним речима ваља додати и Шелдонове речи да постоје два разлога анализе и процењивања уџбеничких комплекта – олакшавање његовог избора и упознавање наставника са евентуалним недостацима (ŠELDON 1988: 237) – чиме се директно доприноси динамици рада у учионици.

Да спровођење контрастивног истраживања између двеју радних свезака има своје дидактичко-методичко оправдање и значај, потврђује закључак до кога је дошао Флиш (2011). Поредиши ефикасност радне свеске и уџбеника у наставном процесу, Флиш је открио да не постоји статистички значајна разлика између ученика који су користили радну свеску као наставно средство и оних који су свој рад заснивали на уџбенику (FLEISH 2011).

Контрастирањем двеју радних свезака допринеће се стварању јасније слике о сличностима и разликама које постоје међу њима, као и доношењу закључака о томе како би требало да изгледа савремена и методички прихватљива радна свеска за учење страног језика. Из таквог разлога рад може користити како домаћим ауторима уџбеничких комплета за учење српског језика као страног, тако и њиховим колегама из иностранства који се баве писањем и модификацијом уџбеничких комплета за учење енглеског или било ког другог језика као страног.

2.3. Истраживачки задаци

Канингсворт (1995) и Елис (1997) говоре о постојању три различите врсте анализе уџбеника – 1. *процењивање (будуће) употребне вредности уџбеника*; 2. *евалуација током коришћења уџбеника* (уџбеници у употреби), и 3. *ретроспективна евалуација уџбеника*. Аутор овога рада одлучио се за други тип анализе радних свезака, те су у складу са постављеним предметом истраживања издвојени следећи истраживачки задаци:

1. Контрастирати садржаје двају радних свезака;
2. Анализирати дидактичко-методичку обликованост радних свезака;
3. Изнети закључке о квалитету радних свезака за учење страног језика;
4. Предложити мере за побољшање квалитета анализираних радних свезака.

Пружањем одговора на наведена истраживачка питања показаће се како би требало да изгледа савремена и комплетно дидактичко-методички обликованарадна свеска за учење страног језика, која у потпуности одговара савременом конструктивистичком концепту образовања.

2.4. Корпус

Предмет дескриптивне анализе (евалуације) овог рада јесу радне свеске за учење и увежбавање српског, односно енглеског језика: *Реч по реч – радна свеска* Института за српски као страни језик⁵ и *New Headway Elementary – Workbook* британске издавачке куће *Oxford*.⁶ Како је аутор већ спровео детаљну анализу уџбеника које радне свеске прате, разлози због

⁵ Маша Селимовић Момчиловић, Љубица Живанић, *Реч по реч – радна свеска*, Београд: Институт за стране језике, 2012.

⁶ Liz and John Soars, *New Headway Elementary Workbook Fourth Edition*, Oxford: Oxford University Press.

којих се аутор одлучио за њихову евалуацију готово су идентични онима којима се водио приликом анализе уџбеника:

1. настава српског језика као страног последњих година добија на замаху отварањем нових центара, те како су уџбеници и радне свеске неопходна наставна средства, потребно је стално праћење напретка у њиховом дизајнирању поређењем са уџбеницима и радним свескама за усвајање енглеског језика као страног, који су на тржишту присутни више деценија и одликују се изузетним квалитетом;
2. није било претходних анализа ових двеју радних свезака – ни појединачно, ни контрастивно;
3. спроведена анализа уџбеника *Реч по реч* и *New Headway Elementary* од стране аутора овога рада неминовно за собом повлачи и потребу анализе радних свезака, ради доношења закључака о квалитету уџбеничког комплета за учење српског, односно енглеског језика;
4. према речима аутора, обрадне свеске долазе уз уџбенике намењене младима и њиховом учењу језика на нивоу А1;
5. радне свеске припадају комплетима који су публиковани на почетку друге деценије 21. века (*Headway Elementary* 2010; *Реч по реч* 2013);
6. свака од радних свезака састоји се из различитих поглавља насловљених према теми која се у пратећем уџбенику обрађује и различитих лекција осмишљених да доводе до усвајања и увежбавања граматичких знања, увећања вокабулара и стицања одређених говорних компетенција.

3. Анализа радних свезака

Радне свеске за учење страног језика, као што је већ речено, имају важну улогу у наставном процесу. Њима се увежбавају садржаји и стичу неопходне вештине ради достизања одређеног нивоа комуникативне способности. Према речима Литлсона (1998: 183), радне свеске имају функцију медија између наставника и ученика. Само добро припремљене радне свеске могу бити корисне обема странама – наставнике спашавају од свакодневног припремања материјала и помажу им у избору метода и облика рада (HUTCHINSON, TORRES 1994), а ученицима омогућавају развој језичких компетенција. Због њихове важности неопходно је вршити сталне анализе и евалуације, како би се евентуално уочени недостаци отклонили, а будућа издања постала квалитетнија и служила на корист како наставницима, тако и ученицима.

3.1. Уопштени поглед на структуру и садржај радних свезака

Радне свеске које су предмет анализе намењене су усвајању и увежбавању српског, односно енглеског језика као страног на нивоу А1. Циљ радних свезака јесте да ученици, полазници курса, овладају основним знањима из

области фонетике, морфологије и синтаксе, да усвоје одређени фонд речи, као и да се оспособе за успостављање основне комуникације на страном језику. Радне свеске долазе у комплету са „звучном читанком” без које би њихова употреба била незамислива. Елизабета Сизманска Цаплак „звучну читанку” сматра важним елементом уџбеничког комплета који обезбеђује стварање непосредних животних ситуација у којима се налазе изворни говорници језика који се жели научити. На тај начин, ученици су у могућности да чују и усвоје изговор и интонационе обрасце изворних говорника без помоћи наставника – настава се може индивидуализовати (SZYMAŃSKA-CZAPLAK 2007: 229). Обе радне свеске кресе атрактивно дизајниране корице.

Слика 1. Изглед корица анализираних радних свезака

Садржаји (односно налози и задаци) распоређени су према поглављима која су разврстана на исти начин као што је то случај у уџбенику, али са једном битном разликом у радној свесци за учење и увежбавање српског језика: нема посебног истицања вештина и знања које би ученици требало да стекну извршавањем одређених налога, што се коси са препоруком Џејна Озборна да би аутори радних свезака требало да сврху задатака приближе ученицима (и наставницима) (OSBORN 1984). Већ на први поглед може се закључити да су аутори много мање пажње посветили радној свесци него уџбенику, код кога су у садржају јасно дефинисани циљеви сваке лекције. За разлику од радне свеске за учење и увежбавање српског језика, аутори радне свеске за учење енглеског језика сваки од задатака ставили су у садржај и прецизно формулисали граматичку партију којој припада или вештину ради чијег је развоја задатак осмишљен: на пример, задаци *6 my and your* и *7 his and her* у оквиру првог поглавља имају за циљ увежбавање и усвајање система присвојних придева (*Possessive adjectives*). У радној свесци (као и у уџбенику) за учење и увежбавање српског језика налази се 24 поглавља,

односно 48 текстова, јер се у оквиру сваког поглавља налазе по 2 текста, док у радној свесци за енглески језик има 14 поглавља, у којима су јасно формулисани задаци за усвајање одређених граматичких партија и језичких вештина.⁷ Интересантна је чињеница да у садржају радне свеске за учење и увежбавање енглеског језика нема наслова текстова заступљених у лекцијама, као што је то случај у радној свесци за српски језик, где називи текстова заправо чине њен садржај. Међутим, у обема радним свескама постоји посебно поглавље са решењима, с тим да се већ на насловној страни радне свеске за енглески језик ученицима сугерише да у њој могу наћи и решења постављених задатака (*Workbook with key*). Постојање поглавља са решењима може одредити позицију ученика и наставника. Као што је у претходним поглављима речено, радна свеска је намењена индивидуалном раду ученика. Постојање решења утиче на промену позиције наставника у процесу усвајања страног језика – наставник се ставља у други план зато што ученици могу проверити да ли су на прави начин решили одређене задатке. У случају да постоје задаци који им нису јасни, ученици се у било ком тренутку могу обратити наставнику ради добијања повратне информације. На тај начин се открива њена природа: намењена је за двоструки рад – и код куће и на часу, јер и када ученици добијуналог да одређене задатке ураде код куће, изнова се враћају на час и у сарадњи са наставником разјашњавају језичке партије које нису разумели. Тиме радна свеска добија функцију показатеља напредовања ученика (RANALLI 2002).

SADRŽAJ		
	TEKST A	TEKST B
1	Aerodrom Nikola Tesla str. 4	Prvi dan u Institutu str. 7
2	U hotelu str. 9	U gradu str. 10
3	Koliko je sati? str. 12	Nova drugarica str. 14
4	Subota str. 16	Dolaze gosti str. 18

CONTENTS		
UNIT 1 amici/are 1 What's your name? 5 2 The town France 5 3 He's a doctor from Mexico 6 4 Long forms 6 5 Short forms 6 Possessive adjectives 6 my and your 7 7 his and her 7	Numbers and prices 11 1-100 14 14 How much? 14 UNIT 3 Present Simple 1 What does he/she do? 15 2 Spelling of the third person singular 16 3 Daily routines 16 Questions and negatives 4 Question words 17 5 Questions about happen 17 6 does, is, or has? 17 7 Yes/No questions 18	UNIT 5 there is/are, some/any - prepositions 1 Describing a room 27 2 Questions and answers 27 3 A cottage near the sea 28 4 Short answers 28 this/that/these/those 5 this or that? 29 6 whose/whose? 29 7 this/those, it/they 29 8 that/those, it/they 29 Vocabulary 9 Rooms and activities 30

Слика 2. Изглед дела садржаја анализираних радних свезака

Прегледом садржаја радне свеске за учење и увежбавање енглеског језика и прегледом читаве радне свеске за учење српског језика, може се уочити да теме заступљене у њима одговарају темама којима се баве уџбеници које поменути радне свеске прате. Наиме, свако од поглавља (у једној и другој радној свесци) у вези је са темом прописаном у документу *Common*

⁷ Иако се радна свеска често дефинише као наставно средство које, између осталог, помаже ученицима у увећању речничког фонда, ни у једној до анализираних радних свезака нема речника. Разлог томе лежи у економисању аутора уџбеничког комплета, јер у уџбеницима који чине уџбеничке комплете за учење српског и енглеског језика већ постоје речници са бројем речи довољним за савладавање страног језика на нивоу А1.

European Framework of Reference (CEFR), чијим изучавањем би ученик требало да на нивоу A1 буде у могућности да: представи себе; каже одакле је и укратко опише свој град; разговара о породици и пријатељима описујући њихов изглед и карактерне особине; разговара о одећи, омиљеној храни, свакодневним активностима и састанцима са пријатељима; опише свој дом и покаже способност разговора о своме кретању; обави основне административне дужности и дискутује о производима и куповини.

Аутори радних свезака посебну пажњу су обратили на дизајнирање појединачних страна. Према речима Озборна, страна мора бити осмишљена тако да нађе праву меру између атрактивности радне свеске и њене корисности (OSBORN 1984: 14), којима у анализираним свескама доприносе прегледност, јасност и умешан распоред садржаја. У радној свесци за српски језик (као страни) доминирају четири боје – бордо, наранџаста, бела и црна, док радна свеска за енглески језик нема потребног колорита⁸. Аутори свеске за учење и увежбавање српског језика као страног пажњу су посветили распореду боја на страни, те је тако бордо бојом означено заглавље, наслови лекција и преводи на енглески језик; наранџастом је обојен лист; белом су означени квадратићи који претходе радним налозима, док је црном представљен текст на српском језику. Из овога се јасно може видети да прва од поменутих свезака предњачи у односу на радну свеску за учење енглеског језика, која је израђена црно-белом техником.

Заглавља у двома радним свескама се разликују. У радној свесци за учење и увежбавање српског језика заглавље не садржи назив лекције (назив долази нешто касније), већ је словима означен број лекције (на пример *прва лекција*) поред кога стоји илустрација теме о којој ће се говорити у наставку. Радна свеска за енглески језик доноси све потребне податке за ученике (и наставнике), како би знали о чему ће у одређеном поглављу бити речи – број лекције је означен великим бројем, поред кога су курзивом истакнуте граматичке партије са којима ће се ученици срести (*am / is / are, my / your / his / her, aoran*), као и назив лекције (*Countries and nationalities*).

Још једна предност радне свеске за учење српског језика која показује да су аутори српског приручника већу пажњу посветили апаратури визуелизације⁹ јесте постојање иконица, којима се илуструју различите врсте активности које би требало да буду предузете од стране ученика – звучник који означава слушање, папир и оловка који означавају вежбе писања, као и лице које означава вежбе говорења. Сличних илустрација нема у радној свесци за учење и увежбавање енглеског језика. Међутим, вредност апаратуре визуелизације се умањује коришћењем црно-белих илустрација, које су присутне о обема радним свескама. Ипак, и поред таквог недостатка ученицима је обезбеђена потребна прегледност и лако сналажење у разумевању налога и савладавању задатака.

⁸ О инструкционом дизајну, како га назива Озборн (1984), биће касније више речи.

⁹ Више о апаратури визуелизације погледати у: Н. Трнавац (1999). Дидактичко-методичка апаратура за рад ученика у основношколским уџбеницима, у: *Вредности савременог уџбеника (Зборник радова са скупа)*, Ужице: Учитељски факултет, 93–122.

3.2. Анализа налога и задатака присутних у радним свескама

Налози и задаци који су предмет анализе овог поглавља представљају централни део сваке радне свеске и чине њен садржај, који треба да обезбеди систематичан и обједињавајући преглед свега што су ученици усвојили на часовима обраде новог градива, уз напомену да „циљ радне свеске није превасходно репродуковање и утврђивање уџбеничких садржаја, већ постизање ширег интелектуалног и комуникативно-говорног развоја ученика” (Кончаревић 2002: 86). Стога и њихова анализа мора бити унапред испланирана са добро постављеним истраживачким задацима.

Обе анализиране радне свеске садрже разноврсне задатке чијим решавањем ученици увежбавају и усвајају нова знања из граматике. Сви налози и задаци су усмерени на развијање вештине слушања, говорења и писања, што сараднички императиви типа *слушајте, прочитајте, напишите, допуните, напишите, поновите / write, read, answer, complete* недвосмислено потврђују. Добра радна свеска би, према речима Озборна, требало да садржи разноврсне задатке који ће ученицима помоћи у увежбавању градива које припада различитим лингвистичким подручјима (OSBORN 1984: 15) – фонетици, морфологији, синтакси, лексикологији и правопису. Дакле, радна свеска „представља средство којим се обезбеђује пуна интеграција различитих подручја наставе језика (књижевности) и културе изражавања” (ILIĆ 2006: 116).

Радна свеска / Лингв. подручје	<i>Реч по реч</i>	<i>New Headway Elementary</i>
ФОНЕТИКА	Слушајте гласове српског језика по абecedном реду. /4/	Where's the stress? Put these two-syllable words into the correct columns, A or B. /7/
МОРФОЛОГИЈА	Слушајте реченице. Замените именицу заменицом као у примеру у радној свесци. /26/	Using pronouns in a text. Complete the sentences with the correct pronoun. /20/
СИНТАКСА	Направите питања са ШТА или КОГА у радној свесци. /17/	Making questions. Write questions for these answers. /10/
ЛЕКСИКОЛОГИЈА	Слушајте спикера и запишите речи које чујете. /47/	Opposite verbs. Complete the sentences with the opposite verb in the correct form. /24/

Слика 4. Пример објашњења граматичке појаве у радној свесци за енглески језик као страни¹⁰

Џејн Озборн (1984) у своме раду говори о потреби подвлачења главне идеје (речи) реченице у параграфу, како би ученици приликом читања препознали чињеницу од изузетне важности за разумевање налога¹¹ (OSBORN

¹⁰ У питању је *лингвопродуктивна очигледност* радне свеске – приказује појаве и процесе у језику, његове прадигаматске и синтагматске норме и законитости (АНИЦЕНКО 1975: 24–25).

¹¹ Искусни наставници знају да ученици често не читају инструкције, већ брзоплето прелазе преко њих ради решавања задатка.

1984: 18). Таква пракса је подједнако заступљена у анализираним радним свескама – познају је и радна свеска за учење и увежбавање српског, ирадна свеска за учење енглеског језика, с тим да постоји битна разлика у њеној реализацији. У радној свесци за српски језик аутори су применили један начин посебног истицања – *верзализацију*, док су се у радној свесци за енглески језик аутори користили техникама *курзивизације* и *додатног затамњења текста*,¹² остварујући важан педагошки циљ. Истицање сврхе задатка, односно његове стручне вредности, заснива се на чињеницама које га условљавају и чијем откривању оно тежи (NIKOLIĆ 1999: 36) – у радној свесци за учење енглеског језика сврсисходност задатка представљена је на тај начин што се сваки први радни налог састоји из две секвенце: реченице која указује шта ће се вежбати (истакнута курзивом) и налога за рад. Међутим, у радној свесци за учење српског језика као страног нема истицања циља задатка који се решава. Тиме се дефинитивно прави битна разлика између ових двеју радних свезака – радна свеска за енглески језик се може користити независно од уџбеника и са одређене временске дистанце, док радна свеска за учење српског језика показује зависност у односу на уџбеник. Другим речима, ученик који учи енглески језик као страни може је употребити и након одређеног временског интервала тачно знајући шта ће обновити и увежбати, док ће ученик који учи српски језик као страни у таквом случају морати да консултује уџбеник, ради подсећања шта је у којој лекцији учено, како би знао у ком поглављу радне свеске треба решавати задатке.¹³

Реч по реч

Слушајте реченице и направите питања са ГДЕ или КУДА у радној свесци.

New Headway Elementary

Complete the sentences with *and, so, but, or because*.

Yes/No questions and short answers (Write questions and answers about the people in exercise 1)

Слика 5. *Инструкције дате у анализираним радним свескама*

Но, како би ученицима било јасније шта треба урадити, аутори су посебно истакли решен пример користећи се различитим техникама – аутори радне свеске за српски језик су користили технику *промене колорита, подвлачења и заокруживања*, док су се аутори радне свеске за енглески језик одлучили за примену технике *курзивизације*. Овакав поступак представља основу за стварање посебне опасности у настави која се испољава у виду *копирања форме*.

¹² Поступак који је познат ауторима уџбеника за учење српског језика, што се може видети у одређеним вежбањима: Treba da **stigne** u dva sata. / **Stigao** je pre pet minuta (*Reč po reč* 2012: 111).

¹³ Наравно, увек постоји могућност здраворазумског закључивања сврховитости одређеног задатка.

<i>Реч по реч</i>	<i>New Headway Elementary</i>
Slušaj rečenice i stavite glagol u perfektu u radnoj svesci.	T 8.3 Make the positive verbs negative. Make the negative verb positive.
Silvija i Nikola sede u lekarskoj sobi. / Silvija i Nikola su sedeli u lekarskoj sobi.	She drove to work.
Slušajte rečenice i zaokružite šta je tačno u radnoj svesci.	<u>She didn't drive to work.</u>
Marko je otišao (b) u Italiju.	
Dopunite rečenice glagolom u perfektu u muškom rodu.	
Ja sam išao u bioskop.	

Слика 6. Примери решених задатака у анализираним радним свескама

Посебан квалитет радних свезака за учење српског и енглеског језика као страног јесте начин формулације налога и задатака¹⁴ – јасност, прецизност, недвосмисленост и лакоћа разумевања карактеристике су које их праве. „Питања су ваљана ако удовољавају језичким, стручним и психолошко-дидактичким захтевима” (NIKOLIĆ 1999: 35). Ученици немају проблема да такве инструкције и захтеве разумеју, прате и без потешкоћа примењују (*Slušajte glasove srpskog jezika po abecednom redu; Slušajte i dopunite rečenice sa MOJ, MOJA, MOJE... / Write sentence about you. Use each expression in 1 once; Rewrite the sentence using ago...*). У обема радним свескама, што се може видети из побројаних примера, аутори су водили рачуна да не упуте више од два (евентуално три) захтева. Према речима Озборна, постављањем већег броја питања (тзв. *вишеструких питања* или, како их Милија Николић назива *вишепредметних питања*) постоји опасност учениковог несналажења, а затим и погрешног одговора на постављено питање (OSBORN 1984: 16; NIKOLIĆ 1999: 38). Како се начини формулације задатака понављају из лекције у лекцију, ученици немају проблема да и сложеније формулације упамте и готово без посебног задржавања на њима примењују, чиме се њихова сложеност редукује. Може се закључити да су аутори нашли праву меру у избору захтева, јер би се постављањем, на пример, само једног налога појавила опасност *недостатка информација*, због које ученици такође не би били успешни у његовом решавању. Такође, радне свеске садрже занимљиве и функционалне радне налоге, без постојања оних задатака који би беспотребно трошили учениково време.

Концепција задатака у највећој мери утиче на одређивање квалитета радних свезака. Питањима се подстичу ученици на мисаону и говорну ак-

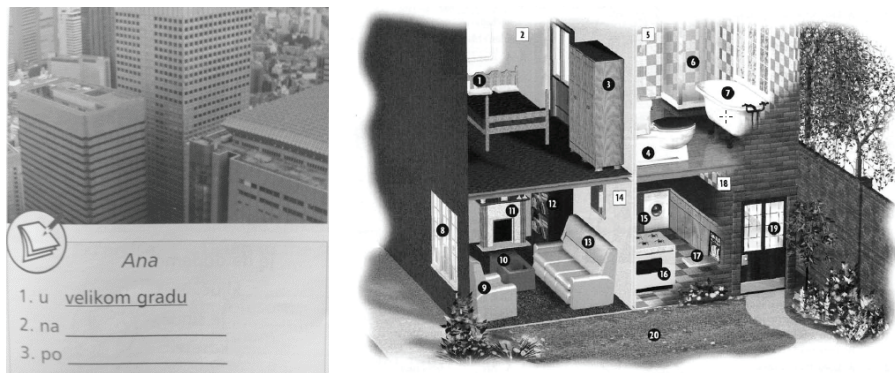
¹⁴ Исти радни захтев може бити саопштен упитном и заповедном реченицом (NIKOLIĆ 1999: 34), која доминира у анализираним радним свескама и омогућава да се ученици на прави начин упуте на врсту и квалитет рада.

тивност (NIKOLIĆ 1999: 34). Павле Илић према начину формулације питања разликује питања *отвореног* и *затвореног типа* (ILIĆ 2010: 156). У обема радним свескама доминирају питања затвореног типа, што је и очекивано јер се ради о изучавању језика на нивоу А1. Међутим, у радној свесци за енглески језик постоје питања, односно налози који ученику дају слободу да осмисле и напишу свој одговор. На пример, од ученика се очекује да састави писмо добијајући све потребне информације од аутора радних свезака: *Write a letter to the Alexandra Hotel. Book a single room for four nights next month. Ask for a room with a view of the sea, and ask for a brochure of the hotel. The address is...; Look at the people in the pictures. Describe them. What are they wearing? What are they doing? Write some sentences about them* (New Headway Elementary Workbook 2010: 53, 60). Задаци отвореног типа нису заступљена у радној свесци за учење српског језика. Квалитет задатака (а самим тим и радних свезака) умањује постојање делимично репродуктивних питања (у вези је са могућношћу копирања форме, о којој је изнад више било речи). Ако се у обзир узме Блумова таксономија когнитивних процеса и исхода (1. *досећање*; 2. *разумевање*; 3. *примењивање*; 4. *анализирање*; 5. *стварање*) (BLOOME 1956), може се закључити да питања у анализираним радним свескама обухватају ниже ступњеве мисаоних процеса, што се јасно види из језика самих питања, а што се може оправдати чињеницом да су радне свеске намењене стицању језичких вештина на нивоу А1: *Слушајте и обележите на листи куповине у радној свесци шта је (Иван) купио; Допуните реченице као у примеру; Слушајте спикера и у радној свесци заокружите шта је тачно; Тачне реченице обележите са Т, а нетачне са Н у радној свесци; Слушајте шта говоре Милица, Иван и Ана и попуните табелу; Проверите шта сте заокружили; Напишите речи које чујете поред одговарајуће слике; Write the adjectives; Rewrite the sentences using the correct form of have got; Complete the sentences using the comparative form of adjective; Put the words in the correct order to make sentences or questions; Match a noun in A with a noun in B to make a new noun...*

На основу датих примера уочава се постојање ограниченог броја задатака у радним свескама. Честа употреба препознатљивих форми,¹⁵ али у различитим контекстима, може имати две предности: прво, смањује се потреба за наставниковом интервенцијом и, друго, једном научена форма радних налога омогућава ученицима да се концентришу на решавање задатка (OSBORN 1984: 23). Тако, у анализираним радним свескама се могу разликовати три врсте задатака: *задаци вишеstrukог избора, допуњавања и повезивања*; иститипови задатака присутни су и у уџбеницима са којима радне свеске чине део уџбеничког комплета. Са друге стране, због постојања ограниченог броја задатака и њихових форми, радне свеске не пружају подршку развоју стваралачког и критичког мишљења код ученика, о којима пишу Ивић и сарадници приликом издвајања стандарда квалитета дидактичке обликованости уџбеника.

¹⁵ „Вредност питања, а и сваког другог радног подстицаја зависи од рада који му *претходи и следи*” (NIKOLIĆ 1999: 35).

Функционалности и изгледу радне свеске умногоме доприносе и фотографије које се у њој налазе. Анализирани радне свеске кресе висококвалитетне илустрације, чија је вредност умањена квалитетом штампе – нису штампане у боји. Ј. И. Перовски сматра да илустративни материјал треба да буде „ефикасни очигледни ослонац мишљења ученика у процесу њиховог спознавања реалности и појава које се описују у уџбенику” (према: KONČAREVIĆ 2002: 102). Више је функција фотографија присутних у радним свескама за учење страног језика: 1. илуструју текст уз који стоје¹⁶, тј. потпомажу његово разумевање; 2. повећавају мотивацију за учење; 3. доприносе култивисању естетских осећања; 4. представљају ослонац у мисаоним процесима тако што држе у опажајном пољу информације у току њиховог разматрања; 5. омогућавају ученику да упозна изглед реалности које не среће у свом свакодневном животу (IVIĆ 1984: 141–142), и 6. представљају саставни део инструкције (*Гледајте слике у радној свесци и напишите одговоре на питања која чујете /31/; Look at the pictures and answer the questions /61/*).

Слика 7. Примери илустрација у анализираним радним свескама

У блиској вези са ограниченим бројем начина формулације питања стоји и одређени број начина на који ће ученици дати одговор. Уколико би се сваком питањем од ученика тражило да одговори на другачији начин, таква наставна пракса би га могла збунити и навести на давање погрешног одговора. Тако, у радној свесци за српски језик постоје три начина давања одговора на постављена питања: *заокруживање*, *уписивање*, и, веома ретко, *повезивање*, док у радној свесци за енглески језик још постоји и *подвлачење*.

Укључивањем вишеструких мерила дидактичко-методичког обликовања уџбеничког комплета обезбеђује се његова квалитетна евалуација. Поређењем, односно контрастирањем двеју радних свезака износи се запа-

¹⁶ Дешава се да у радним свескама буде фотографија (и илустрација) које су неодговарајуће и збуњујуће за ученике, те неминовно утичу и на смањење квалитета уџбеничког комплета, без обзира колико дивно изгледале.

жањау виду показатеља нивоа корисности у настави страног језика. На основу спроведених анализа донети су закључци о позитивним и негативним странама њихове примене у наставном процесу.

4. Закључак

Процес евалуације радних свезака описан у овом раду има за циљ доношење објективних закључака у вези са дидактичко-методичким обликовањем радних свезака за учење српског, односно енглеског језика као страног – *Реч по реч, New Headway Elementary*. Неминовно су се наметнула два питања: *Да ли би требало унапређивати радне свеске?* и *Да ли оне могу бити унапређене?*

Истраживање је показало да је реч о квалитетним језичким приручницима, који омогућавају увежбавање (и усвајање) лингвистичких садржаја, представљених у пратећем уџбенику, на нивоу А1. Реч је о лепо дизајнираним и функционалним радним свескама које пружају подршку систематском увежбавању (и усвајању) страног језика. У погледу дидактичко-методичког обликовања приручници задовољавају пред њих постављене стандарде, остварујући пуну интеграцију различитих подручја наставе језика и културе изражавања, на тај начин да ученици могу сврсисходно користити научени страни језик.

Анализирани приручници моделовани су тако да омогућавају самосталан рад ученика, њихово континуирано праћење и проверавање, утичући на позицију наставника у настави страног језика. Наиме, улога наставника се своди на доношење одлука о задацима који ће се решавати, методичким поступцима који ће се примењивати и праћење индивидуалног напредовања ученика.

Дизајну радних свезака аутори су посветили посебну пажњу; свака страна, а самим тим и приручници у целисти, осмишљени су ради налажења праве мере између њихове атрактивности и корисности. Јасност и прегледност радних свезака омогућавају њихову функционалну употребу на часовима страног језика. Међутим, утисак о радним свескама умањује квалитет штампе. Са једне стране, њихова природа приручника неминовно утиче на ограничење буџета за штампу; са друге стране, изузетна важност радних свезака захтева и више улагања у њихово дизајнирање и продукцију.

Налози и задаци присутни у анализираним радним свескама обезбеђују самосталан рад ученика ради увежбавања научених садржаја – заступљене су преткомуникативне (језичке и говорне) и комуникативне вежбе; усмерене су на развијање језичких знања, вештина, говорних и писмених компетенција – од фонетике, преко морфологије, синтаксе и лексикологије, до културе изражавања и правописа, односно правоговора. Језик инструкција одликује се јасношћу, прецизношћу и самим тим разумљивошћу. Концепција радних налога и задатака утиче на прављење битне разлике између ових двају приручника – радна свеска за учење српског језика показује већу зависност од

уџбеника који прати, за разлику од радне свеске за енглески језик; наиме, у радној свесци за српски језик нема јасног истицања сврхе (циља) задатка који се решава, те ученици морају консултовати уџбеник ради утврђивања граматичке партије о којој је учено у одређеној лекцији – на тај начин се предодређује тренутак употребе радне свеске за српски језик: *мора се користити симултано са уџбеником*. Према речима Ксеније Кончаревић, повезивање радних свезака са уџбеником требало би да буде обезбеђено паралелном рубрикацијом: наиме, и у радним свескама материјал је распоређен према уџбеничким параграфима (сваком параграфу, дакле, одговара одређена количина вежби садржана у радној свесци) (KONČAREVIĆ 2002: 86).

Применом техника *промене колорита, подлвачења, заокруживања и курзивизације* у радним свескама директно се утиче на начин формулације налога и задатака који се одликују јасношћу, прецизношћу и недвосмисленостју, удовољавајући на тај начин језичким, стручним и психолошко-дидактичким захтевима. Највећи недостатак радних свезака проузрокован је непостојањем могућности за развој стваралачког и критичког мишљења, а што је даље узроковано постојањем ограниченог броја форми задатака.

Радне свеске које су предмет истраживања уједно су и самодоволне, јер: а) ученик и наставник могу да остваре циљеве наставе не излазећи из њихових оквира; б) радне свеске су прикладне са становишта потребе за самоучењем, и в) без њих не би било могуће реализовати циљеве наставе страног језика.

Веома је мало контрастивних анализа радних свезака у свету и код нас. Скоро ништа није написано о њиховом дидактичко-методичком обликовању. Спроведено истраживање само је мали корак у расветљавању тога подручја. Стога би истраживачи требало да се позабаве питањем квалитета радних свезака за учење страног језика. Детаљније анализе више радних свезака (и уџбеничких комплета) допринеће увећању сазнања о томе како би требало да изгледа савремен и комплетно дидактички обликован уџбенички комплет за учење страног језика.

Цитирана литература

- АНИЩЕНКО, А. П. *Функции иллюстративности как элемента структуры учебника*. „РНШ”, 1975, (1), стр. 21–26.
- ЗУЕВ, Д. Д. *Проблемы теории школьного учебника и пути его совершенствования*, „СП”, 2, 1976: стр. 72–76.
- BALEGHIZADEH, Sasan, Solmaz, Aghazadez. „Activity Types in ESL Workbooks: A Content Analysis”. *Korea TESOL Journal*, Vol. 11, No. 1, 2014: 184–214.
- BERNSTEIN, Basil. „Pedagogy, symbolic control and identity”. *British Journal of Sociology of Education*, 18 (1) (1996): 119–124.
- BLOOME, B., et al.. *Taxonomy of educational objectives: Handbook I, The cognitive domain*. New York: David McKay & Co., 1956.
- Council of Europe, *Common European Framework of Reference for Languages:*

- Learning, Teaching, Assessment*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CUNNINGSWORTH, A. *Choosing your coursebook*, Heinemann: Oxford, 1995.
- ELLIS, R. „The empirical evaluation of language teaching materials”, *ELT Journal*, 51 (1) (1997): 36–42.
- FLEISCH, B., N. Taylor, R. Herholdt, I. Sapire. „Evaluation of back to basics mathematics workbooks: A randomised control trial of the primary mathematics research project”. *South African Journal of Education*, 31 (4) (2011): 488–504.
- HOADLEY, Ursula, Jaamia Galant. „An Analysis of the Grade 3 Department of Basic Education workbooks as curriculum tools”. *Stellenbosch Economic Working Papers*. Stellenbosch University, 2016.
- HUTCHINSON, T., A. Waters. *English for Specific Purposes (A learning-centred approach)*, Cambridge: University Press, 1987.
- ILIĆ, P. *Srpski jezik i književnost u nastavnoj teoriji i praksi*, Novi Sad: Zmaj, 2006.
- IVIĆ, I. „Ka jednoj psihologiji udžbenika”, u: *PTU*, Beograd: ZUNS, 1984: str. 93–142.
- IVIĆ, I., A. Pešikan, R. Jankov, A. Bogojević, J. Pešić, S. Antić, S. Marinković, D. Šišović. *Osnovni standardi kvaliteta školskih udžbenika, Obrazovni standardi kvaliteta školskih udžbenika*, Beograd: Obrazovni forum, 2004.
- JUKIĆ, RENATA. „Konstruktivizam kao poveznica poučavanja sadržaja prirodno-nastavnih i društvenih predmeta”. *Pedagogijska istraživanja*, 10 (2) (2013), str. 241–263.
- LITTLEJOHN, A. „The analysis of language teaching materials: Inside the Trojan Horse”, in B. Tomlinson (Ed.), *Materials development in language teaching*, Cambridge: CUP, 1998: 179–211.
- NATION, I. S. P., J. Macalister. *Language curriculum design*. New York, NY: Routledge, 2010.
- NIKOLIĆ, Milija, *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*, Beograd: ZUNS, 1999.
- OSBORN, Jean. „Evaluating Workbooks”. *Reading Education Reports*, No. 52, University of Illinois, 1984: 1–35.
- RANALLI, James. *An Evaluation Of New Headway Upper-intermediate*. University of Birmingham, 2002: 1–20.
- SÁROSDY, Judit, Tamás Farczádi Bencze, Zoltán Poór, Marianna Vadnay. *Applied Linguistics I* (for BA Students in English), Bölcsész Konzorcium, 2006.
- SHELDON, L. „Evaluating ELT textbooks and materials”. *ELT Journal*, 42 (4) (1998): 237–246.
- SZYMAŃSKA, Czaplak. „The Analysis of EFL Coursebooks for the Presence of Culturally”, *Marked Elements – Implications for the Teaching Process*, 2007.
- ZALÁNNÉ SZABLYÁR, A., K. Petneki. *Hogyan válasszunk nyelvkönyvet? Az iskolai nyelvtanításban használt nyelvkönyvek, tanulási és tanítási segédletek min_sítési rendszere*. Budapest: Soros Alapítvány, 1997.
- ZOU: Zakon o udžbenicima, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 68/2015. Beograd: Službeni glasnik.
- ZUEV, D. *Školski udžbenik*. Beograd: ZUNS, 1988.

Извори

- SELIMOVIĆ MOMČILOVIĆ, Maša, Ljubica, Živanić. *Srpski jezik – početni tečaj za strance (Reč po reč)*, Beograd: Institut za strane jezike, 2012.
- SELIMOVIĆ MOMČILOVIĆ, Maša, Ljubica, Živanić. *Srpski jezik – početni tečaj za strance (Reč po reč) – radna sveska*, Beograd: Institut za strane jezike, 2013.
- SOARS, Liz, John, Soars. *New Headway Elementary Fourth Edition*, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- SOARS, Liz, John, Soars. *New Headway Elementary Fourth Edition – Workbook*, Oxford: Oxford University Press, 2010.

Aleksandar M. Novaković

DIDACTIC DESIGN OF WORKBOOKS FOR LEARNING SERBIAN AND ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE - CONTRASTIVE ACCESS (IN THE CASE OF WORKBOOKS “REČ PO REČ” AND “NEW HEADWAY ELEMENTARY”)

The work deals with the contrastive analysis of the didactic-methodical design of the workbook for learning Serbian as a foreign language (“Reč po reč” – Workbook, The Institute of Foreign Languages) and English as a foreign Language (“New Headway Elementary” – Workbook, Oxford). Results of the analysis showed that there are no essentially significant differences between the two workbooks. They successfully respond to the demands placed upon them in terms of didactic and methodical design, with the possibility for their further development. It is about nice designed and functional workbooks that enable systematic learning and practicing the language to be learned.

Keywords: contrastive analysis, workbooks, *Reč po reč*, *New Headway Elementary*, Serbian as a foreign language, English as a foreign language, didactic design of workbooks

ГРАБА

ТЕКСТОВИ ИЗ ГРАДСКОГ ГОВОРА ПРЕШЕВА (узрасни и образовни избор)²

На овом месту дат је избор текстова из говора градског насеља Прешево. Ради се о транскрипцијама насталим на основу снимљених говора рођених Прешевљана. Избор је тако сачињен да представља слику овог говора мушких и женских говорника према узрасним нивоима и различитих образовних профила, те се они могу упоредити из углава ових друштвених варијабли. На почетку су дати текстови најстаријих информатора, а онда се нижу говори све млађих говорника, све до предшколског узраста. Снимци су настали у спонтаним разговорима с циљем да се забележи аутентичан говор.

1.

Метуш с мене што је радија, ис Чукарку – питува га за вино да му продам. „Ма, волим“, вика, „само немам куде да чувам.“ „Па подрум.“ „Имам подрум“, вика, „али ја живим туј.“ Кад су правили кућу, и на подрум велики врата да се ставив. На сина: „Не може!“ „Зашто?“ „Не може, ће ставиши мали врата, колко човек да прође.“ „Ће ме направи будалу – туј ће ме остави да седим. Овакој намештај не мож унесе, шпорет не мож унесе. Оће да ме остави туј у земљу“, вика. „Ви Срби, блазеси ви. Мртви ве сахрањујев у сандук, нас живи. Све патос: горе, онде, около, патос. Ма живи у патос!“

Он је много пушија, цигару за цигару. И сэд, ноћу да иде да нарани краву. Цигару у уста и иде. Па не ву знаје име. Како ву име на овуј, за гребуљу питује. Нагази на гребуљу, па кад мане по њушку, цигара падне у племњу. До пола ноћ гу тражја. Вика: „Несам спаја до сабјале. Кад ме мана по нос!“

¹ tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

² Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора 178020*, који у потпуности финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Па, има прича, снашка питувала: „Мамо, како му је име на овој?“ Питује за гробуљу. „Само ће ти каже име.“ И, неко време, ноћ ли је било, да л дан. Она гу нагази – нам по главу. „А, сѣру ти се на гробуљу!“ „А, знајеш ву име.“

И1: 77 година, мушко, средња школа.

2.

Добро је, само киша пада, нема град. У Лесковац јуче поплаве. На телевизор јављав вода много. Ушла и у куће. Нас овде неће не фати поплава. Немамо неке реке тамо одозгор које се сливав. Него само ако падне нека јака киша горе по планине, има да дође. .. Ама неће овде. Једанпут кад је паднала. Гледала сам код аутобуску. Каква вода, људи! Тој е било баш уочи Бурђевдан. И ја код Станимирку: „Ајдемо, побратимке, да узмемо врпчики.“ Станала и мери се да л да пође, да л да не пође. Каже: „Ене га облак. Ти иди, ја не могу, не смем да пођем.“ Викам ву: „Па несмо шићер и бонбона па да се стопимо, мајка му стара. Неће не врне назад. Пошла сам и готово.“ „Добро, ајде, чим си решила.“ Таман отидомо, куде школу тамо има једно врпче црвено. Леле, кад је станало! Па једна пиљара има, туј се мунамо. Довдека, тој смо вода биле. После, кад не фати па по пут, па куде њум навратимо. Вика: „Чекеј да ти дам да се огрнеш.“ И ја викам: „Мачке биднамо.“ Тэд ми даде она, огрнџ се сас оној. Муж ми вика: „Зор ли беше да идеш на овој?“ И више несам ишла. А сэд идџ куде цркву. Викам: „Еј, тамо ће те однесе вода, да те поразџ гџспод! Не мџж да те извадимо.“ О[н] ни искрши по једно врпче. Ја рекна: „Само једно врпче за дете.“ Он криши.

И2: 75 година, женско, два разреда основне школе.

3.

Прс и плѣва папѣри ти трѣбав. Испот пѣсто динѣра не мџж да прођеш. Сто листѣ ти трѣба. Мене ми вадѣ шѣфер мџј. Случѣјно нешто прозборѣ, а он: „Јѣ ћу да ти извадим.“ Није ми ни наплѣтио. Само што ради прековремено. Па на оглас се не плаћа. Додуше, овдена никад несѣ узѣли парѣ. Задњи пут за кога узѣма извод из архѣву. Топрѣв пријѣтелство, нема тој там толико. Кудѣ си навѣкѣја, о тој боље нема. И у боле[с] се накараше, нервозе. Да сам си седѣла, да сам си жмѣла у теј дѣве сѣбе тамо, ни овуј нервозу дѣ имам, ни ништа. Па што ѣће на мајку нека ву правѣв. А ја сам си и сѣбе помѣла и дѣцу сам помѣла. Да не знам ни кудѣ сам ни што сам и пѣ не ваљам. Нико ме! Да несѣ тија дѣца не би ги јебѣла нану на никога. И не дај бѣже, ни најгорѣм душиманину лоше да вѣди. Дизам рѣке, ај, кој што зборѣ, нек си зборѣ, његови уста галѣти. Само да има кој да плаћа. Ич ни да се удаваши. Бѣга ми. Али ѣбае. Отѣшло време. Овија мџји се смѣјѣв: „Па ти, мамо, зашто си се удавала?“ Чувај Бѣже, ѣј.

И3: 59 година, женско, виша школа.

4.

Они се дали на широко. Они петорица да живив на две иљаде евра, па и мање, ништа да не штедив. Све што купив, купив квалитетно, купив за једење квалитетно. Не штедив ни динар. Зашто да штедив? Мајка ги прима исто шесто евра плату, кућа на четири спрата. Они штедели и имава. На њума ву викали ододе како ништа нису уштедели да направив нешто. Она каже: „Немам ја разлог зашто да нешто стичем. И да се вратим, имама“, јер кућа ву на четири спрата. Сестра ву рођена удата за Немца. Она, тај сестра ву, никад нема да се врати. „Значи, уживам“, каже. „Све што зарадим потрошимо на храну, гардеробу.“ Колку кухињу имава. Онеј кухињице широко. Од што ти не онеј пахуљице. Код нас једна кутија триста динара, а код њи то јефтино. Једев они тој за доручак. „А ви, што сте се научили на пржено. Како једете пржено од рано сабајле?“ Ми док не изедемо пржено, ми не мож да живимо.

И4: 50 година, женско, средња школа.

5.

И5: Не бе, компјутер ти је такав.

И6: Свашта ми избацује.

И5: Колка ти је картица?

И6: Не знам, у пичку материну. На це нема ништа. Све ми је, слике, све ми је у де. Значи, чува он кад се избрише. Ништа туј нема. Само што је инсталирана онај игрица. Пребаџи ги туј мобилни телефони.

И5: Овој овде оvolко комада што имаш, тој ти је вирус.

И6: Колко ги има, у пичку материну.

И5: Овој сад што видиш, ће ти буде смешно. Брзо иде. Одлично ради. Овај ти је седамнаест гигабајта, овај ти је тринаес гигабајта, осамдесет гигабајта. Ће купиш један хардиск.

И6: Тој за виндовс седам?

И5: Ал не мораш са да купујеш.

И6: Не бе, ће нађем.

И5: Хардиск ти је сад петсто гигабајта три и по хиљаде динара.

И6: Па што је тој, триес пет евра. Ја овој узедо тамо куде је обично скупо, да се чудииш. Али они све на Паком уђев. Колко је на Паком, толко га продавав. Али, кад ја отидем, питам: “Колко је паре?” Колко рече, иљаду и четрсто, такој нешто. Кад отидем, он написаја две иљаде и осамсто. „Чекај, бе, викам, на Паком пише толко“. Ту, што је врућо, не се пије. Ће га оладимо. Милион ирафа сам узеја. Како, откуде он знаје што му је? Али имаја сам срећу, он имаја исти такъв там у ћошку. Отишли му неки каблови. Викам: „Вуфер добар ли је?“ „Е“, вика, „тој му неје добро“. Десет евра. Добар је. Куде да га нађем? Овој ће га мењаиш ли? Или ће га надограђујеш?

И5: Не, бе. Надоградња никад није добра. Оћеш да видиш како ради?

И6: Овој неке изрице па неће. Тражи си своје. Да нема да гу кочи. Можда негде око девет гига има. Шиба гу, у пичку материну.

И5: Беше да се иишам и исече ми младеж. А после извини. Треба да гледа.

И6: Не бе. Само те мало сецнаја.

И5: Имам пет динара унутра онија, немој да ми ги изгубиш. Падне се парче код мене и она ми узме новчаник и у продавницу. И с њи си плати.

И6: Ја први пут када сам добија парку, тад сам се запослија. Има туј нешто. Ти некако да гу смоташ, да знајеш. Куде узима патике?

И5: Испод Чик. Ал сам ги узео има три месеца. Препешачио сам с њи можда сто километра. Нису оригинал.

И6: И онј које ги као знајеш да су оригинал, онј по Врање, несу оригинал.

И5: Беше у Београд, гледа патике. Цела моја плата за патике, бегај бе.

И6: Ја у Бак, тамо ми се свиђа. Узнем ја патике. И плати ги скупо, нану му јебем, дванаес иљаде. Сутрадан обучем ги ја, оне се одлепиле. Отидем у Бак да ги променим. „Имаш ли рачун?“ Ја тап, рачун. Несу ни погледали, одма ми заменише.

И5: Викам ти, сто километра сам прешја с њи.

И6: Колко си ти висок? Колко кила имаш? Овија нон-стоп трбушњаџи радив, идев у теретану. Гледам ги неки, бди ги брига. Ал, добро, здравље.

И5: Питам га једног: „Колко ће га продаш?“ Он вика двеста педесет. Двас четри хиљаде нов с гаранцију кошита. А ти, овој половно двеста педесет, модел из две иљаде девету годину. Какав лаптоп сам видеја. Све нормално, а екран тајч-скрин.

И6: А има ли ги различити овија виндовс седам?

И5: Да, има ги. Има стари, професионал, а улти мејд, све што имав онија, он сам има.

И6: Ће морам неки екран да узмем.

И5: 44 године, мушко, висока школа.

И6: 37 година, мушко, средња школа.

6.

Па ја сам видеела онуј храну да купујев, али у толке количине. Прет Ускрс пошла сас кола да купује. И муж ву да ву изнесе оволке кутије, као од банане, ис подрум, да би она покупила онј намернице. Нису дали ни сто евра. А тој ги је као за недељу, за десе дана, такој, у набавку идев. Кисела вода у Немачку је као наша. И све на гајбе купујев. Тетрапак сок на гајбе, фанта, кокакола, кокта, кој што оће. Фрижидера два у кујну, и тој онија велики. И што ти не има. Какве ти не вирише, све нарезане. Прелепа паштета, знаш какве. Они једев повише онј житарице. Имав онуј машину што нарежес на онуј даску, корпица се напуни. И неи бели хлеб као потпечен и то је као код нас. Али дете га неће, вика, укус му је другачији.

Ја га, на пример, не примећујем. Беле вџнице, много лепе, овалне овакој, засечене одозгор. Торту направиле за десет минута. Патишпањ купише, они га зовев под. Купише готов фил, само с миксер да се умути. Шлаг је на њи течан, као хопла, мало ређе. Јагоде наредиле, онђ желатин. За десет минута, ај готово. Ми кад се разбацамо са судови. Месо, исто, узимамо, мљано, упаковано. Као пластичне чинијице па одозгор има најлон. Па, нема брѣ, ништа да замирише оној месо. Тој ме је одушевило. Ђ, тој ми се је засвиђало. А што има да се купује од воће и поврће, неке ствари несам ни видѣла. Богами, ја би тамо биднала триста кила. Има свашта, стварно.

И7: 28 година, женско, средња школа.

7.

И9: Ја несам тѣла код тѣбе, браће.

И8: Кој е с тѣбе?

И9: Кудѣ си оставија флѣшку?

И10: Нѣсам ја.

И9: Ђе гу, наишла сам гу.

И8: Црвѣн си, ко раќ.

И10: Ајде бе, немој туј да ми мѣшаи. Ти тој неси урадија, камоли па овој.

И9: Сѣд које да урадим?

И8: Уради на копи, уради на копи.

И10: Тој су твоји играчи. А недељу дана неје имало никакви играчи.

И9: Погледај што си урадија, мајмуне. Овој је јучѣ имаја деведесет два.

И8: Дај да намѣстим.

И9: Гура шипку и клупицу, неће моџ да гу дигне нагоре.

И8: Скини му гу ти.

И9: Испод, испод. Такој ли је? Такој ли је била?

И8: Тија ги увек играм.

И9: Ај, додај ми телефон. Ваљда доле, не знам. Зашто?

И10: Нѣсам ја ко ти. Одједампут двајес играча имам добри.

И9: Ја сам мислила да су моје.

И8: Па кад сам у патице од јутру у једанаес.

И10: Јмам двѣста седамдесет динара.

И8: Тој да вратиш на пату.

И10: Које? Даја сам ги теј.

И8: Гледаја ли си овој најновији? Седамсто коњске снаге, за двѣ зарез двѣ секунде до стотку дође.

И10: Колко?

И8: За двѣ зарез двѣ.

И9: Што тој?

И8: Најновији ламборџини.

- И10: *Они мисливи да је ванземаљац, онај маска, знаш.*
И9: *Ај иди по воду, молим те. Иди напуни гу зелену флашу.*
И10: *Па има туј вода.*
И9: *Иди по воду, ће липчем.*
И8: *Имала ли си психологију?*
И9: *Имала сам.*
И8: *Учите ли из онуј рoze књигу?*
И10: *Пе-шес слике ми је лајковала.*
И9: *Што радив дома?*
И10: *Уживав. Иди на ју туб.*
И8: *Уз овуј овакву музику играш. Знаш онoј, кад иде уназад.*
И9: *Знаш онуј игрицу, мислила сам да се такмичимо, ал нема везе.*
Зашто нећеш? Само да пробамо. Ај смањи га малка.
И8: *Стварно ли с отворени очи спаваш?*
И10: *С полуотворени.*
И9: *И посматра те куде пролазиш. Ја јемпут пролазим, он ме гледа.*
Ја мислим зајебава се, а он рка у највеће.
И8: *Овакој очи ће избуљи. Е, ако сутра буде лепо време, или прекосутра, да идемо у цркву, али кроз горе, куде смо били на још горе. Не се зајебавам.*
И9: *Он скапује на компјутер.*
И8: *Е, овој е најјаче. Кад сам видео...*
И10: *А што се искидало, зашто?*
И9: *Човек позади. Видиш ли га?*
И8: *Чија је онај доле машиница за шишање?*
И9: *Која, куде?*
И8: *Па доле, на веш-машину? Добро ли шиша.*
И9: *Не поденуј га, иде у основну школу.*
И8: *Нема везе, тој е фризура.*
И9: *Која фризура, тој гледај за тебе, ти си старији.*
И8: *Ја идем ис крајност у крајност. Слано, слатко, воду не пијем толко. Добро, кад је такој негде, кад се замлатим и кад је флаша поред мене и могу да попијем. Али кад ме мрзи, пијем по чашу, две на дан.*
И9: *Сад почињи да размишљаш, а не после.*
И8: *Он полаже јуна, не јула. Пријемни, бѣ.*
И9: *Како ће те оставив на поправни кад је сѣд тромесечје било? Не ми намигнуј, чујеш ли. Не ме нервирај.*
И10: *Можемо ли да играмо мало онeј бубе на твој профил? Ајде.*
И9: *Кој ће вози?*
И8: *Ће видимо, ће се договоримо, с нешто. Ћ идемо с моји кола. Не можемо с једни кола. Позади тројица, возач и код возача, овeј сувозач.*
И10: *Кључеви не ги дава.*
И8: *Ја не могу с њега. Ако му се толко ради, нек ради у кладионицу.*
И8: 24 године, мушко, висока школа.
И9: 20 година, женско, студент.
И10: 16 година, мушко, средњошколац.

8.

- И11: Треба да опереш руке па да идеш код бабу.
И12: Ја имам и од моје паре. И од моје, укупно десет.
И11: А не могу да делим.
И12: Рекла си да можемо да позјамљујемо.
И11: Не, паре не. Само играчке.
И13: Ја стављам у торбицу.
И12: Ја ћу овде.
И11: Ај, кажи жбун.
И12: Неће да каже затој што ће ву се смејете.
И11: Нећемо да ти се смејемо, кажи.
И13: А куда да чувам торбицу? У што си ти ставила паре?
И12: Ја ћу овде да чувам паре. Погледајте.
И11: Имаш ли неки лак?
И12: А ко ми је узео кармин, а?
И13: Она ву је дала.
И12: Има ли некој други део од лептира?
И13: Ја имам. Ја имам други део од лептира.
И12: Ево овако. Немој, молим те. Немој! То је мој лак! Зашто си га узела? Дај ми га!
И11: А могу само да налакирам нокти?
И12: Ти ли волиш теј бубе? Деда ги зове зелене бубе. Знаш куда има много да ги нађеш? У нану. Тамо ги има пуно теј бубе. Обично ги има пуно. Овај дан ги нема. Нашла сам!
И11: Где?
И12: Ево га!
И11: Оћеш да ти налакирам нокти? Ајде кобајуги.
И12: Са[д] ћу да вам донесем, са[д] ћу. Идем да узмем још неколко стварчице и да се сунчам.
И11: Еј, идем и ја.
И13: Ја сам прва изабрала овуј рoze. Ја сам прва рекла.
И11: Ја ћу белу. Фе нађем.
И12: На мене дејте у велику. Кој оће у велику? На кога сипа, тај ће узме.
И11: А могу ја? Па ти ће пијеш сваки дан.
И13: Људи, глејте овој!
И11: Ја ће ти направим да имаш екстра нокти, као да имаш оволки нокти. Оћеш ли да ти покажем? Дај. Чек, чек, овакој. Рашири лепо. Е, такој. Сад састави. Ради само провидан.
И13: Ја сам бушила уши.
И11: И ја ће ги избушим.
И12: Е, узела си гу. Рекла си рoze.
И13: Рекла сам овуј да оћу.
И11: Ти си га расипала све.

- И12: Ма није га расипала, него нема гу џевчица.
И11: Да вас питамо нешто, где је мој сок? А, тамо.
И13: Ја сам спремна.
И12: На мене ми је стално празна торбица. Можеш да идеш тамо код њу?
И13: Кој ће да ми позајми лак?
И12: Ево, ја ћу. А шта то ти радиш? А она ли је учитељица?
И11: Овој ли је за пудер?
И13: Ја ће ти донесем.
И12: Донеси за сви.
И13: Један ћу да донесем. Немам за сви. Много је добар, црвен.
И11: Колко године има она? Кој си разред?
И13: Не, не, неје нова. Имам у купатило шминку.
И12: Да му дадемо једно колаче. Знаш да још није сладак.
И11: Ово су колиџа. Ево овако, овако ги стави.
И12: Дај ми огледало. Оћу и другу страну.
И13: Умазала сам се. Мораш да видиш.
И12: Извадите сви лакови што имамо.
И11: Затвори ли га? Ставите туј и сви, кад трѐба, шминкате се. Ја знам много лепо да шминкам. Сви оћев ја да ги шминкам.
И13: Оћу на мене да ми намажеш. Ај на мене ми намажи по две. Горе ми додај плаву, важи.
И11: Е сад још мало.
И12: Нервираш ме. Да[[j] ја ћу.
И11: Ја ће се расправљам с тебе. Добро ли је?
И13: Прво ми обриши кармин.
И11: 9 година, женско, ученица.
И12: 9 година, женско, ученица.
И13: 6 година, женско, предшколско одељење.

ПРИКАЗИ

КЊИГА О ГОВОРУ СЕЛА ПРИПЕК У РЕПУБЛИЦИ БУГАРСКОЈ

(Христина Тончева, Иван Г. Илиев. *Говорът на село Припек, Джебелско*. Пловдив: Универзитетско издателство „Паисий Хилендарски”, 2016, 181 стр.)

1. Неколико уводних реченица ове књиге говоре нам да се село Припек, које припада општини Џебел, налази на Источним Родопима и да говор његових становника чува велики број особених дијалекатских црта од којих су многе архаичне. Узрок архаичности овог говора, како аутори примећују, треба тражити пре свега у чињеници да се село Припек налази у планинском пределу, прилично изоловано од спољашњих утицаја. Осим тога, већину околних села насељавају говорници турског језика. Такође, већина житеља Припека је муслиманске вероисповести (изузетак су неки од становника средње и млађе генерације који су хришћани), те је током деценија код њих развијен особен конзервативизам и неповерење према онима који не припадају овој затвореној заједници. Такав конзервативизам аутори ове књиге наводе као главни разлог за јако дуг и тежак рад на прикупљању грађе, који је трајао скоро читавих 15 година. Иако је и само прикупљање грађе представљало изазов, опис једног оваквог говора од непроцењивог је значаја за проучавање развоја једног језика. Управо су овакви изоловани говори конзервативних заједница одличан извор за истраживање нешто старијих стања проучаваног језика. Зато и није необично што су аутори ове књиге стручњаци управо у области историје језика. Наиме, области научног рада Христине Тончеве су, између осталог, историјска лингвистика, историјска граматика бугарског језика и бугарска дијалектологија, а Иван Илијев је, како за историјску граматику бугарског језика, стручњак и у области опште лингвистике. Оба аутора, осим што се баве научним радом у поменутиим областима, запослени су као предавачи одговарајућих дисциплина на Универзитету у Пловдиву.

2. Говор Припека припада рупском говорном типу. За говоре рупског типа на Источним Родопима карактеристично је да су окружени турским језиком. Наиме, још у предвизантијско доба ту је досељен велики број Турака из Мале Азије, а касније, у време непосредно пред турско ропство, извршена је још једна колонизација. Тиме се објашњавају бројни утицаји турског

језика, али и већ поменути конзервативизам, који се значајно одразио на језичку структуру овог говора.

3. Књига је подељена на 11 поглавља од којих су 9 нумерисана (I–IX), а *Предговор* и *Библиографија* дати као засебни одељци. У *Предговору* (7) и првом поглављу насловљеном *Село Припек* (9–11) дати су подаци које смо укратко већ поменули у претходним пасусима. Затим следи поглавље које говори о досадашњим истраживањима овог говора (*Досегашни проучвања върху селото и неговия говор*, 12–15). Наредна поглавља: *Фонетични особености на говора* (16–35), *Морфологични особености* (36–95), *Синтаксис* (96–110) и *Лексикологија* (111–138) дају дескрипцију појава на сваком од језичких нивоа поменутих у насловима поглавља. Опис језичких црта дат је на систематичан начин. Када је у питању фонолошки систем, на пример, дат је опис рефлекса старих гласова као и опис гласовних алтернација. Свака појава која је у књизи описана такође је и илустрована примерима, а уз одлике фонолошког система приложено је и неколико спектрограма који илуструју фонетске појаве о којима се говори. Таква систематичност наставља се и у поглављу о морфолошким особеностима, будући да је морфолошки систем описан с освртом на сваку појединачну врсту речи и њене граматичке категорије. Исти принцип запажамо и код описа синтаксичких модела.

4. Посебно је важан прилог дат уз одељак о лексикологији овог говора. У питању је краћи речник, или, можемо рећи, дужи списак речи, које до сада нису забележене ни у једном од дијалекатских речника бугарског језика, или бар не у таквом фонетском лику или с таквим творбеним формантима. За историчаре српског и уопште словенских језика могле би бити занимљиве следеће одреднице овог речника: **ди** (‘кџде’), **лукарџ** (‘леха за лук’), **лут** (‘кисел’), **сугарче** (‘агне, което се е родило по-кџсно’), **сукма** (‘дџлга рокля’) и друге.

5. Седмо поглавље представља списак топонима (*Бележки за топонимията*, 139–142), а осмо је насловљено *Закључение* (143–146) и у њему се износе најважније црте обрађене у претходним одељцима, као и најважније дистинктивне црте, које овај говор разликују од других говора који су му блиски. Девето поглавље, *Приложения* (147–174), садржи, најпре, 14 дијалекатских текстова, који осим тога што илуструју језичке особености које су описане у књизи, такође приказују културу народа који се служи тим говором. Без изворних текстова који дају како лингвистички, тако и културни контекст, опис једног говора не може бити комплетан. Осим текстова, у

овом поглављу се налази и списак скраћеница, списак информатора и 10 фотографија које су аутори приложили како би читаоцу додатно приближили начин живота у Припеку.

6. Пролазећи кроз ову монографију, читалац се може обавестити о свим језичким нивоима говора Припека, о неким од етнографских и културно-историјских података везаних за ово место, о изгледу традиционалне ношње, али и о данашњем изгледу села и његових житеља. Међутим, значај ове књиге превазилази оквире бугарске дијалектологије, будући да су народни говори сваког од балканских језика обавезно полазиште за озбиљнија балканска језичка истраживања. Тако, морамо ову књигу сматрати корисном и за српску лингвистику, уколико поједине језичке појаве у српском, бугарском, македонском и другим балканским језицима посматрамо у светлу балканског језичког савеза. На крају, ова монографија представља и значајан допринос дијалектолошкој науци уопште, својим систематичним прегледом језичких црта и својом богатом грађом.

Марија С. Радивојевић¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

¹ marija.radivojevic@hotmail.rs

**ИРЕНА ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ.
ЈЕЗИК СОВЕРШЕНИ.**

Ниш: Филозофски факултет, 2016, 240 стр.

1. У библиотеци *Студије* Филозофског факултета у Нишу 2016. године је објављена књига *Језик совршени*. Како је истакнуто у предговору, посвећена је пре свега студентима, али и и широј, не само стручној, публици. Већ сам наслов књиге упућује на језик којим су писана дела у предстандардној епохи развоја српског књижевног језика.

2. Књига *Језик совршени* садржи једанаест радова о језику писаца из периода од тридесетих година XVIII до тридесетих година XIX века. Књига је подељена на четири целине према подручју са којег потичу писци чији је језик био предмет истраживања: „Језик писаца предстандардног доба са тла данашњег румунског Баната” (стр. 13–74), „О језику Јована Стерије Поповића” (стр. 75–100), „Језик Стефана Живковића Телемака” (стр. 101–188), „О језику Крајишника Константина Пеичића” (стр. 189–221).

2.1. У раду *Изрази за мере у путопису Андреја Петковића из 1734. године* (стр. 15–28) аутор се бавио изразима за меру, чије је изражавање било део шаблонизма (српских) путописа. У раду се наводе изрази за растојање, величину предмета и број предмета и сви су поткрепљени одговарајућим контекстом, а такође је указано и на сличности и разлике у исказивању израза за мере са путописом Јеротеја Рачанина из 1727. године.

Интересовање за овај путопис резултирало је још једним истраживањем. У претходном раду истакнуто је да се нарочито треба приступити проучавањима лексике путописа Андреја Петковића (из 1734), па је један лексички слој обрађен у раду *О турцизмима у путопису Андреја Петковића из 1734. године* (стр. 29–43). Поред кратке историје о проучавању турцизма у српској науци, главни део рада чини речник од 42 одреднице. Свака одредница садржи граматичку информацију, значење, потврду са страницом и бројем реда у рукопису, а затим и податак о пореклу речи на основу Шкаљићевог речника *Турцизми у српскохрватском језику*. Сви турцизми су анализирани са фонетског, творбеног и семантичког становишта. И овом приликом направљена је паралела са путописом Јеротеја Рачанина, а такође

је занимљив и податак о заступљености ексцерпираних турцизама у Михајловићевом речнику страних речи у предвуковском периоду (под називом *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818 године)*). С обзиром на то да је мало радова о овом лексичком слоју на материјалу из периода пре Вука, овај рад представља допринос историјском проучавању турцизама.

У раду *Доситеј Обрадовић и језичко јединство Јужних Словена* (стр. 44–54) сагледава се улога Доситеја Обрадовића у разматрањима питања о језичком јединству Јужних Словена, пре свега Срба и Хрвата. На основу Доситејевих списа истичу се Доситејеве идеје о српском народу и његовом језику, које су утицале на филолошке студије Јозефа Добровског, Јернеја Копитара и Вука Караџића. Аутор закључује да су све идеје које је изнео у својим списима о српском језику и простору који обухвата искључиво просветитељске, а имале су за циљ да оправдају употребу народног језика у књижевности, односно представљају „апологију српском народном језику” (стр. 52).

О језику Димитрија Тирола готово да није било речи до појаве рада *Напомене о језику Димитрија Тирола* (стр. 55–74). Овај рад бави се језичким особинама *Банатског алманаха* (1827), чији је аутор био Тирол. Фонетском и морфолошком анализом, уз извесне напомене које се тичу синтаксе и лексике, показано је да су књижевни прилози писани у највећој мери народним језиком прве половине XIX века уз употребу славенизама и славеносрбизама, као и извесних одлика тадашњег књижевног језика, као што су употреба партиципа и одређених барокних црта у синтакси.

2.2. Након писаца из румунског дела Баната, аутор своју пажњу посвећује такође Банаћанину, овог пута са српског тла, Јовану Стерији Поповићу. У раду *Вербална комика Јована Стерије Поповића* (стр. 77–100) аутор анализира језичка средства којима је остварена вербална комика (комика речи) у Стеријиним комедијама *Тврдица*, *Покондирена тиква* и *Родолупци*. С обзиром на то да је код Стерије смех остварен пре свега вербалном комиком, анализом одабраних примера из поменутих комедија указује се на то како писац карактеризацију својих ликова остварује помоћу језика, у чему се, како се у раду истиче, огледа Стеријина оригиналност и значај и данас.

2.3. Читава тематска целина посвећена је језику Стефана Живковића Телемака, тј. преводу романа *Прикљученија Телемака*. Четири рада са различитих аспеката осветљавају живот и језик овог књижевника истичући његов значај за развој српског књижевног језика на народној основи.

У раду *Прилог познавању живота и рада Стефана Живковића Телемака* (стр. 103–120) аутор износи познате чињенице из живота и рада Стефана Живковића, а такође на основу различитих извора и неке нове чиње-

нице, све у циљу истицања значаја личности овог књижевника, Доситејевог следбеника, а у неким идејама претходника Вука Караџића.

Пре Вукове реформе писма и правописа проблем је представљало писање тзв. критичних сугласника и одређених група. У раду *Графијске одлике „Телемака” (1814) Стефана Живковића* (стр. 121–131) аутор се бави графијским решењима у писању сугласника /љ/, /њ/, /ћ/, /ђ/ и групе [јо]. Упоредивањем графије *Телемака* с графијом низа славеносрпских писаца, дошло се до закључка, уз позивање на ранија запажања А. Младеновића, да је она „традиционално славеносрпска”, али и „у неколико праваца и прогресивна” (стр. 129).

У раду *Дијалекатске црте у „Телемаку” (1814) Стефана Живковића* (стр. 132–153) регистроване су фонетске и морфолошке особине које су у духу шумадијско-војвођанског дијалекта, односно источносремског говорног типа. Указује се и на одсуство неких дијалекатских црта које нису нашле своје место у језику Стефана Живковића, по чему се његов језик приближава данашњем књижевном језику.

Анализом ставова Стефана Живковића о српском књижевном језику, напоменама о графији и ортографији, као и анализом језика романа *Прикљученија Телемака*, у раду *Значај романа „Прикљученија Телемака” (1814) за развитак српског књижевног језика* (стр. 154–188) указује се на допринос овог дела за развој српског књижевног језика на народној основи.

2.4. Последња тематска целина посвећена је језику Крајишника Константина Пеичића. Језик овог писца, како се истиче, готово да није био предмет језичких проучавања. Оба рада (*Обележавање квантитета у драми „Младен и Доброљуб” (1829) Константина Пеичића* (стр. 191–206) и *Обележавање квантитета слогова у славеносрпској епоси на примеру две посвете драми „Младен и Доброљуб” (1829) Константина Пеичића* (стр. 207–221)), која за предмет имају драму *Младен и Доброљуб*, односно две посвете овој драми Константина Пеичића, баве се једним сегментом његовог језика – обележавањем квантитета слогова. Наиме, реч је о ортографском поступку обележавања квантитета слогова удвајањем вокала (односно удвајањем вокалске графеме, што би, према мишљењу аутора, био адекватнији термин) који датира још из средњег века, а који је био битна особина језика Гаврила Стефановића Венцловића, док се среће код свега неколицине славеносрпских писаца. У оба рада примери су разврстани по истом принципу, а уз сваки пример наводи се и акценатовани облик у савременом језику. Удвајањем вокала обележавају се дугосилазни и дугоузлазни акценти, као и некацентоване дужине. У првом раду наводе се примери за удвајање вокала *a*, *e*, *y* и *o*, а у другом има и примера са диграфом <й> (којим се обележава дуго *и*). Упоредивањем са делима других писаца у којима се јавља ова ортографска црта указује се на сличности и разлике. Иако није засигурно

утврђено шта је био разлог оваквог ортографског поступка, спроведена истраживања веома су значајна за историјски развој шумадијско-војвођанског акценатског система.

3. Радови штампани у овој књизи различити су према методолошком приступу, али сви имају за предмет језик писаца из периода пре Вука, а све са циљем да се још једном укаже на тежњу српских писаца из славеносрпског периода да се изнађе савршени књижевни језик. Она у неким својим сегментима указује на то какав је био и какав треба да буде књижевни језик у Срба, указује на неке од идеја Вукових претходника о овом питању и анализира језик неколико значајних писаца овог периода.

Ова књига, дакле, обухвата различита питања о природи српског књижевног језика из предстандардне епохе његовог развоја. Неки радови ревидирају постојећа сазнања допуњујући их новим промишљањима, неки пак за предмет имају језик писаца о којима досад у науци није било речи, па на тај начин проширују опсег научних сазнања о овој епохи у развоју српског књижевног језика. Богата литература која се налази на крају сваког рада као и научна апаратура која је коришћена у радовима одлична су смерница младим истраживачима који одлуче да се у свом научном раду баве овом књижевнојезичком епохом, која још увек није у потпуности истражена.

Приказана књига испуњава намену коју јој је аутор одредио, те ће сигурно користити како у научне тако и у образовне сврхе, а свакако ће допринети, како се у предговору истиче, и ближем упознавању „културне и језичке прошлости која је остала у сенци велике Вукове књижевнојезичке реформе” (стр. 10).

Јелена М. Стошић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језик

¹ jelena.stosic@filfak.ni.ac.rs

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Годишњак за српски језик* објављује оригиналне и прегледне радове из свих области истраживања језика и књижевности, грађу и приказе. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Годишњаку за српски језик*. Уколико је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе потребно је да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. По договору са Уређивачким одбором, рад може бити објављен на руском и другим словенским језицима, на енглеском, француском или немачком језику.

Рукопис мора бити правописно, граматички и стилски коректан. У *Годишњаку за српски језик* за радове на српском језику примењује се *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурнице (Матица српска: Нови Сад 2010).

Поред правописних норми утврђених тим правописом, аутори би требало да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећих правила:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу.

в) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правописа српскога језика*, а када се стране име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Ноам Чомски), или ако се изворно пише исто као у српском језику (нпр. Филип Ф. Фортунатов).

г) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (БЕЛИЋ 1941), (КАРОЛАК 2004).

д) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања.

3. Рукопис треба да има следеће елементе: а) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, б) наслов рада, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, њ) литературу и изворе, е) резиме, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати.

4. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину, курсивом. Имена и презимена домаћих аутора увек се наводе у оригиналном облику, независно од језика рада. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација би требало да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр. Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за српски језик). Уколико има више аутора, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора.

Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и / или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм, наводи се у посебној подбелешци, која је двома звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

5. Наслов рада би требало да што верније и сажетије изражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Уколико таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

6. У сажетку, који мора да буде на језику на којем је написан рад, потребно је сажето представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 100 до 250 речи. Сажетак мора да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1,5 цм у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први ред основног текста).

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику истраживања, а не може их бити више од десет. Кључне речи дају се на језику на којем је написан сажетак, те на језику на којем је напи-

сан резиме рада. Кључне речи се наводе испод сажетка и испод резимеа са одговарајућом ознаком *Кључне речи*, односно *Keywords* и сл., и то тако што им је лева маргина уравната с левом маргином сажетка, односно резимеа.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора датог верзалом, године објављивања рада који се цитира, размака, те ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде; на пример: (ИВИЋ 1986: 128) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Када се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се средња црта, на пример: (ИВИЋ 1986: 128–130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду одвајају се запетом; на пример (ИВИЋ 1986: 128, 130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико је реч о страном аутору, презиме је изван парентезе пожељно транскрибовати на језик на којем је написан основни текст рада, као нпр. Х. Марфи за Јамес Ј. Мурпу, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму; нпр. (MURPHY 1974: 95) за библиографску јединицу: MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkley: University of California Press, 1974.

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у парентези је потребно одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради; нпр. (MURPHY 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у парентези се наводе презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др.; нпр. (ИВИЋ, КЛАЈН и др. 2007) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. *Српски језички приручник*. 4. изд. Београд: Београдска књига, 2007.

Уколико је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразираан, у парентези није потребно наводити презиме аутора.

Када се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом; нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968).

9. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају се при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе, које — будући да су повезане с пописом литературе и извора датих на крају рада — олакшавају праћење цитираности у научним часописима.

10. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место у тексту означава се одговарајућом цифром.

11. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*. У том одељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора, онако како је оно наведено у парентези у тексту. Најпре се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за 1,5 цм употребом тзв. „висећег” параграфа.

Свака библиографска јединица представља засебан пасус који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора. У *Годишњаку за српски језик*, у библиографском опису цитиране литературе примењује се МЛЈА начин библиографског цитирања (*Modern Language Association's Style — Works cited*), измењеним утолико што се презиме аутора наводи верзалом, а наслов посебне публикације наводи се курзивом.

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, име аутора и име и презиме другог аутора. *Наслов књиге*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или о некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БЕЛИЋ, Александар. *О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања*. Књ. 1. — 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

МИЛЈЕТИЋ, Светозар. *О српском питању*. Избор и предговор Чедомир Попов. Нови Сад: Градска библиотека, 2001.

Фототипско издање:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

СОЛАРИЋ, Павле. *Поминак књижески*. Венеција 1810. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натшевић”, 2003.

Секундарно ауторство:

Зборници научних радова описују се према имену уредника или приређивача. ПРЕЗИМЕ, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БУГАРСКИ Ранко (ед.). *Language Planning in Yugoslavia*. Columbus: Slavica Publishers, 1992.

РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, 1996.

Рукописна грађа:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име). Место настанка: Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка. Пример:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији:

Прилог у часопису:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста у публикацији“. *Наслов часописа* број свеске или тома (година или потпун датум): стране на којима се текст налази. Пример:

РИБНИКАР, Јара. „Нова стара прича“. *Летопис Матице српске* књ. 473, св. 3 (март 2004): стр. 265–269.

Прилог у новинама:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста“. *Наслов новина* датум: број страна. Пример:

КЉАКИЋ, Слободан. „Черчиллов рат звезда против Хитлера“. *Политика* 21. 12. 2004: 5.

Монографска публикација доступна онлајн:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

VELTMAN, K. N. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/bd/bd>> 02. 02. 2002.

Прилог у серијској публикацији доступан онлајн:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста“. *Наслов периодичне публикације*. Датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања. Пример:

ТОИТ, А. „Teaching Info-preneurship: students’ perspective“. *ASLIB Proceedings* February 2000. Proquest. 21. 02. 2000.

Прилог у енциклопедији доступан онлајн:

„НАЗИВ ОДРЕДНИЦЕ“. *Наслов енциклопедије*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања. Пример: „WILDE, Oscar“. *Enciklopedia Americana*. <...> 15. 12. 2008.

12. Извори се дају под насловом *Извори* у засебном одељку, после одељка *Цитирана литература*, по истим принципима библиографског описа који се примењују у одељку *Цитирана литература*.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, а потребно је да буде на једном од светских језика (руском, енглеском, немачком, француском). Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан на српском језику. Уколико аутор није у могућности да обезбеди резиме на српском језику, потребно је да напише резиме на језику на којем је написан рад, а уредништво ће обезбедити превод резимеа на српски језик.

14. Текст рада за *Годишњак за српски језик* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), са маргинама од 2,5 cm, увлачењем првог реда новог пасуса 1,5 cm, и без размака између редова. Текст је потребно писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи и подножне напомене словима величине 10 pt. Друге фонтове употребљене у тексту треба послати као посебан фајл. Обим текста: за ауторске радове и грађу – до 36.000 словних знакова (са размаком); за приказе – до 14.000 словних знакова (са размаком).

15. Уређивачки одбор у року од недељу дана по пријему рада, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, одлучује да ли рад одговара про-

филу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалификована рецензента, а поступак рецензирања је анониман у оба смера. Уређивачки одбор на основу рецензија доноси одлуку о томе да ли се рад одбија, да ли се прихвата за објављивање, или се прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента / рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уређивачки одбор може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензенту / рецензентима на поновни увид и оцену, или је у случају мањих исправки прегледа уредник, након чега Уређивачки одбор доноси одлуку о објављивању.

Електронску верзију рукописа у Word формату потребно је послати на следеће електронске адресе: godisnjak.srbistika@filfak.ni.ac.rs, irena.cvetkovic.teofilovic@filfak.ni.ac.rs или aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs, са назнаком да се ради о рукопису за *Годишњак за српски језик*. Поред електронске верзије рукописа, потребно је послати и штампану верзију рукописа на следећу адресу: Уређивачки одбор *Годишњака за српски језик*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Тирила и Методија 2, 18.000 Ниш. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PD формату.

Уређивачки одбор *Годишњака за српски језик*

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА

Проф. др Исидора Бјелаковић (Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет)

Доц. др Јулијана Вучетић Ђурић (Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ)

Проф. др Надежда Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Проф. др Снежана Милосављевић Милић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Јелена Стошић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Проф. др Ирена Цветковић Теофиловић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Доц. др Татјана Трајковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура

Аутори

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

22 примерка

Ниш, 2019.

ISSN 2334-6922

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

ГОДИШЊАК за српски језик / главни и одговорни
уредник Бојана Димитријевић. - Год. 25, бр. 12
(2012)- . - Ниш : Филозофски факултет, 2012-
(Ниш : Scero print). - 24 cm

Годишње. - Главни и одговорни уредник од бр.
15 (2017) Гордана Ђигић. - Текст од бр. 13 (2013)
на срп. и више светских језика. - Је наставак:
Годишњак за српски језик и књижевност = ISSN
1451-5415

ISSN 2334-6922 = Годишњак за српски језик
811.163.41

COBISS.SR-ID 195610124